

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Jest to cyfrowa wersja książki, która przez pokolenia przechowywana była na bibliotecznych półkach, zanim została troskliwie zeskanowana przez Google w ramach projektu światowej biblioteki sieciowej.

Prawa autorskie do niej zdały już wygasnąć i książka stała się częścią powszechnego dziedzictwa. Książka należąca do powszechnego dziedzictwa to książka nigdy nie objęta prawami autorskimi lub do której prawa te wygasły. Zaliczenie książki do powszechnego dziedzictwa zależy od kraju. Książki należące do powszechnego dziedzictwa to nasze wrota do przeszłości. Stanowią nieoceniony dorobek historyczny i kulturowy oraz źródło cennej wiedzy.

Uwagi, notatki i inne zapisy na marginesach, obecne w oryginalnym wolumenie, znajdują się również w tym pliku – przypominając długą podróż tej książki od wydawcy do biblioteki, a wreszcie do Ciebie.

Zasady użytkowania

Google szczeni się współpracą z bibliotekami w ramach projektu digitalizacji materiałów będących powszechnym dziedzictwem oraz ich upubliczniania. Książki będące takim dziedzictwem stanowią własność publiczną, a my po prostu staramy się je zachować dla przyszłych pokoleń. Niemniej jednak, prace takie są kosztowne. W związku z tym, aby nadal móc dostarczać te materiały, podjęliśmy środki, takie jak np. ograniczenia techniczne zapobiegające automatyzacji zapytań po to, aby zapobiegać nadużyciom ze strony podmiotów komercyjnych.

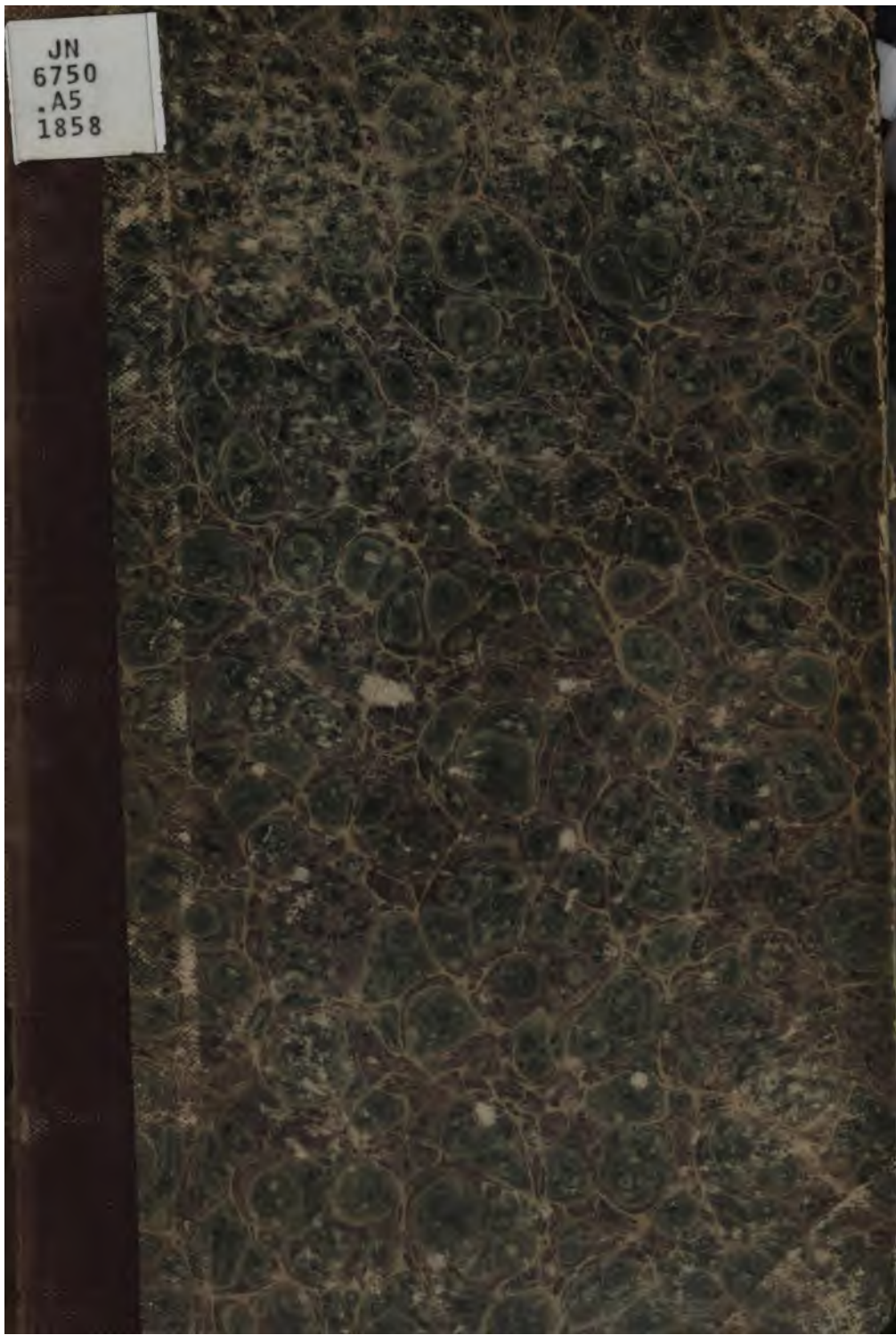
Prosimy również o:

- Wykorzystywanie tych plików jedynie w celach niekomercyjnych
Google Book Search to usługa przeznaczona dla osób prywatnych, prosimy o korzystanie z tych plików jedynie w niekomercyjnych celach prywatnych.
- Nieautomatyzowanie zapytań
Prosimy o niewysyłanie zautomatyzowanych zapytań jakiegokolwiek rodzaju do systemu Google. W przypadku prowadzenia badań nad tłumaczeniami maszynowymi, optycznym rozpoznawaniem znaków lub innymi dziedzinami, w których przydatny jest dostęp do dużych ilości tekstu, prosimy o kontakt z nami. Zachęcamy do korzystania z materiałów będących powszechnym dziedzictwem do takich celów. Możemy być w tym pomocni.
- Zachowywanie przypisań
Znak wodny "Google" w każdym pliku jest niezbędny do informowania o tym projekcie i ułatwiania znajdowania dodatkowych materiałów za pośrednictwem Google Book Search. Prosimy go nie usuwać.
- Przestrzeganie prawa
W każdym przypadku użytkownik ponosi odpowiedzialność za zgodność swoich działań z prawem. Nie wolno przyjmować, że skoro dana książka została uznana za część powszechnego dziedzictwa w Stanach Zjednoczonych, to dzieło to jest w ten sam sposób traktowane w innych krajach. Ochrona praw autorskich do danej książki zależy od przepisów poszczególnych krajów, a my nie możemy ręczyć, czy dany sposób użytkowania którejkolwiek książki jest dozwolony. Prosimy nie przyjmować, że dostępność jakiegokolwiek książki w Google Book Search oznacza, że można jej używać w dowolny sposób, w każdym miejscu świata. Kary za naruszenie praw autorskich mogą być bardzo dotkliwe.

Informacje o usłudze Google Book Search

Misją Google jest uporządkowanie światowych zasobów informacji, aby stały się powszechnie dostępne i użyteczne. Google Book Search ułatwia czytelnikom znajdowanie książek z całego świata, a autorom i wydawcom dotarcie do nowych czytelników. Cały tekst tej książki można przeszukiwać w internecie pod adresem <http://books.google.com/>

JN
6750
.A5
1858

Travo 250

Subit 4584245.1

175

958
28 maja 30.

GŁOS WOLNY

WOLNOŚĆ UBEZPIECZAJĄCY,

PRZEZ

STANISŁAWA LESZCZYŃSKIEGO,

króla polskiego, wielkiego kałęcia litewskiego & &
księcia Lotaryngii i Bara.

Wydanie

KAZIMIERZA JÓZEFA TUROWSKIEGO.

KRAKÓW.

NAKŁADEM WYDAWNICTWA BIBLIOTEKI POLSKIEJ.

1858.

828

02 10 1958

JN6750

A5

1858

CZCIONKAMI „CZASU.“

~~1010~~
1010

NAJUKOCHAŃSZEJ OJCZYZNIE.

Jeżeli ten jest zwyczaj pospolity wszystkich autorów, przypisywać księgi, które wydają, tym, którym, mają jaką obligacyą na znak wdzięczności; toć i ja, powinienem iść tym trybem, będąc ci *tot titulis* obligowany, najukochańsza ojczyzno, żebym ci *in vim homagii, et in vim* affektu, jako syn twój przypisał tę pracę moję. Dałaś mi bowiem życie, które że nie wystarcza na wypełnienie tego, com ci powinien, *ad supplementum* biorę ten sposób przed się, żebym i po sobie zostawił w potomnych wiekach ten dowód wierności mojej, który niezmazany *perennabit* w pamięci *gratae posteritatis*, w tej będąc ufności, że tę pracę moję, tak łaskawem sercem przyjmiesz, jak ci ją pragnęcem szczęścia twego ofiaruję. Nie zasiadam *stallum*, na którym mnie charakter mój szlachecki osadził, i z którego mam prawo, *cum activitate* radzić o tobie; nie szukając *in publico* próżnej chwały, jako i uchodząc nagany, odzywam się lubo wolnym głosem, ale *passive*, nie pretendując aby zdanie moje miało *valorem* pójść *ad acta*, ani mając innego *motivum*, tylko żeby kto chce, wiedział, że się żadnym respektem, interesem, ani żadną pasyą nie uwodzę, innego *objectum* tylko dobro pospolite, innego cenzora tylko sumienie nie mam. Zgoła jest to *vox cla-*

mantis in deserto, a podobno i prózne słowa, nie wiem czy je kto usłyszy, albo czyli kto z atteneyą ucha nadstawi. Dostę mi na tem, żebyś kochana ojczyzna wiedziała, że ci dobrze życzę. Obieram ten czas *interregni*, którego lubo zdasz się być bez pana, osierociła, jesteś jednak teraz najwielowładniejszą panią, a tą władzą możesz się uczynić najszczęśliwszą. Straciłaś pana najjaśniejszego Augusta wtórego, którego *consummata ars regnandi* zostawiła ci *regulam gubernii*. Możesz widzieć z długiego panowania jak w zwierciadle wszystkie *genera* rewolucyi, i po nich się miarkować, jako im zabiegać. Jesteś *in statu* wziąć przed się takie *media*, ponieważ ten wielkiej pamięci monarcha obumiera cię w zupełnym i gruntownym pokoju, i przy wszystkich twoich nienaruszenie prerogatywach, których zażywając *opportune*, wtenczas będziesz się mogła mieć za szczęśliwą, kiedy każdy swoje partykularne szczęście, w twojem generalnem zakładać będzie; moje zaś będzie największe, jeżeli się to stanie, nie przez sposoby, które do tego końca podają, bo w nich *tantum non praesumo*, ale jeżeli dadzą okazją z mego instynktu każdemu, *maturius et salubrius* niżeli ja, radzić tobie. Czego z serca życzę, jako twój

Syn kochający.

*Legem pone mihi Domine: dirige manum meam
ad magnificentum nomen tuum in populo tuo.*

PREFACYA.

Należałoby mi, idąc za zwyczajem autorów, na początku, *a capite libri*, podać approbacyą jakiego uprzywilejowanego cenzora, aby zachęcić Czytelnika do uwagi nad tą pracą moją, którą wydaję; ale wolę ją widzieć, jeżeli ją sobie zasłużę, na końcu; mógłbym się jej niepłónnie spodziewać, jeżeli łaskawy Czytelnik, tym duchem czytać i sądzić będzie, którym ja piszę, to jest, jeżeli bez żadnej pasyi i interesu prywatnego, tą miłością ojczyzny tknięty rostrząsać będzie tę pracę moją, której szczególnym powodem, podaję mu ją *ad examen*; ale wiem, że nie ujdę nagany od tych, którzy ją radzi widzą w nierządzie, albo którzy rozumieją, że inaczej leczyć nie można jej dolegliwości, tylko w zamieszaniu, tak jako leczono chorych, skłóciwszy wprzód *piscinam probaticam*.

Znajdują się i najżarliwsi o dobro pospolite skrupulaci, którzy się bać mogą, żeby chcąc leczyć rany ojczyzny, przez to samo nie stały się nieuleczone, a do tego wiem ja, że materya reformacyi, choć najlepszej, stanu rzpltej naszej, jest u nas jak księga zakazana;

nie godzi się o tem wspomnieć, tak, jak Turczynowi wda-
wać się z chrześcianinem o fałszach Alkoranu. A dopie-
roż, jak trudno, choć oczywistemi racjami przekonać
tych, w których *stat pro ratione voluntas*, i tak prawie
niepodobna, najwarowniejsze gruntować prawa, póki je
wolno będzie przestępować; zalecać najzbawienniejsze
maksymy, póki ta trwać będzie: rządzić się *moribus an-
tiquis*; życzyć dobrego porządku, tam, gdzie to przysło-
wie za nieomylnie uchodzi, że Polska nierządem stoi;
zgola najlepsze do ratunku sposoby stają się daremne,
tam, gdzie kto w własnej nawet zgubie, wolność swego
zakłada; — *Summa libertas etiam perire volentibus*.

Poszliśmy na owego chorego, który, stając na mocy
natury i temperamentu swego, nie uważa śmiertelnej
choroby, która mu śmiercią grozi; brzydzi się tem, co
go uzdrowić może, dla wstępu który ma do przykrych
smakowi lekarstw. Postępujemy sobie, jak zwyczajnie
heretycy, którzy choć po długich kontrowersjach prze-
konani o błędach swoich, niemniej w nich przestają, in-
szej naostatek nie mając do siebie, tylko tę, że
w tej wierze chcą umierać, w której się porodzili. Jeste-
śmy naostatek jak siła takich, którzy w starych gma-
chach mieszkają, choć z oczywistem niebezpieczeństwem,
że ich przywalić mogą; nie myślą o żadnej ich repara-
cyi, przez wzgląd osobliwy na antecesorów swoich, mó-
wiąc: Jak mój ojciec albo dziad mieszkał, tak i ja chcę
mieszkać, bez żadnej odmiany.

Rzecz pospolita nasza, stary to gmach, *mole pro-
pria ruit*, i im najozdobniejsza, tem bardziej potrzebuje
reparacyi; *optimi corruptio pessima*; czy powinnaż ta
aprehensya nieszczęsnej maxymy, że *omnis mutatio pe-
riculosa*, zabronić nam myśleć o jej dostatecznie konser-
wacyi? lubo nie jest to moje zdanie, cokolwiek, ucho-
waj Boże, odmienić; każda sprawa ma *fundum et for-
mam*; w tej, którą tu traktuję, nie trzeba bynajmniej
ruszać fundamentu statutów naszych, ale o to się sta-
rać, aby im dać *formam debitam*; nie tak jak dotąd
czynimy, słabemi podporami wspierając tę naszą tak
piękną strukturę, jako to codzień widzimy na zjazdach
naszych, gdzie każdy *destruit, aedificat, mistat quadra-*

ta, rotundia. In hac debita forma, radbym naśladować dwóch jednakowo rzemieślników: snycerza i malarza; pierwszy nad tem pracuje, aby ociesując swoją robotę, nimował co niepotrzebne, póki z prostego pnia, albo glazu, nie wyrobi figurę, którą sobie założył; drugi zaś, żeby wystawił obraz z wszelką proporcją, przydaje coraz nowych farb, tak dalece, że snycerz nie dokazałby swojej sztuki, gdyby nie odcinał co zbytecznego; malarz zaś niepotrafiłby swego kunsztu doskonale, tylko przydając co należy do doskonałości. A żebym do tak zbawiennej roboty zachęcił, wystawiam abrys, dzielący go na trzy części, które w sobie każdy budynek zawiera; te zaś są: fundamenta, ściany, i dach. Pod tem podobieństwem, idę do fundamentów, które radbym żeby założone były nie na chwiejącym się trzęsawisku, ale na opoczyszej skale, o którą choćby się wszystkie burze i impety obijały, żeby *circumlatrantes dissipet undas mole sua*.

Przyznać należy, że nasi antecesorowie, pierwsi fundatorowie rzeczy pospolitej, najwarowniejsze założyli fundamenta *in justo equilibrio* między powagą majestatu i władzą praw i prerogatyw wolności, tą intencją, aby królowie powagą majestatu wstrzymywali wolność; z drugiej strony, żeby wolność *per rigorem* prawa, hamowała ambycją królów, jeżeliby ich pobudzała do wielowładnego panowania. A cóż za skutek tak zbawiennej symetrii? Ten, że majestat pasuje się ustawicznie z wolnością, aby ją zgubić, a wolność z majestatem, żeby zrzuciła z siebie to jarzmo, którego się słusznie boi, i ztąd ta *incompatibilitas monarchici et democratici status*, z której ustawicznie wzniesają się scyssye wewnętrzne, kollizye wojny domowe, i insze rewolucye; *origo* tego, że ani majestat, ani wolność, nie mają *formam debitam* dla bezpieczeństwa swego; bo źli królowie i niechętni ojczyźnie, mają wiele sposobów stać się dla nas najgorszymi; a opak, dobrzy, bardzo mało, albo żadnego, żeby nam mogli być pożytecznie dobrymi. Stan zaś szlachecki niedufający królom, miasto coby się miał chwycić środków należytych, prawem danych do powściągnięcia ambicyj panujących, niegodziwemi ich tylko wexami drażni i

uraza, sam się na niezliczone dzieląc fakcye; przez co królom daje oręta na siebie; których zwyczajna maxyma: *Divide et impera*.

Aż królowie nasi nie za kontraktem panują? Jeżeli go w czem przestępują, tem samem panować przestają; nasza tedy wina; jeżeli sobie sprawiedliwości sami nie czynimy; uczynić ją zawsze snadno możemy, byle nie na płonnej racyi, ani próżnemi słowami; domawialiśmy się zgodnie bez wiolencyi, tego, co w sobie ten kontrakt, a po naszymu *pacta conventa* zawierają; co się stać nigdy nie może przy naszym nierządzie, przy którym, jak w otchłani ślepo *luctamur* między sobą, nie mogąc nigdy zabieżeć żadnym występkiem *contra statum*.

Nie odstępując, jakom sobie założył, mówić o fundamentach, żeby je tem lepiej obwarować, żebyśmy z jednej strony nie byli w ustawicznej opresyi a *majestate*, a z drugiej w niemożności uchronienia się jej; *satius*, (jako się na swem miejscu na to podają sposoby), ten kamień węgielny tak ociosać, żeby ujawni mu wagi, nie mógł nas przywalić, i wprawić go tak bezpiecznie, żeby cokolwiek budować zechcemy dla dobra pospolitego, niewzruszenie na nim oprzeć się mogło; jednym słowem, żeby król najgorszy, nie mógł i nie miał żadnej okazji nam szkodzić; czego snadno, bylebyśmy chcieli, dokażemy; ale mało na tem.

Trudniej podobno wolność pomiarkować, i znaleźć *salutare medium, inter duo periculosa extrema*, między zbyteczną majestatu władzą, i niepomiarkowaną wolnością; czuwamy z pilnością, żeby się strzedz królów, a nie dajemy żadnego baczenia na niebezpieczeństwo, w które się sami wdajemy, podobni owemu, który uchodząc przed nieprzyjacielem, oślepi ucieka, sam nie wiedząc dokąd, i choć w przepaść wpada, rozumie, że się tem salwuje, i w zgubie swojej szuka ratunku: *Multos in summa pericula misi venturi timor ipse mali*. Wolność nasza jest to strumień bystry, którego biegu trudno zatamować; tak jako i popędliwości wolności naszej, jeżeli sumienie nie zahamuje, aby jej nie zażywać z krzywdą bliźniego; rozum, żeby sobie samemu nie zaszkodzić, i prawa, aby je przestępując, ojczyzny nie gubić. Kochamy się w wol-

ności, i słusznie; jest to dar najdroższy, dany człowiekowi od Boga; uważmy jakiego szacunku godna, żeby nią lekko nie szafować; uważmy co to za prerogatywa szlachcica polskiego: być panem sobie wielowładnym na swojej dziedzinie, bardziej panując nad swoim poddanym, niżeli król nad nim, i nad równymi jemu; być *membrum corporis* rzeczy pospolitej; mieć z nią społeczność rządów państwa; mieć prawo we wszystkim co decyduje, zgadzając się albo przecząc temu, co postanawia; nie ponosić żadnych w podatkach ciężarów, tylko te, które sam na siebie wkłada; obierać sędziów, a co największa samychże królów; co może być za większa godność? jako nie tylko być elektorem, ale mogąc się spodziewać stać się królem.

Czy możeż człowiek partykularny życzyć sobie szczęśliwszej nad tę kondycyi? gdyby nieszczęsny *abusus* wolności, dopuścił smakować tych swobód *dulcedinem*; ale kiedy ja, kto w tem *cum tanto imperio* zakłada, żeby jego opinia koniecznie przemogła nad inszych, nie jestże to niewola, cierpieć od równego sobie? Wszak *par in parem non habet potestatem*, a co większa, kiedy jednego zdanie przeważyc chce generalne całej rzpltej. Nie tak rozumiał jeden prawdziwy ojczyzny zelant, mówiąc: *Nunquam volui me plus posse, quam universam rempublicam.*

Wolność nasza powinnaby to sprawować w rzpltej, co dusza ożywiająca ciało, która udziela wszystkim członkom *facultatem*, przez którą wszystkie *concurrunt* do ożywienia tego, czego dusza żąda. Mamy przykład rzymskiej wolności, której exorbitancya do tego przywodziła Rzymian, że nie mogąc inaczej jej salwować, obierali dyktatora z władzą w rządach wielowładną; uchwala nas Pan Bóg *ab hac extremitate*, bylebyśmy się sami umieli sobą rządzić; mamy dyktatora nieśmiertelnego rzplta, w której samej mocy władza wielowładna być powinna; wolność w każdym z nas, nie jest nic innego, tylko strumień z tego źródła wypływający; tak jeżeli rzplta przestanie być tem, czem jest, i my przestać będziemy musieli być tem, czem jesteśmy.

A zatem wszystkie nasze *conatus* niech będą, ra-

dami naszymi wspierać rzplta, zostawując jej zupełną moc i władzę w decyzjach, która nikomu z osobna, tylko jej samej należy, nam zaś obserwancya jej dekrétów; a tak w jej powadze będzie nasza najśłodsza swoboda; w jej całości, nasza konserwacya, i w jej mocy nasza najbezpieczniejsza obrona.

Ponieważ zaś wszystko złe u nas pochodzi z dyfidencyi nieuleczonej między majestatem i wolnością, niechże tylko rzplta będzie jako sama być powinna panią; niech te dwie władze złączone w niej samej *substant*; ręczę, że nastąpi poufalskość. Natenczas bowiem poznają królowie nasi, że najbezpieczniejsza podpora ich tronu, chwała i szczęśliwe panowanie, nie zawisły, tylko od utrzymania wolności; wolność zaś uwolniona od bojaźni oprymujących ją królów, założy konserwacyą prerogatyw swoich w wierności i poszanowaniu należytem panów swoich.

Założywszy tedy fundamenta na jedynej i zupełnej rzpltej władze, a na niej ufundowawszy poufalskość i zjednoczenie majestatu z wolnością, idę do wnieśienia dalszego struktury naszej, które rozumiem ściany, a przez nie, bezpieczeństwo postronne. Strach pomyśleć, jakimiśmy zewsząd okrażeni sąsiadami, i w jakie siły nasze domowe ufamy, żeby któremukolwiek z nich dać odpór. Jeżeli nas ufność w traktatach ubezpiecza? Czy nie mamyż codzień tyle przykładów przed oczyma, niezachowania najściślejszego przymierza, i owszem zbytnie poleganie i ufność w traktatach, jeżeli nas trzyma w niegotowości, ta sama niegotowość jest okazją i pobudką do zerwania ich: *aditum nocendi perfido praestat ipsa fides*.

Pospolita u nas opinia, podobno nas w tej nikczemności usypia, że sami sąsiedzi, przez wzajemną zazdrość między sobą, interesują się do naszej konserwacyi. Pytam, jeżeli ta racya polityczna obroniła od upadku tyle państw wolnych? Przyjdzie ta kolej i na nas, jeżeli bez bronii czekać będziemy, że nam który sąsiad część państwa, przyległą swemu, wydrze, albo że wszyscy zgodzą się podzielić nami.

Jeżeli kto rzecze, że ciż to są sąsiedzi, których antecessorowie nasi nie aprehendowali, niechże się re-

flektuje, że *volvenda aetas commutat tempora rerum*; też to są prawda narody, ale w nich zwyczaje w rządach, w sposobach wojowania, daleko różniące się od przeszłych, przez które im się bardziej potężniejszymi stają, tem większa w nich rośnie ambicya czuć, aby ją coraz bardziej nasycić przez rozprzestrzenienie państw swoich.

I czy można nam uczynić jaką rezystencyą, dawnych zwyczajów się trzymając, które oni z tak wielkim pożytkiem swym porzucają? Uważmy, proszę, czemu z tak wielką obserwancyą jesteśmy przywiązani do dawnych zwyczajów? Jeżeli dla tego że stare, toć powinniśmy bardziej terażniejszy wiek szacować, bo daleko starszy, niż ten, którego nasze zwyczaje stanowiono; a przytem, kto wątpi, że jest daleko bardziej oświecony przez experencyą, a przeto sposobniejszy *ad justam regulam in arte regnandi*? Dla czego nasze zwyczaje nam się zdadzą dobre? Bośmy tak w nich utopieni, że się o insze i nie pytamy. *Maxima quae videt, quisque haec ingentia putat*. Dość, że te zwyczaje są cudzoziemskie, żeby się nam zdwały cudowne. Poszliśmy na owego, który *cuncta miratur, quibus est mirabilis ipse*.

Mówimy że szable nasze rozprzestrzeniały granice; prawda, ale wtenczas, kiedy insze narody też bronią, i temi sposobami, co i my, wojowały; wtenczas, kiedy miłość ojczyzny i sławy *praevalabat* w sercach naszych *super excessum* wolności, który żadnego nie może utrzymać porządku, a bez którego ani płaca, ani dyscyplina należyta nie może być wojska, owszem, wolny szlachcic nie znając większej mocy nad sobą, funduje bezpieczeństwo swoje na tejże samej wolności i prerogatywie urodzenia swego, które imaginuje sobie, że nieprzyjacieli respektować będzie; tą prózną presumpcyą, jak niedostępnymi wałami się otacza, i rozumiejąc się być bezpiecznym od wszelkich napaści, nie dba czy Rzeczpospolita słaba i bezbronna, ani się reflektując, że konserwacya każdego partykularnego zawisła jedynie od zachowania w całości dobra pospolitego, i że członek władnąć nie może tylko póty, póki całe ciało żyje.

Wystawmy sobie zwyczajną naszą sytuacyą podczas wojny, której ustrzedz się nigdy niepodobna. Nieprzyja-

ciel wchodzi do nas jak do zawojowanego kraju; na granicy nie mu się nie opiera; dopieroż z posród królestwa nikt go nie wypędza; rozkłada się po stanowiskach, podatki nakazuje, wieś pustoszy i pali, krew z jednych obywatelów toczy, drugich w niewolę zabiera; zgola osadza się jak pan wielowładny. Cóż my na to? *Immunitas* prerogatyw naszych nas nie zasłania od takowych najazdów; wojsko nie wystarcza oponować się siłom nieprzyjacielskim; w skarbie niemasz *nervum belli*; fortecy żadnej, arsenały bez artylerji; wołamy dopiero zewsząd na gwałt, składamy sejmiki i sejmy aby na nich podatki składać, za nie żeby wojsko zaciągać, a *interea* ojczyzna jęczy pod władzą nieprzyjacielską; radzimy jako się salwować, bez nadziei prawie ratowania się; koncypujemy receptę na lekarstwo choremu który już kona, i uznawszy nierychło, że nic nam skutecznie nie pomoże, chwytamy się, jak po rozbitym na morzu okręcie, ostatniej deszczki, traktatu pokoju, przez który zezwolić musimy, okupując życie i ostatek fortuny, na takie kondycye, jakie zwycięzca od nas wyciąga, albo raczej nakazuje. Wyszedszy z takiego nieszczęścia, dopiero nam się oczy otwierają, radzibyśmy zabiegli złemu, które już minęło; ztąd urosło przysłowie, że Polak po szkodzie mądry; podobni temu, który przez rozrzutność straciwszy fortunę, zaczyna być oszczędnym, kiedy już nie ma czego ochraniać i tracić.

Mówimy pospolicie, że Polak ma swoją denominacyą od pola, i ztąd wnosimy, żeśmy niepowinni tylko w polu wojować; że nie po forticach, owszem że są niebezpieczne, bo nieprzyjaciel w nich się raz osadziwszy, trudno go z nich rugować. Tej polityki nie znają insze narody, które granice państw swoich forticami ubezpieczają, a przytem mają należyte w nich *praesidia*, i wojska gotowe na odsiecz, kiedy je nieprzyjaciel obledez zechce.

Niemniej i to nienważne u nas *axioma*, że nie trzeba się nam bić wstępny bojem, pojazdami tylko urywać i niszczyć nieprzyjaciela, jakby nas wstyd było pokazać się w szyku, obawiając przegranej batalii; lubo dobry żołnierz powinien mówić: *malo me fortunae paeniteat*,

quam victoriae pudeat. Zostawmy ten sposób wojowania Tatarom, Wołochom, Kozakom, których wszystka odwaga i mężstwo w ubieżeniu niespodzianie nieprzyjaciela; a naśladowmy godniejsze w przykładach narody, zapomniawszy dawnych wojowania sposobów, i nie pamiętając o nich więcej, tylko na to, jakieśmy mało z nich dotąd pożytkowali.

Nie odstępując od materyi *securitatis externae*, nie dosyć na swoich własnych siłach się zasadzać, ale trzeba starać się o kolligacye z takimi potencjami, któreby miały społeczny z nami interes, i któreby przez dywersyą mogły nam pomagać; co snadno być może, jeżeli się raz postawimy i *hoc statu*, żebyśmy wzajemnie mogli im być pomocą, jak oni nam; owszem, sami nas szukać będą; nie tak jako dotąd się dzieje, kiedy dopiero wtenczas przymierza szukamy, kiedy nas nieprzyjaciel za gardło trzyma; w takiej sytuacji i widząc że się nie mamy czem bronić, ten kto nas ratować zechce, wytarguje tyle na nas, ile nieprzyjaciel wydrze, tak dałecze, że się stanie *remedium pejus malo*.

Na zawarcie zaś pożytecznych z postronnymi traktatów, trzeba ustawicznie mieć ministrów swoich u wszystkich dworów, żeby nie przez publiczne gazety, ale dostatecznie wiedzieliśmy zawsze, co się w całej Europie dzieje, i przestrzeżeni co się w gabinetach dworów knuje, co za negocjacye i kombinacye różnych interesów, co za konjunktury, które się według rozmaitych okoliczności trafiają, żebyśmy ich mogli *opportune* zażyć. Bez tych potrzebnych prekawcyj, będziliśmy zawsze jako jesteśmy, igrzyskiem cudzych potencyj, które nami rządzą według swoich interesów.

Trzecia część budynku, fundamenta założywszy i wyniółszy ściany, jest dach i przykrycie; radbym, żeby ten nie inszy był, tylko protekcyja boska żeby nas okrywała; tej zaś, niech mi się godzi mówić, niepodobna spodziewać się przy naszym nierządzie, który *generat* wszystkie niesprawiedliwości, krzywdy, excessa, *et tot genera criminum*, które się często popełniają bez kary.

Rozumiem jeszcze przez ten dach, który zwyczajnie na to jest, aby wewnątrz budynek konserwował

securitatem internam; ta zaś zawisała na jedności w radach, na exekucyi praw, na wyborze *magistratum*, na subordynacyi przełożonym, na administracyi sprawiedliwości.

Tu się reflektujemy, jeżeli to wszystko, co *constituit prosperitatem* królestwa, znajduje się u nas. Na dobrych radach nam nie schodzi, ale prywaty i niezgody słuchać ich nie dopuszczają. Prawa wysmienite, ale jaka ich obserwacya? Powaga choć urzędów wielka, ale często słabszym nieznośna; — zgola, co może być za *securitas interna* w państwie, gdzie sądy bez sprawiedliwości, wojsko bez dyscypliny i często bez płacy, skarb bez intraty, i gdzie sam nierząd za wszystkich panuje.

Więc idąc dalej za moją allegoryą, jako każdej struktury doskonałość w tem zawisała, żeby *ab extra* facytą miała wspaniałość, a wewnątrz ozdoby i wygody, niechże nasza rzeczpospolita będzie tak *respectabilis ab extra*, żeby o niej nikt lekko nie sądził; *ab intra* zaś niech ma we wszystkich częściach rządu taką proporcycją, żeby spokojnie swobód i wolności swojej zżywała. Nie brakuje nam na dobrych rzemieślnikach do wystawienia tego budynku; naród nasz, bez poćalebstwa sądząc, ma wszystkie z przyrodzenia przymioty, które stanowią w każdym państwie dobro pospolite: pobożność, rozum, odwaga, wspaniałość, wszystkie te cnoty są prawie naturalne i tak przyzwoite, że nie wiem aby który inszy naród w nich nas celował; mamy i materiały obfite do tego zbawiennego budynku: obszerność i żyzność kraju, przykłady przodków naszych, prawa wysmienite, które nam zostawili, a nadewszystką samą wolność dostateczna do tak zbawiennego przedsięwzięcia, byleśmy tylko tak dobrze chcieli, jako zupełnie możemy, i żeby wola nasza zgadzała się z wolnością do prawdziwego dobra pospolitego. W inszych państwach, moc wielowładna do dobrego gwałtem prowadzi, i powaga panujących utrzymuje rząd pożyteczny państwu; my sami powinniśmy się tem zaszczyścić, że bez przymusu stać się sobie samym możemy najlepszymi; do czego nas powinno to samo zachęcić, co przed oczyma widzimy, co za skutek rząd dobry w cudzych krajach

sprawuje, a co za nieszczęścia u nas nierząd za sobą pociąga.

Niechże sam Bóg wszechmogący będzie architektem tego budynku, którego zalecam reparacją; ten który świat cały *fluctibus ex tantis tantisque tenebris in tam tranquila, et tam clara luce locavit*, niech nad naszym chaos te wszechmocne słowa wymówi: *Fiat lux!* jak przy stworzeniu świata, a wtenczas oczy nam się otworzą, nad naszą ruiną i potrzebą reparacyi, tak aby się insze narody z niej budowały, widząc trwałość, wspaniałość i *regularitatem* naszego budynku. Niechaj pobożność, sprawiedliwość, jedność, męstwo, miłość ojczyzny w nim sobie mieszkanie bezpiecznie założy, niech będzie nieprzystępny nieprzyjaciółom, a nam i potomkom naszym ojczystym domem.

CLERUS.

Nikt rozumiem nie wątpi, że wiara święta, nie tylko tego nas uczy, co do wiecznego zbawienia należy, ale oraz co do szczęścia doczesnego; żadna bowiem *civilis societas subsistere* nie może, tylko się rządzić maxymami, które nam ewangielia przykazuje, ani żadna polityka światowa nie może być pewniejsza, jako ta, która się zgadza z przykazaniem boskiem. Więcej rzekę, że nikt nie może być dobrym obywatelem i patriotą, jeżeli nie jest dobrym chrześcianinem.

Nie trzeba mi wzbudzać *zelum* wiary świętej w państwie naszym, gdzie za łaską boską, prawo ewangielii jest prawo panujące. Ani też moja professya zalecać, co *ad cultum divinum* należy, i traktować duchowną materya; przeto też *non alio intuitu* ją wspominam, tylko żebym dowiódł, że wszystkie doczesne interesa, aby miały *stabilitatem*, referować się powinny do wiary świętej, która najgruntowniej wszystkie utrzymuje popolitości.

Przebieżmy, proszę, pryncypalne według świata talenta i cnoty, nie ich cnotami nie czyni, tylko kiedy się wiary maxymami zdobią; i tak rozum godzien sza-

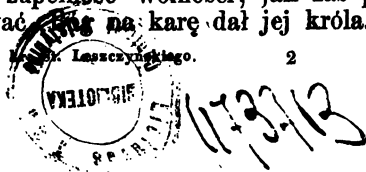
cunku przy poczciwości, kiedy jest bez fałszu, i chytrności, które wiara święta potępia; męstwo wszędzie ma estymę, byle przy sprawiedliwości, i byle się nie stało okrucieństwem, którem się Bóg brzydzi; wspaniałość serca póty arcychwalebna, póki się w pychę prawem boskiem zakazaną, nie wyniesie.

Jeżeli tedy w każdym żyjącym, wiara święta wszystkie cnoty zaszczyca, dopieroż powinna w każdym państwie, a osobliwie naszym to sprawować. *In statu monarchico*, w takim nawet gdzie wiary świętej nie znają, władza wielowładna może utrzymać rząd dobry w panowaniu; ale w stanie wolnym, gdzie natura wolności żadnej zwierzchności nad sobą nie znosi, gdzie przy nierządzie zwyczajna *morum depravatio*, najpotrzebniejsza obserwancja polityki chrześcijańskiej, żeby we wszystkich sprawach, w każdego sercu sumienie *praesideat*, i miarkowało impety żadnem prawem nie pohamowane.

Sama to tedy prawda, że wiara święta wszystkich cnót potrzebnych do zbawienia nas uczać, czyni nas oraz sposobnych do interesów doczesnych. I tak, co nas przywodzić powinno starać się o dobro pospolite, jeżeli nie miłość bliźniego, aby wszyscy w tem szczęściu żyli, którego sobie sami życzymy? Co może usmierzać zawziętości, i prowadzić do jedności, jeżeli nie odpuszczenie uraz? Co strzymać od występków szkodzących ojczyźnie, jeżeli nie bojaźń kary boskiej? Zgoła, żeby wolność była tak pożyteczna, jak jest miła, trzeba żeby się z wolą boską, nie naszą, często rozpustną, zgadzała.

Kto nie przyzna, że nic w życiu droższego nad nią; jest to dar od Boga, człowiekowi od stworzenia świata dany; ale przytem dał Pan Bóg i prawa, żeby tego *liberum arbitrium* tak zażywać, żeby nie było okazyją do zguby, to, co powinno być powodem do zbawienia.

Te prawa i ten święty depozyt przykazań boskich, miała rzeczpospolita izraelska zawsze przed oczyma w arce przymierza, i póki im była posłuszna, i póki *sacro-sancte* obserwowała *statuta* pierwszego zakonodawcy Mojżesza, konserwowała zupełność wolności; jak zaś pozostęła w niej exorbitować, na karę dał jej króla.

Zginęły rzeczypospolite rzymska, kartagińska, ateńska, lacedemońska przy swoich bałwochwalstwach; zginęłaby pewnie i nasza, jeżeli wszystka polityka w rządach królestwa nie będzie założona *in morali scientia* ewangelii świętej, nad którą nietylko nie zbawienniejszego, ale oraz nic rozumniejszego, i potrzebniejszego.

Czego niech to dowodem będzie nieomylnym! Bóg nam przykazuje szanować wszystkie przełożenia, i panów władzę nad nami mających, jako wyobrażenia swoje; przykazuje kochać bliźniego, i zaleca tę miłość, jako cnotę najdoskonalszą; zakazuje zaś krzywdy najmniejszemu nie czynić. Pytam się, jeżeli nie na takich trzech regułach wszystek rząd i szczęście zawisło każdego królestwa? Jeżeli o tem nikt nie wątpi, niechże się reflektuje, co się u nas *e converso* dzieje; jako *excessus* wolności nie zna żadnej subordynacyi; jako emulacya, a raczej zazdrość, sprawuje nienawiść przeciwko równym sobie; i jako wyniosłość, albo raczej ambicya, lekce waży wszystkich od nas podlejszych; a zatem mógłby i do nas prorok Izajasz mówić: *Opus Dei non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis*, jeżeli nie stósując się do nauki ewangelicznej, zechcemy żyć w wolności bez żadnej należytej dependencyi; jeżeli honor zakładać będziemy w wynoszeniu się niegodziwem nad równych naszych, i jeżeli o fortunę starać się będziemy z opressyą i krzywdą słabszych.

To założywszy, że wiara święta powinna *etiam in statu civili* stanowić najtrwalszą *prosperitatem*, co nas może *ad observantiam* jej pobudzać, jeżeli nie *Clerus*? Mało na tem że nas ucza katechizmu, jeżeli nas przez przykłady swoje do praktykowania tej świętej nauki zachęcać nie będzie, tak, żeby sobie nie mógł wymawiać: *Opprobria exprobrantium tibi, ceciderunt super me*; w duchownych bowiem jako w zwierciadle się przezierając, nie dojrzymy plam i makul naszych, jeżeli nam reprezentować nie będą takich obyczajów, jakie powinien zdość charakter ich święty.

Przebieżmy wszystkich państw historye, uznamy, że zwyczajnie największe w nich rewolucye, co je i do zguby przywiodły, nie pochodziły, tylko z niepomiarkowanością

bicyi i nienasyconego łakomstwa; te dwie passye tak przyrodzone człowiekowi, są tem niebezpieczniejsze, że się godzi każdemu o honor i fortunę starać; i owszem, jest to pochop do cnót nabycia, żeby się stać godnym obojga.— Widzimy tego wszędzie experyencya, ale nie u nas, gdzie wolności *excessus* popędza *ad omnia nociva extrema*, tak, że bez żadnego pomiarkowania, ambicya i chciwość nasza pospolicie staje się dobru pospolitemu arcszkodliwa; a czemuż pohamować te dwa do zguby ojczyzny niebezpieczne *motiva*, jeżeli nie żywą wiarą, która przez wszystkie prawie *dogmata*, pysznych i chciwych strofuje i potępia?

Ale jakoż się wstrzymać, kiedy sami *ministri* słowa boskiego, tym dwóm passyom najbardziej podlegli? Jako nie błędzić za takimi przewodnikami, u których najmniej widzimy tę pokorę i to ubóstwo, które ewangelia za największe cnoty chrześcijańskie zaleca? Owszem zapatrując się na takie modele: *vos Dei estis* może sobie kto pomyślić; jak poganie, którzy swoje występki autoryzowali przez zbrodnie swych bożków: *culpa mihi placuit, quae Jove digna fuit*.

Mógłby mi kto zarzucić, że traktując materyą *status civilis*, zaczynam od Duchowieństwa, ponieważ nie są stanem rzeczypospolitej, tak, jak w Szwecyi, gdzie stan duchowny równo z innemi wchodzi do rady i rządu tamtego państwa; odpowiadam, że prawda; ale też to pewna, że lubo u nas *non componunt statum*, jednakże na sejmikach *lauda testantur*, że mają *partem* w radach, gdyż się tak zaczynają: My rady duchowne i świeckie, — a przetoż w senacie i w trybunale a zaż nie zasiadają, *cum omni activitate*? A ponieważ na wszystkich zjazdach mają *preeminencya*, toć powinni nam *praeesse* we wszystkich cnotach potrzebnych dobru pospolitemu. Ale funduję się osobliwie i szczególnie na tem, mówić o duchowieństwie z okazji dóbr duchownych, gdyż lubo się zowią kościelne, są jednak *temporalia*, a zatem będąc częścią królestwa, *sub hoc titulo* doczesności, nie mogą utaić zdania w tem mego, co *jure ad saecularem materiam* należy.

Niech nikt nie rozumie przeto, żebym chciał wchodzić *in minimam cognitionem* tego, co należy do samego duchowieństwa, w czym ani rzeczpospolita prawa żadnego nie ma, jako to mięszać się do tego, co się dzieje w synodach, w konsystorzach, albo kapitułach; samemu Bogu to należy rządzić swym kościołem, jako kościołowi nami *in spiritualibus*; nietylko żebyśmy mieli nadwierać prawa, zwyczaje, i władzę kościoła świętego, powinniśmy owszem bronić *sacrosancte immunitatem ecclesiasticam*, a zatem *anathema sit* i pomyśleć o tem, żeby świecka jurysdykcyja miała mieć moc nad duchowną, i żeby ręka świecka posięgła się do trybularza.

Ale że dobra duchowne są oraz *pars territorii et domini* królestwa, ma bez wątpienia rzecz pospolita prawo *inquirere*, jaki *usus* się dzieje tak znacznych procentów, które świątobliwi fundatorowie legowali na chwałę boską, albo jałmużny ubogim, nie na zbytek niegodziwy i próżną ostentacyą; a przytem to co mówię *per modum* reprezentacyi, nie potrzebuje tylko jawnej prawdy uznania, która sama *sufficiens* jest *ad justum regulam* przywieść to, w czym się *per illicitum abusum* wykroczyło.

Idę do definicyi duchowieństwa. — Chrystus Pan przez instalacyi uczniów swoich, co im przez te słowa zalecał: *Nolite aurum et argentum portare in Zonis vestris*, jeżeli nie wzgardę bogactw światowych? I nietylko do nabycia coraz nowych, ale nawet i do odstąpienia tych, któreby mieli w possessyi swojej: *Qui non renunciat omnibus quae possidet, non potest esse meus discipulus*; a przynajmniej żeby według świętego Pawła, świata zażywano bez żadnego do niego przywiązania, który przez to uznaje uczniów boskich, kiedy *utuntur mundo quasi non utantur*.

Małobyśmy ich do tego wieku znaleźli, gdyby ich przyszło po tych znakach poznawać. Dziś *e converso*, wokacya pójsć za Chrystusem, w nadziei dostąpienia prelatur intratnych, życia wygodnego, zbogacenia rodziny, czy możeż to być bez ambicyi i ełciwości, od których nas świeckich odwodzić powinni? A co najcięższa, że ten *abusus* przez to się staje najniebezpieczniejszy, że duchowny inszych występków, przeciwnych charakterowi

swemu, któremiby mógł zgorszyć, strzeże się; tego zaś i za skrupuł najmniejszy sobie nie ma, przez zwyczaj dawnego preskrypcya, rozumiejąc się być *autorisatus*, i widząc ten zły zwyczaj generalnie praktykowany. Odzywa się zatem słusznie na to święty Grzegórz: *Nullum puto fratres magis ab aliis praejudicium, quam a sacerdotibus tolerat Deus, quando eos, quos ad correctionem aliorum posuit, dari de se exempla pravitatis cernit.*

Czy skrupulizują duchowni mieć wspanialsze pałace, niż kościoły; sprzęty bogatsze, niż kościelne aparaty; assystencye liczne, a ubogich jeszcze więcej po gnojach? Ale co najbardziej godno uwagi, a nad czem się nikt nie reflektuje, że *insensibiliter* dobra duchowne *sacrius* modo, jak w państwach heretyckich, *saecularisuntur*; bo czy nie jest-że to sekularyzacya, kiedy się na światowe potrzeby intraty z nich obracają, i kiedy z tychże intrat krewni świeccy się bogacą, do których nie mają żadnego prawa duchowni, nie będąc ich *proprietarii*, tylko *administratores*? Jeżeli tak wielka część królestwa w dobrach duchownych *consistit*, z jakim żalem nieznośnym patrzeć na to, że ten skarb nie obraca się jak powinien na chwałę bożą, na ulgę ubogich, ani na ratunek ojczyzny!

Zadano komuś kwestya, czemu teraz sukcesorowie apostołów cudów nie czynią? Odpowiedział, że nie mogą mówić, co Piotr święty kulawemu prosiącemu o jałmużnę powiedział: *Argentum et aurum non est mihi*, i dla tego nie mogą mówić skutecznie, jak ten apostoł: *Surge, et ambula.*

To jest najcięższa we wszystkich ludzi stanach, kiedy się kto nie znajduje na swem miejscu, na którem go opatrność boska osadzi, *unusquisque sua noverit ire via*. Ci którzy są powołani wielbić Boga i chwałę boską rozmnażać, nie powinni by rozprzestrzeniać *dominium principis tenebrarum*, który w pompie światowej swą chlubę zakłada; mnie się widzi, że ten nieprzyjaciel dusz naszych, tych którym *cura* ich polecona, najbardziej chce pozyskać, kusząc ich tym sposobem, jak śmiał kusić samego Zbawiciela, ofiarując im wszystkie dostatki tego świata, byle upadwszy pokłonili się onemu; ja tak sądzę,

że pragnąc i nabywając tych dostatków, jest to upaść w tej pokusie, i ofiarę czynić czartowi.

Origenes w swoim komentarzu *supra Genesis* czyni reflexyą, która tu służy, że Faraon, jako jest w piśmie świętem, nazначzył wszystkie dominia kapłanom swoich bałwanów; Pan Bóg zaś stanowiąc swoje prawa *per organum* Mojżesza, mówi Origenes, zabrania żeby księża i Lewitowie nie mieli żadnej possessyi i własności w podziale ziemi objecanej; czemu? pyta się ten wielki doktor, dlatego, że księża Boga żywego nie powinni być staraniem doczesnem zabawni, któreby ich mogło odwracać *ab exercitio sacri ministerii*; co gdy tak jest, *ratione* kapłanów tego prawa, w którym Bóg ustawnie obiecywał wiernym nagrodę dóbr doczesnych *de rore caeli et pinguedinae terrae*, cóż mówić *ratione* ministrów Chrystusowych? A zaż jesteśmy, mówi Origenes kapłani egipscy, albo izraelscy? Jesteśmy kapłani Chrystusowi, który nas tak często uczy w ewangielii, że jego królestwo nie jest tego świata, i który nie opowiada inszego błogosławieństwa, tylko w ubóstwie: *beati pauperes*. A zatem oczywista to, że bogactwa, zbytki i pompa światowa, nie znaczą uczniów Chrystusowych; raczej tych, których za sobą powołuje, po tem poznać, kiedy wszystko owszem co mają porzucają, kiedy krzyż dzwigają i utrapienia w cierpliwości i pokorze. Też sposoby bowiem, które służyły do erekcyi i rozszerzenia kościoła świętego i wiary, służyć zapewne powinny do utrzymania jej. Wie każdy, że ten fundator niebieski nie zażywał władzy, powagi albo bogactw do fundowania kościoła swego, a zatem temż sposobami konserwować go należy, któremi powstał.

In tanta contrarietate maxym między światem i ewangelią, kto jej świętą naukę najbardziej utrzymywać powinien, jeżeli nie duchowieństwo, uzbrojone wszystkimi *attributis*, które *constituunt* ten święty charakter, któremi się nie zdobiąc, jest to poddać się nieprzyjacielowi, jest i owszem przeciwko sobie samemu chcieć wojować; *imprudens agit in sua vulnera ferrum*. Kościół wojujący jest to wojsko Pana Boga; a gdy broń tego wojska nie jest insza, tylko chciwość i ambicya, snadneby zwy-

cięstwo świat i czart otrzymał, których to osobliwie oręża są przyzwoite do wojowania z wiarą i kościołem; jako przeciwnie wiara święta wojuje pychę przez pokorę, chciwość przez ubóstwo, przewrotne rozumy przez prostotę, rozkosz przez umartwienie, i prześladowania przez cierpliwość.

I tu się już pytam, gdzie apostołowie odebrali nagrodę, którą im Zbawiciel obiecał według professyi ich, *copiosam mercedem*? Każdy odpowie, że w przybytkach chwały niebieskiej, *in caelis*, nie na ziemi w wyniosłych prelaturach albo dostatnich dochodach, i owszem za wzgardę świata i pompy jego; bo inaczej poszłoby to, jak gdyby zasłużonemu żołnierzowi księgę dano w nagrodę, któryby czytać nie umiał; a temu któryby ucho dził za bardzo uczonego, oręża wojskowe, któryby nie wiedział jak sobie z niemi postąpić. A z tąd konsekwencya, jako dwom panom służyć, *Deo et mammonae*, jako w doczesnościach nagrodę sobie zakładać, kiedy *per obligationem apostolici ministerii indispensabiliter* wyrzec się ich trzeba? Chcieć się nasycać dobrami doczesnymi, pokazywać się nie dbać o nie, jest to *contrarietas*, podobna autorowi hipokrycie, który wydał księgę przeciwko próżnej chwale, sam jej szukając w tej samej wzgardzie, którą zaleca.

Rzeczce kto na to, że nic słusniejszego, żeby *qui altari servit ex altari vivat*; prawda, ale wielka różność między zbytkiem i samą potrzebą. Rzeczce znowu, że robotnik godzien zapłaty, *dignus est operarius mercede sua*; prawda i to, więcej rzekę, że praca ministrów Chrystusowych tak droga, że i nieoszacowana, i że całego świata skarby równać się nie mogą w cenie rzeczy świętych, któremi szafują; ale z tego samego wnoszą, że mając w ręku swoich tak drogie skarby niebieskie, za nic sobie powinni ważyć ziemskie, ani pretendować rekompensy doczesnej, *cum periculo* stracenia wiecznej, pamiętając osobliwie na to, że pasterz dobry nie powinien być najemnikiem.

Sama ta dysproporcya, która jest w dochodach duchownych, godna reflexyi, żeby chwała boska wszędzie jednakowo się odprawowała. Różne są władze w kościele

bożym, ale jednak godność kapłaństwa. Różne są bazyliki, ale jednak chwała i cześć Bogu oddaje się w największej katedrze jak w najlichszej plebanii. Różne nastatek kondycje ludzi, ale jednakowo dusza Bogu miła najwyższego monarchy, jako prostego rolnika; a przecież często widzimy w jednych kościołach zbyteczne aparaty, a w drugich cynowe kielichy; w jednym miejscu trafia się więcej księży niż obywatelów, a w drugim trzeba o kilka mil latać po księdza do chorego; co pochodzi z niesprawiedliwego dóbr duchownych podziału, że jedni księża zbyteczne mają intraty, a drudzy nie mają potrzebnej sustentacyi, tak jak Paweł święty mówi: *Unus ebrius est, alter autem esurit.*

Snadno by temu poradzić, gdyby duchowienstwo było dosyć wyperstawowane, że nie są, jakom powiedział, *possessores* dóbr duchownych *propriarii*, tylko *administratores*, i że te dobra są zapewne kościelne, ale nie kościelnych; wielkaż to dyferencya *per consequens*, że ich zażywać nad należytą potrzebę nie mogą, tak jako się działo *in primitiva ecclesia*, że wszystkie dochody były społeczne, nikt nie mając nic własnego, i jako na przykład widzimy dotąd w pospolitosciach zakonnych. Dajmy, że klasztor będzie bogaty; zakonnik prywatny przez to nie ma nic więcej nad swoją porcyą; tym sposobem wszyscy duchowni nie mieliby inszego starania, tylko *procurare* dobro pospolite kościoła, kontentując się, co należycie przystoi do ich własnej sustentacyi.

Żeby do tego przyszło, snadno pomiarkowanie w to potrafi, że się z jednej strony zbyt kowi ujmie, a z drugiej niedostatkowi przyda, jeżeli *Clerus ductu* samej pobożności, i że rzekę powinności, nie z żadnego przymusu ani żadnego prawa opisaniem, dobrowolnie zechce *massam* wszystkich dochodów duchownych, które ma w królestwie, uczynić, na których administracyą należałoby *formare consilium spirituale*. To *consilium* żeby było *compositum* ze wszystkich biskupów, z deputatów kapituł katedralnych, i z prokuratorów wszystkich tych zakonów, które mają jakie dochody, *sub praesidentia* arcybiskupa *prymasa regni*. To *consilium* powinno mieć generalną wszystkich dóbr duchownych administracyą, co do ich

ekonomii należy, żeby do jednego skarbu wszystkie intraty wnoszone były. Tego skarbu takową mogłoby uczynić repartycya, obserwując *aequalitatem secundum exigentiam* każdego duchownego; to jest na biskupa tyle, ile *exigit* funkcyja jego duchowna i godność senatorska; na opata, ile *exigit* jego kondycya, do żadnej usługi, ani kościoła, ani rzeczy pospolitej nie obligowana; na kanonika, ile potrzeba takiemu, który inszej powinności nie ma, tylko śpiewać *in stallo* na chwale boską; plebanom, ile praca ich *meretur circa curam animarum*; na klasztory rozmaitych zakonów, którzy *paupertatem vovent*, tyle, ile potrzeba do samej sustentacyi według liczby zakonników, żeby żadna fundacya nie upadła. Teraz expensa ordynaryjne postanowiwszy, rozumiem żeby znaczna okroiła się suma *ex superfluo*, które *superfluum* czy nie lepiej żeby było depozytem poświęconym na chwałę boską i potrzeby prawdziwe kościelne, niż na marnotrawne światowości?

Proszę uważać, że *pro principali* kładę dobry byt każdego duchownego *ad satietatem*, tak nawet, żeby nie miał *ullam curam temporalium*; nie potrzebuję, tylko ooby mogło być nadto, tak jak Zbawiciel nakarmiwszy gmin ludu, kazał zbierać okruszyny; tych zaś okruszyn, takową życzyłbym uczynić dyspozycya.

Naprzód na erekcyą kościołów gdzie ich niemasz; na reparacyą tych co się pustoszą; na szpitale, tak, żeby w państwie chrześcijańskim nie widać było żebraków; na missye dla wiary świętej rozprzestrzenienia i wykupna niewolników; na sustentacyą nawróconych heretyków; na seminaria; kładę naostatek na wojsko, *per modum doni gratuiti*, które powinno wiary świętej bronić, a oraz *per modum charitativi doni*, gdyżby to było wielką ulgą ubogim poddanym, wszystek ciężar podatków dźwigającym.

Wiadomo co za opresya u nas dóbr duchownych, gdzie zwyczajnie żołnierz ma swoje stanowiska; gdzie żyje częstokroć jak w kraju zawojowanym; co się dzieje *ob defectum* skarbu rzeczypospolitej, do którego tak mało *contribuit* duchowieństwo; a przeto więcej traci przez zdzierstwa, niż gdyby raz na zawsze postanowiło do-

browolnie i *rationabiliter*, przyłożyć się *ex superfluo de sustentacyi wojska*; królestwo się rujnuje, bo duchowni mało dając, wojsko sobie samo zapłatę wydziera, i to co dają sami, z poddanych, swoich zdzierają; miawszy zaś duchowieństwo nad to co mu potrzeba, uczyniłoby ulgę poddanym swoim i bezpieczeństwo dobrom swoim, gdyżby miała rzeczpospolita z czego, przynajmniej *in parte*, dostatecznie wojska płacić, a przytem wiara święta pomnażać chwałę Boską, i kościół opatrywać potrzebom swoim.

Takowego skarbu przybyłoby coraz więcej, bo ci co mają intencją dobrze czynić kościołowi, byłiby ochotniejsi, widząc tak sprawiedliwą instytucją, i tak pobożną dóbr duchownych administracją; ten porządek byłby przykładowy całemu chrześcijaństwu, gdyż żał się Bóże, ten *abusus* jest wszędzie uniwersalny. Wokacya na stan duchowny pewnieby od samego Ducha świętego pochodziła, bez interesu doczesnego, nie miałaby inszego *motivum*, tylko samą chwałę boską, aui inszego końca, tylko dusz ludzkich zbawienia; charakter kapłański byłby w poszanowaniu, który ozdoby świeckie bardziej szpecą niż zdobią; dobrzy pasterze większeby mieli staranie o trzodach swoich, nie mając doczesnego. Wtenczas ojczyzna była szczęśliwa i ubłogosławiona, kiedyby świątobliwi kapłani wznosili czyste ręce ku niebu. *Manus Moysis*, mówi święty Ambroży, *sunt belli vexillum quod victoria sequitur*; zgola duchowni tacy jak życzą żeby byli, daliby się poznać z dystynkcyą większą przez pokorę i abnegacyą, niżeli przez chciwość i wspaniałość; ale na to trzeba, żeby się sami na sobie znali i mówili z Augustynem świętym: *Domine ostende mihi me ipsum*.

Praevenio co mi kto może zarzucić, że ten projekt stałby się przeciwny intencji fundatorów, którzy, to co dali, chcieli żeby było *ad certum usum* obrócone, i na miejscach które naznaczyli; na to odpowiadam, że się to codzień dzieje za konsensem stolicy apostolskiej po wszystkich krajach, że dobra i dochody przenoszą tam, gdzie *urget* większa potrzeba dla chwały boskiej. Nie mówię tu tego, żeby przez to obligacya ustała *piorum*

operum, które gdzie fundator nakazał, byle to, co nad to znajdzie, poszło *ad generalem massam*.

Jeżeli kto tem nie *convictus*, odsyłam go do świętego Sylwestra papieża, który ochrzciwszy Kostantyna cesarza, i pierwsze od niego szczodre fundacye wziąwszy, i te i inne, za powodem tego pana nierównie uczynione, tak miarkował, że jako w brewiarzu rzymskim czytać można: *ductu caelestis prudentiae, qua ecclesiam administrabat*, to postanowił, *ut clericis copiosis egentes conjungeret, et sacris virginibus, quae ad victum necessaria essent, suppeditaret*.

Wiem że nie ujdę dalszych zarzutów; siła takich co rzeką, że zwyczaj zastarzały powinien przewyższać wszystkie nowe, by najlepsze postanowienia; że mięsząc się w interesa kościelne świeckiemu, jest to tknąć po heretycku samą religią; na co mogą się spytać, *si tantum religio potuit suadere malorum?* Nie pretenduję, uchowaj Boże, *in virtute* jakiej władzy odmieniać zwyczaj; ale rozumiem, że nikomu zabronić nie można perswadować to, co się funduje na *maxymach* i nauce ewangelii, i nic naturalniejszego jako *krzyż*, żeby każdy żył według swej profesyi; żołnierska wojować, sędziego sądzić, rolnika orać, a duchownego nie insza, tylko służyć Bogu i bliźniemu z zupełnem oddaleniem i oderwaniem się od wszystkich światowości. Nie rozumiem tedy, żebym podpadł pod tę cenzurę: *Nolite tangere Christos meos*, ponieważ to wszystko, czego życzę, świadczy, że w daleko większymby respekcie i obserwacyi był ten święty charakter, niżeli dotąd jest.

Podaję naostatek i to do uwagi: Fundator świętobliwy, ratując duszę, ujmuje porcyą dzieciom, żeby ją zapisał kościelowi; radbym widział, żeby w którym zapisie pozwolił kościelnym zażywać *superabundanter*, co naznaczył na chwałę boską, albo na ratunek ubogich? Dajmy, że kto świecki chciałby sobie co uzurpować z dóbr kościelnych, pewna kłątwa na niego, kościół takiego piorunuje, od komunii wiernych odcina, — a duchownemu bez bojaźni ekkomuniki wolno kościół krzywdzić, i przywłaszczać sobie *ad profanum usum*, co mu kościół powierzył, i co jest destynowane na obronę, na

potrzebę jego, na chwałę boską, i ratunek ubogich. Te dwa *objecta* powinny miarkować *principaliter* dochody duchowne.

Znajdują się zapewne tak święci duchowni, którzy widząc Chrystusa łaknącego i pragnącego, gotowi sami sobie ująć, żeby go posilić, *dispersit, dedit pauperibus*; ale czemuż ta reguła *exercendae charitatis* nie ma być generalna, tak, żeby się o całym duchowieństwie mówić mogło: *Omnia habentes, et nihil possidentes*.

Przydają tę prawdę nieomylną; że im się bardziej stan duchowny bogaci, tem bardziej świecki ubożeje; skądże *succurrere* ojczyźnie w nagłych potrzebach, żeby i z wiarą nie upadła, kiedy to, co się raz odda kościołowi; nie powraca nigdy *in publicum usum*?

Co założywszy, jeżeli *Clerus* sam przez się i władzą swoją zechce się *reducere ad tam perfectum statum*, spodziewałyśmy się bezpiecznie mogli wszelkich i w naszym doskonałości. Tak wielkie mając przed oczyma przykłady, ktohy się nie starał stósować wszystkie postęпки na fundamentie wiary świętej, tak dalece, żeby wolność nasza zawsze się zgadzała z wolą boską, prawa nasze z przykazaniem boskiem, polityka nasza z nauką ewangeliczną, i dobro pospolite z chwałą jego świętą?

K R Ó L.

Rzecz pospolita nasza z trzech stanów złożona; król pierwszym będąc, powinniśmy mu wszelki respekt świadczyć, jako pomazańcy bożemu, i jako panu, któregośmy się stali dobrowolnie poddanymi; nie tylko sama powinność do wszelkiej nas obserwancyi pociąga, ale tem bardziej jeszcze wspaniałość naturalna, w tej wierności nas utrzymywac powinna, do której niewolnicze poddaństwo obliguje iasze narody ku swym panom wielowładnym. Byle królowie nasi znali się na submisyi naszej, która przez to staje się szacowniejsza, że jest bez żadnego przymusu; byle zawsze pamiętali, że nie przez urodzenie swoje, ale przez nasz affekt korony nabyli, i byle stali się jej godnymi przez tyle *motiva* do cnót i dobrego panowania, ile mieli *suffragia* do nabycia jej.

Ale żal się Boże, często się zawodzimy na naszym wyborze, i pospolicie niewdzięczność naszych królów poszła coś na exhalacyą, którą ziemia *exviscerando* się pod same nieba wynosi, i gdy się z niej spodziewa bujnego deszczu, albo ożywiającej rosy na swoje urodzaje, miasto tego z tej exhalacyi nie rodzą się tylko ogniste pioruny, szkodliwe grady, i burzliwe chwile; tak i my, ledwo co wyniesiemy kandydata którego nad głowy nasze, kładziemy sobie oraz jarzmo na karki, na których bardziej niż na tronie rozpościera panowanie swoje;

ambicya bowiem zwyczajna monarchów tak niepomiarowana, że tron choć jest najwyższym stopniem honoru i godności, pierwszym się im staje do postępowania coraz bardziej w tej władzy, której u siebie żadnego nie zamierzają terminu, a osobliwie panując *in statu libero*, w tem największą zakładają ambicyą, przełamać to co im się opiera; im bardziej prawa nasze ręce im wiążą, z tym większym gwałtem chcieliby ten węzeł rozerwać, i jako powietrze większego impetu przez kompresyą nabywa, tak ambicya panujących, wolnością przyciśniona, z tem większą wiolecyą z tego przymusu się dobywa; ztąd ustawiczne pasowanie się wolności z majestatem, z którego czy podobna spodziewać się spokojnego rządu?

Ale dajmy to, żeby nasi królowie byli tak sprawiedliwi, żeby panowali *juxta strictam regulam pactorum conventorum*, żeby i na krok nie chcieli wykroczyć *extra spheram* praw i swobód naszych, — kto sobie pomyślić może, żeby w nich miłość ojczyzny, *praevalcat* nad naturalnie przyrodzoną, którą mają do swojej famillii; żeby nie myśleli przenieść korony *ad suam posteritatem*, żeby *perennet* w ich domu; to niebezpieczeństwo stracenia *pupillae libertatis*, wolnej elekcji, zawsze nam grożąc, nie dopuszcza żebyśmy mieli tę ufność w królach naszych, bez której spokojnego nie można się spodziewać obrad naszych *successum*.

Tę konfindencyą dwa sposoby mogłyby jednak sprawić, któremiby się zabezpieało, żeby ani król miał żadnej okazji do złego panowania, ani my żadnej racji i pre-textu do dyffidencji przeciwko niemu.

Pierwszy: ustanowić tak *statum*, żeby król nie mógł nigdy *in turbido piscari*; żeby *rigor* prawa stał się *principale objectum* obrad naszych; żeby postanowić wszystko co może sławę i szczęście narodu *stabilire*, tak, żeby i król panujący nad nim, mógł w jego szczęściu i sławie *individue* swoją własną założyć, nie znajdując dla nasycenia ambicyi swojej nic zacniejszego, jako panować nad takim narodem, który jego samego sławę wywyższyć może; zgoła, nie słowy pokazać mu to, ale samą rzeczą, jak daleko większy honor panować nie-

tylko nad wolnym narodem, niż nad niewolniczym, ale nad rzplcą dobrze zordynowaną, żeby same w niej rozsądne postanowienia były pochopem do dobrego rządu królowi, a dla nas samych tak bezpieczne, żeby był wyperswadowany, że naszego nierządu nie będzie mógł zażyć przeciwko nam samym.

Drugi sposób nieomylny: żeby władza rzpltej była w niej samej nierozdzielna; żeby król nie miał żadnej *potestatem seorsivam* od niej, jako się to pokaże na swoim miejscu; co za *praejudicium* bowiem dzieje się w rzeczy pospolitej, kiedy król *agit independenter* od niej? — Wszyscy panujący mają dwa *motiva* w rządach: *amorem et timorem*; o to się zwyczajnie starają, żeby się ich bano, i żeby ich kochano; ta *maxima e converso* nam służy, żeby się nas królowie i bali, i kochali.

Co kochać, naturalnie mówiąc, nie mogą, póki wolność *disordinata*, coraz nowe dawać będzie okazy do irytacyi często niesłusznej; — cokolwiek zamysła, zawsze nam jest podejrzone; cokolwiek uczynią, zawsze *illicitum*; tak dalece, że by król *ad gustum et beneplacitum* wolności panował, trzeba żeby sam był niewolnikiem.

Bać się nas dopieroż nie mają czego, doznawszy jak płonne nasze pogrożki; jako bardziej sobie samym szkodzimy, *causando* jaką rewolucyą która nas dzieli i słabi; i tak zwyczajnie ani sił nie mając, żeby się stać straszonymi, ani dosyć persewerancyi, żeby utrzymać skutecznie co zaczęliśmy, ani jedności żeby ująć niebezpiecznej scyssyi, królowie nasi doznają, że się nie mają czego obawiać.

To *malum* będzie *incurabile*, póki przez dobry porządek nie pokombinujemy interesów królewskich z interesami rzpltej, a raczej póki interesa rzpltej nie staną się prawdziwym i szczególnym interesem nad nami panujących. Natenczas wątpić nie trzeba, że takie postanowienia szczerze utrzymywać będą wszelką ich sławę i szczęście z dobrego rządu pochodzące; będą sobie mogli przypisywać i swemu szczęśliwemu panowaniu wszystko, co *prosperabitur in statu*; konsyderować będą *actus publicos* jak *trophaea* sławy swojej, tak dalece, że mi-

łość własna, której *ductu*, *humanitus* mówiąc, wszystkie czynimy, stanie się w ich sercu miłością ojczyzny, i prawdziwym przywiązaniem do dobra pospolitego: *alias*, na tem zawsze trawić wieki będziemy, jako się strzedz panujących, a oni, jako podejść czujność naszą, *providendo* bezpieczeństwu swemu; tak dalece, że choćby nie mieli złej intencji, nieufając nam, złymi się staną.

Tę zaś konfindencyą raz postanowiwszy przez dobry porządek, ja rozumiem, żeby królowie nasi uznali snadno, jako mogą być szczęśliwi nie nadwierzając praw naszych; jakby byli kochani, gdyby, żeby do brze panowali nad nami, starali się panować nad sobą, pasyami swemi, i wola wolności naszej przeciwną, i żeby tę wolą swoją tak miarkowali, jak jeden król odpowiedział jakiemuś pochlebcy, który mu radził żeby z większą władzą panował: *Ego facio quodcumque volo, quia nihil volo, nisi quod justum est*; — taki król, ręczę, panując sercami naszemi, dostąpiłby prędzej mocy wielowładnej, imby się mniej o nią starał. A to tym sposobem, hoby znalazł zapewne jedność w radach, gdyby ich sam nie mięszał; sprawiedliwość w trybunałach, gdyby ją sam we wszystkich akcyach swoich obserwował; staranie o dobro pospolite w senacie, gdyby zabiegał temu, co mu szkodliwego; *activitatem* w ministrach, gdyby ich z pilnością dozierał; ochotę w rycerstwie, gdyby go na prawdziwą królestwa usługę zażywał; naostatek wierność w poddanństwie, gdyby się raz stał nie tak panem, jako ojcem ojczyzny; a czegoż więcej najwielowładniejsi monarchowie pretendować mogą?

In hac materia którą traktuję, przychodzą mi dwie konsyderacye, które tu przekładam: pierwsza, że jeżeli się trafi że nam *sors fatalis* da króla, któryby miał wszystkie złe przymioty, tak nawet żeby się chciał stać i tyranem naszym, nasz *status gubernii* tak *confusus* jako jest, nigdy temu nie poradzi, *sine periculo* własnej swojej zguby. Druga, jeżeli się trafi *e converso* pan z wszelkimi cnotami, tenże *status confusus gubernii* tamuje najlepsze intencye, których *ullatenus* nie może uczynić *usum salutarem*, tak jako choremu, którego natura i tem-

perament tak zepsowany, że najlepsze lekarstwa mu szkodzą i w truciznę się obracają.

Trzeba zatem ten temperament że tak rzekę rzpltej, z gruntu naprawić, a na ten czas snadniej będzie uleczyć *symptomata*, które na nią przypaść mogą. Przy takim mocnym temperamencie król zły nam nie zaszkodzi, jeżeli pamiętać będziemy na to, co pewny Polak odpowiedział cudzoziemcowi; gdy mu zarzucił: *Vos Poloni non habetis regem. — Imo nos habemus regem, sed vos rex habet.* Według tej odpowiedzi miejmy króla złego w ręku, nie dając mu się oprymować; dobrego zaś w sercu, dopomagając mu do szczęśliwego panowania. Żebyśmy do tego przyjsć mogli, podaję trzy sposoby, dobrym królom zbawienne, przeciwnko złym potrzebne, wolności zaś tak pożyteczne, żeby ustała wszystka racya dyffidencji do panów, i tej bojaźni, która w ustawnem zamieszaniu trzyma *status*; *cuncta ferit, qui cuncta timet.*

Pierwszy, nie mojej inwencyi, ale z instytucyi samej rzpltej, są ministrowie *status*, przez których chciała najściślejszą mieć konnexas z swymi królami; te to są tamy, które ich szkodliwe projekta snadno zatamować mogą, często im exponując świętego Bernarda słowa: *Praes non ut de subditis crescas, sed ut illi de te.*

Senator albo poseł nie ma *vocem activam* tylko na sejmie; ministrowie zaś każdego czasu mogą się skutecznie *opponere*, będąc *instrumenta regalia* do exekucyi tak złych, jak dobrych królewskich zamysłów; gdyż to jest pewna, że bez ministrów autoryzacyi, królowie niczego dokazałyby nie mogli. Na tym fundamencie, życzyłbym *firmiter* postanowić, żeby ministrowie *status* odpowiedali rzpltej za wszystkie akcyje królewskie, przez co mieliby tem większe prawo *invigilare* nad nimi, chyba żeby królowie *molevoli* chcieli im projekta swoje utaić, co samo już nie ministrom, ale samemu królowi *imputaretur pro crimine status*; z czego tenby jeszcze był pożytek, że *majestas* byłaby za zasłoną impetycyj, które często bez należytego jej respektu ponosi, a przytem każdyby się wolniej i śmieiej domawiał krzywdy rzpltej, ministra miasto króla *oppugnando*. Jak wielką by miał sam król z tego korzyść, będąc nietylko wolen od nie-

słusznych często napaści, ale mając tak pewnych akcyj swoich gwarantów, za których świadectwem uszedłby wszelkiej suspicyi rzpltej. Cesarz jeden rzymski rzekł słysząc pochlebców pochwały: *Gauderem si ab iis laudarer, quos et vituperare posse adverterem*; król polski tym sposobem nie brałby pochwały za pochlebstwa od takich, którzyby mieli prawo *reprobare* akcye jego.

Drugi sposób zakładam w nieustającym nigdy całej rzpltej wielowładnej rządzie; w tym punkcie odsyłam mego czytelnika do tego artykułu, gdzie traktuję *de modo sejmowania*; tu tylko to mówię, co do mojej materyi służy, że *interstitium* dwóch lat między sejmami, zda się dać *jus naturale* królowi do panowania *independenter* od rzpltej, którą *alias* trzebaby za każdą okazją *convocare extraordinarie*, albo jej *curam fatis committere*. Cóż król na ten czas czyni? Składa rady, często z senatorami sprzyjającymi sobie; decyduje *materias status*, które lubo nie mogą *reputari* za konstytucyą, jednak uchodzą *ob perimentiam casus*. O czem potem sejm radzi, jako kasować to, co nie mogło być prawem, choć *antecedenter* przyszło do exekucyi. To *interstitium* sejmów *tantam ambiguitatem in formalitate status nostri* czyni, że król *male intentionatus* dokazać może wszystkiego *in scia republica*, pod tym pretextem, że musiał o niej radzić, widząc ją opuszczoną *ab omni consilio*. Dobry zaś może tak delikatnie skrupulizować, że będzie wolał rękami założonemi patrzeć na wszystkie *fatales* ojczyzny *eventus*, niż przestąpić *jus cardinale*, które mu nie pozwala decydować *materias status sine participatione* rzpltej. Rozumiem, że tę *perplexitatem expedit* koniecznie *resolvere*, żebyśmy nie byli podobni tym faryzeuszom, którzy za grzech poczytali Chrystusowi, że leczył w sabbat chorego; nie powinien się żaden moment znajdować w zyciu naszym wolny *a cura boni publici*.

Trzeci sposób umocnienia poufałości naszej do królów, zawiął na odjęciu z rąk ich niebezpiecznego oręża, którym nas zawojować mogą, to jest *justicia distributiva*. w której życzyłbym pomiarkowania; mówię naprzód o królewczynach, których *actu* rozdawaniem korrumpują jedne *subjecta*, drugie nadzieją konferowania *ex primis vacantibus*, a wszystkim prawie odejmują wol-

ność interesem uwiedzionym *recte sentiendi*. Dobra królewskie, wielkież to *dominium* rzeczypospolitej, z którego żadnego pożytku nie ma, nie będąc przez to dostateczniejsza, że się prywatny bogaci.

Co za *emolumentum* dobremu pospolitemu, że król sobie kreatury czyni? Jako prawdziwie kochający ojczyzny synowie, powinni być bardziej przywiązani do cnot królewskich, niż do jego donatyw, tak i królowie przywiązanie poddanych powinni bardziej szacować, którego sobie nie okupią przez interes, ale na które zasłużył sobie przez cnoty i sprawiedliwe według praw naszych panowanie; a co większa, codzienna experyencya uczy, jaka tych dóbr królewskich dystrybucja; a czyż nie największa część ich w possessyi żon *per jura communicativa*, albo dzieci którym rodzic ustępuje? Trafi się kto zasłużony, któremuby dać należało, nie otrzyma nic, jeżeli w konkurencyi znajdzie *aemulum* dworskiego faworyta, który będzie miał zapewne nad nim preferencyą. Trafi się znowu taki, który i przez urodzenie i substancją możny, choć bez żadnych zasług, trudno mu odmówić, żeby się nie mścił przez fakcye przeciwko królowi: tacy wydzierają gwałtem.

(A zatem sądziłbym nie sprawiedliwszego, jako wszystkie *generaliter* dobra królewskie *incorporare* do skarbu rzeczypospolitej; jeżeli to kto poczyta za krzywdę królowi, myli się; bo dajmy, że o wakującą królewczynę będzie dziesięciu konkurentów, król jednego obligując, dziewięciu sobie pewnych nieprzyjaciół czyni; ten nawet, który ją otrzyma, częstokroć nie ma to za żadną łaskę, myśląc sobie, że król nie z swego to daje, bardziej tę daninę konsyderuje jak dług sobie zapłacony. A zatem czy nie lepiej żeby rzeczpospolita odebrała to do swojej dyspozycyi, i czy nie słusniejsza rzecz, żeby z tego kapitału przyłączyła do urzędów intraty proporcjonalne, do tych osobliwie, które albo *componunt* rzeczpospolitą, albo są *actualiter* w jej służbie; bo czy możeż co być *inconvenientius*, jako widzieć senatora, ministra, posła, deputata, komisarza i inne funkcyje odprawiających *sine ullo salario*? Ostatek byłby jeszcze *sufficiens* na inne potrzeby rzeczypospolitej. Reflektujmy

się na *indigentiam* skarbu naszego, którego *opulentia* mogłaby często w pewnych okkurencyach więcej *efficere*, jako w innych państwach widzimy, niżeli *dubius eventus* wojny, albo niepewny *successus* negocyacji. I to bym sądził za rzecz zbawienną rzeczypospolitej, żeby urzędy i godności *statum civilem componentes*, nie należały do dystrybuty królewskiej; ci co do rady przez przywilej urzędów swoich należą, nie powinni być kreaturami królewskimi, i mieć na sobie inszą obligacyą, tylko bez żadnego respektu o ojczyźnie dobrze radzić, jako o tem więcej na swoim miejscu.

Urzędy zaś duchowne i wojskowe, te niechby do dystrybuty królewskiej należały, bo te bez inwidy, i *ductu* sprawiedliwości król rozdawać może *et sine praejudicio*; duchowni bowiem, oprócz biskupów, i żołnierze, *non componunt statum*.

Uważmy zatem proszę ze wszystkich cyrkumstancij wielkie *emolumenta* z takowego postanowienia; nie miałby prawda król sposobów do korrupcyi, ale przeto samo nie miałby i do exekucyi złych swoich zamysłów, a zaś *sine dubio*, jakom rzekł, pozbyłby się wszelkiej inwidy, której ujść nigdy nie może od konkurentów; ciężko bowiem *in aequalitate* czynić dystynkeyą, żeby ci, których łaska królewska minie, nie wzięli *pro contemptu*; a co może bardziej serce zajątrzyć, jako wzgarda? Charakter króla polskiego żeby nikogo nie rozdrażnił, powinien się stosować do owego *symbolum*, które mu dają: *Rex apum aculeo caret*; to jest, żeby wszystkim dobrze czyniąc, nikomu nie szkodził; a przytem jakaby była emulacya służąc ojczyźnie, spodziewać się dosłużyć i honoru i fortuny, nie tak jak dotąd się dzieje, substancya prywatna nie mogąc wystarczyć na utrzymanie się godnie na urzędzie, co częstokroć daje okazją i łatwość do przekupowania tych, którzy nie mając tyle, ile im potrzeba, stają się *venalia subjecta*. Ustałyby intrygi, fakcye, zazdrości między konkurentami, które mięszają rady publiczne, a co największa, że ten *panis bene merentium* do urzędów przyłączony, stanie się zapewne nagrodą zasłużonych; bo dajmy, jeżeli go kto i bez zasługi dostąpi, będzie miał *campum per exercitium*

funkcyi swojej, stać się godnym jej, i zasługiwać się, nie tak jak dotąd, kiedy wielu takich, co otrzymują królewczyny, ani się na nie zasłużywszy, ani myśląc je odsługiwać.

I tu już uprzedzam obiekcyą, którą mi kto uczynić może, zgodziwszy się ze mną, bo nie mogąc *rationabiliter* przeczyć, że moja propozycya jest sprawiedliwa; i oraz srodze ojczyźnie pożyteczna, — jako *possessoribus* odbierać to, co *legitime* trzymają *ex justitia distributiva*? Odpowiadam naprzód, że jest prawo generalne we wszystkich państwach, i niemasz przykadu, żeby je przestąpiono, że się nie godzi monarsze, choć wielowładnemu; i na krok *alienare ex territorio* które do korony jego należą; a to dla tego, że gdyby pan rozrzutny komu *ex tali fundo* pozwolił *usum*, żeby wolno było sukcesorowi jego *recuperare*, bez czynienia krzywdy *possidenti*. Nikt nie wąpi, że wszystkie co je zowiemy dobra królewskie, są *dominia* rzeczypospolitej, żeby je, tego prawa sprawiedliwego przykadem mogła odebrać, *saltem* od tych, którzy je *gratis* nabyli; ale że siła takich co je *bono jure* kupili, czemużby nie miała rzeczpospolita użyć tego sposobu, który *inter privatos practicatur* w kupnie królewczyny; wszak zwyczajnie *pretium* królewczyny jest sześćioletnia jej intrata; niechżeby konstytucya stanęła, przez którą ta alienacya dóbr królewskich powinna się wrócić *ad dominium* rzeczypospolitej; nie słusniejszego, żeby *a data* tej konstytucyi zostawiono *in possessione* tego, królewczynę którą trzyma, aby *valorem* jej przez ten czas sześciu lat wytrzymał, i wytrzymawszy, *restituat* rzeczypospolitej, żadnej nie ponosząc krzywdy. Dokładam, żeby skarb którego to jest funkcyą, odbierał także te dobra królewskie, któreby *in spatio* tych sześciu lat wakowały, i żeby król *a data* konstytucyi nie wydawał więcej *jura ad cedendum*.

Życzyłbym oraz, żeby ekonomicie królewskie były w administracyi skarbu rzeczypospolitej, to jest, żeby *minister status* podskarbi, oddawał w gotowiznie, bez żadnego zawodu, to, coby było *destinatum* na sustentacyą, jaka przynależy królowi. Trzy mam po sobie racye: Pierwsza, że nasi królowie przez to byliby nie-

jako w dependencyi rzeczypospolitej, której *supremam auctoritatem* nie możemy dosyć we wszystkich aktach *denotare*. Druga, że król uwolniony od wszelkiego ekonomicznego starania, nie miałby inszego, tylko około dobra pospolitego i rządu królestwa. Trzecia, że nie mogliby nic odrywać od ekonomij, jako często czynią, rozdając je albo pochlebnym faworytom, albo niedyskretnym importunom, z uszczerbkiem intrat dóbr stołowych, własną krzywdą swoją, a raczej rzeczypospolitej, prawo nakazując i godność majestatu, *ut princeps non egeat*.

Nie ujędę podobno jeszcze i tej objekcyi, że przez takie postanowienie powaga królewska wielkieby cierpiała *detrimentum*; na co odpowiadam, że ówsem przeciwnie, ten sposób jedyny i najbezpieczniejszy do ugruntowania dostojenstwa jego, przez to, kiedy królom odejmą się wszystkie okazy zirrytowania rzeczypospolitej, która nie będzie miała racyi obruszyć się i powstać przeciwko królom; kiedy królowie nie będą mieli sposobów do nasycenia swojej ambicyi, ufnosć nasza się ufunduje do panów, a przez nią wzajemną pozyskamy panujących do nas; ustaną zobopólne z obu stron suspicye, i obrócą się w wzajemne *conatus* o dobro pospolite; zgoda, o królu w takim stanie będzie można mówić: *meruitque timeri, nihil timens*, bo cóż jest *respectabilius*, jako kiedy kto tak żyje, że się nie ma czego obawiać.

A zatem *ex his praemissis* ta konkluzya, że trzeba koniecznie taki postanowić warunek *in gubernio*, żebyśmy się nie mieli czego obawiać, *tam ab extra* od nieprzyjaciół, *quam ab intra* od panujących nad nami, a najbardziej od domowych dyssensyj, które nas oczywiście *in hoc utrumque periculum* podają; niech tylko dobry porządek nastąpi, niech jedność będzie w radach, i zachowanie praw *in rigore*, natenczas ślubuję, że gdyby zły król co złego zamysłał, więcejby sobie samemu uczynił krzywdy; dobry zaś poznałby snadno, że interes swój złączywszy z rzeczą pospolitą, w jej by sławie i szczęściu swe własne zakładał, zwłaszcza reflektując się nad tem, że jest tylko pierwszym stanem rzeczypospolitej z trzech stanów złożonej; że ta *compages*,

jest to symbolum Trójcy przenaświętszej, trzy stany jedną rzeczpospolitą czyniąc, w której całości nierozrywanej, władza udzielną się zawiera; a przez to interes królów żeby był sprawiedliwy i skuteczny, nie może być, tylko pospolity z drugimi stanami.

W tej raz perswazyi królowie nasi będąc, że nie mogą nigdy odłączać interessów swoich od generalnych całej rzeczpospolitej, przyłożą dopieroż starania, żeby ją widzieć *prosperantem* w jak najobfitszem szczęściu; jest to tedy pewna, że król ani zechce, ani będzie mógł oderwać się od tej unii, byleśmy tak *statum gubernii* postanowili, żeby królowie mieli sposób uczynić przez sławę narodu, sławę panowaniu swemu, i szczęście swoje pospolite z nami. Przyłożmy tedy starania do jak najściślejszej kombinacyi tych trzech stanów, a w nich do ubezpieczenia powagi jednostajnej i wielowładnej rzeczpospolitej, bez której *nulla salus*.

MINISTRI STATUS.

Wszystkich państw, tak wielowładnych jako i wole-
nych rząd, zawisł na czterech pryncypalnych częściach;
tak dalece, że niemasz żadnej takiej materji, któraby
się mogła *agitari in quovis gubernio*, żeby się do której
z nich nie miała *regulari*. Ten czworaki rozdział dzieli
się pod tytułem: wojny, skarbu, sprawiedliwości i po-
rządku generalnego, *alias* jak go zowią *politias*. I jako
cztery elementa, choć sobie przeciwne, *concurrunt* zob-
pólnie do ożywiania natury każdego stworzenia i całego
świata, tak te cztery części zjednoczone, czynią rządów
politycznych szczęście i bezpieczeństwo, jedna bez dru-
giej nie mogąc *subsistere*.

Nikt nie wątpi, że wojsko przez skarb się utrzy-
muje; skarbu *viceversa* coby była za *securitas*, gdyby
go wojsko nie strzegło, i nie broniło kraju, który *con-
tribuit* do skarbu? Sprawiedliwość, która prawa stanowi
i utrzymuje, potrzebna tak w wojsku, *in disciplina mi-
litari*, jako i w administracyi skarbu; *politias* zaś i po-
rządek *regularitatem* wszędzie obserwując, czyni osobli-
wie *stabilitatem gubernii*, co się żywo reprezentuje w czte-
rech ministrach naszych, kiedy w hetmanie repartyeya
wojny, w podskarbin skarbu, w kanclerzu sprawiedli-
wości, w marszałku dobrego porządku i policyi.

Te cztery części, które *constituunt* rząd królestwa:
wojskiem komendować, w trybunałach sądzić, skar-

beni władną; i *per potentiam* wszystko w rzytę trzymad, należą zapewne do jurysdykcyi samych królów, tam gdzie dziedziczną i zupełną władzą panują; a nas zaś rzeczpospolita podzieliła te cztery części między czterech ministrów i powierzyła im administracyą, dawszy im, że tak rzekę, *vicariam regum potestatem*, aby królowi jako głowie rzeczpospolitej, częstokroć źle o niej zamyślającej, rąk do exekucyi nie dostawało, gdyż ministrowie *status* pospolicie zowią się *brachia regalia*. Na powadze ich, jak na szali, rzeczpospolita założyła *salutare aequilibrium* między majestatem i wolnością, żeby jedna druga nie przeważała; i ta jest ich prawdziwa funkcyja, żeby miarkować; tak wyniosłość panujących, jak rozwiozłość wolności. Zowią się przytem *custodes legum*; ale ci praw naszych stróżowie, są jak żołnierz na warcie w oczach nieprzyjaciela bez broni, nie mogąc przy naszym porządku żadnego *usum salutarem* uczynić powierzonej sobie jurysdykcyi; są to piękne *idola*, którym się wszyscy kłaniają, lubo są nieme, tam gdzie idzie domówić się o dobro pospolite; głuche, nie słuchając co im prawo każe, i ślepe, przez szpary patrząc na wszystkie nieszczęścia ojczyzny. *Os habent et non loquuntur, aures habent et non audiunt, oculos habent et non vident*. Co tego za przyczyna? tylko ta, że nikt nie może funkcyi swojej zadosyć uczynić, poki rzeczpospolita sama, że tak rzekę, w swojej własnej się gruntownie nie osadzi, której funkcyja ta jest: każdego w swojej powinności trzymać, nie tak jako się dzieje, kiedy siłu takich, co się nietylko w jurysdykcyą ministrów wdają, ale nawet *usurpant* rządzić samą rzeczpospolitą.

Zaczem pierwsze nasze staranie być powinno, żeby rzeczpospolita, w decyzyach swoich wielowładna, była *intaminata* w powadze swojej, *sub favore* której, snadno będzie każdego na swem miejscu osadzić. I tak co się tknie ministrów, trojaki należy sobie z ich jurysdykcyi założyć pożytek: pierwszy, żeby złym królom byli przeszkodą do złego, a dobrym pomocą do dobrego; drugi, żeby się stali prawdziwe *organa* rzeczpospolitej, utrzymujące jej powagę i władzę; trzeci, żeby oraz się stali *procuratores universales* dobra pospolitego, żeby

każdy partykularny *secundum exigentiam* prawa był bezpieczem prerogatyw swoich.

Ale warując jurysdykcyą, ministrom *status*, stawami w oczach, jako nią *abutuntur* stając się *aemuli regias auctoritatis*, jako ci służą Rzeczypospolitej częstokroć nad nią panują, i jako nawet partykularny, krzywdę często od nich ponosi, zwłaszcza od hetmanów, których władza *exorbitans*, zawiera w sobie *absolutam potestatem* w komendzie wojska, co nie może tylko być *exosum in aequalitate*.

I tu tamuje mię *perplexitas* jako *solvere to dilemma*; bo z jednej strony wszystka *farrago negotiorum* na nich *devoluta*, *exigit* koniecznie, żeby mieli należytą władzę do administracyi tak wielkich repartycyj; z drugiej, straż im będąc wszystka powierzona *salutis publicae*, pytam się: *et custodem quis custodiet?* Przyznam się, żebym na to żadnego sposobu nie znalazł, gdybym się mego *systema* nie trzymał, które założyłem *in forma gubernii*, żeby zawsze i wszędzie Rzeczpospolita była przytomna, jednostajna i wielowładna, i która wiążąc *partem cum toto* znosi wszystkie trudności, kombinuje wszystkie sposoby, do porządnego, szczęśliwego, i spokojnego panowania.

W tym tedy punkcie odsyłam czytelnika *ad articulum de modo consulendi*, gdzie opisuję, jaka powinna być jurysdykcyą ministrów, żeby była ojczyźnie *salutarius*, i jakie prekawcy wziąć należy, żeby jej nie była *praejudiciosa*, to jest, żeby były erygowane cztery *consilia ministerialia*, gdzieby hetmani w jednym, w drugim podskarbiowie, w trzecim kanclerze, w czwartym marszałkowie, każdy z nich swojej repartycji interesa traktował, *non proprio libitu*, ale *in assistentia* deputatów z senatu *et equestri ordine*, *in praesentia* króla, pry-masa, i marszałka sejmowego. To *consilium* nie powinnyby mieć inszej *activitatem* tylko *proponendi, deliberandi, et exequendi* coby prawo postanowiło; *jus* zaś *decisionis* żeby zostało Rzeczypospolitej, jako jej należy.

To *consilium*, jako sięt ego obszerniej dadzą racye, powinnyby trwać nierozzerwanie tak podczas sejmu, jako *et in interstitio* sejmu; przez ten sposób uzna każdy, że zachowują tę symetryą, przez którą sobie założył ob-

serwować *moderamen* tak potrzebne we wszystkich jurysdykcjach, a osobliwie w tej, którą powinni mieć *ministri status*, żeby *totum regimen*, na nich prawie *devolutum*, nie ujęło władzy *juribus* rzeczypospolitej; *alias* zdałoby się, żeby się z nich całe wyzula.

Historya nasza świadczy, jak wiele fatalnych przykładów co ojczyzna ponosiła, w jednych okazjach *ex abusu*, w drugich *ex defectu potestatis* ministrów; albo nie mając tyle władzy ile potrzeba, albo jej źle używając, albo nie mając *requisita merita* do tak wielkich funkcyj. Bo król, jakom to wyraził, po niewoli rozdając urzędy, czy upatrujeż *in subjectis capacitatem*? Czy obiera do buławy takie, w którymby było męztwo i experyencya doświadczona? do skarbu wierność *intaminata*, i ekonomiczna *in commertio* industria? do pieczęci *cognitio* wszystkich państw interesów, do expedyeyi i negocycyi potrzebna? do laski *activitas* i pilność, do zachowania wszędzie porządku? — *Obviabitur* temu wszystkiemu, jeżeli moja rada będzie przyjęta, ani się obawiać potrzeba utwierdzić się w najlepszą tę jurysdykcya, byle z tą dystynkcyą, żeby była przywiązana *ad ministeria*, nie do ministrów.

Jeżeli się to zda komu *paradoxum*, da się to snadno poznać, kiedy ministrowie *exercebunt* funkcyę swoje *in consilio*, którego życzę, *non proprio nutu* jako się dzieje, ale za radą *assistentium*, których *studium* będzie na to, aby *authoritas ministerii* była zachowana w rezolucyach każdej repartyeyi takich, jakie dobru pospolitemu *convenient*; a przytem *invigilabunt*, żeby w nich *minister personaliter* nie śmiał *praevaricare*, do czego pięć sposobów podaję.

Pierwszy; rzeczpospolita *continet* w sobie trzy wielkie prowincye: Wielkopolskę, Małopolskę i Litewską; czemużby wszystkie trzy nie miały mieć swoich ministrów, to jest w koronie, żeby byli wielkopolscy i małopolscy? Przez tę akcyą umniejszylaby się zbyteczna koronnych ministrów powaga; administracya zaś ich funkcyi byłaby *exactior*, będąc podzielona i z mniejszą pracą.

Drugi arcyzbawienny, żeby ministrowie nie byli jako są, dożywotni. Rzeczpospolita rzymska miała konsulów, wiemy jaka ich władza była w wojsku; w senacie i sądach; ale ta władza w jednym roku się kończyła, po którego expiracyi, konsul stał się prywatnym jak był obywatelem. Ta odmiana tak częsta, nie mogłaby tylko pociągać za sobą szkodliwe rewolucye. Naśladować jednak choć *in parte* ten świątobliwy zwyczaj, życzyłbym, żeby nasi *ministri status* byli przynajmniej sześcioletni, jako bywali przedtem hetmani, aż do Zamiejskiego. Dostęby czasu mieli przez sześć lat administrować *cum fructu* swoje funkcyje ci, którzyby chcieli *clarescere* przez swój dozór; i owszem, mając czas zamierzony, z większąby się pilnością sprawowali, aby *in curis* administracyi swojej, nabyli reputacyi do naśladowania sukcesorom swoim godnej. Ci którzyby chcieli na złe zażyć tej władzy, byłiby powściągnięni *per terminum limitatum*. Ci naostatek, którzyby się trafić mogli, bez potrzebnych talentów, i cale niesposobni *ad ministerium*, przynajmniejby nie długo szkodzili.

W Prawda, że złych choć dożywotnich, mogłaby karać rzeczpospolita i *deponere* z urzędu; ale czy nie wiemyż coby za konsekwencye były z tego ryguru, u nas, gdzie największe *crimina status* mają swoje *patrocinia*. I tych także mogłaby rzeczpospolita nie cierpieć, którzy nie mają *ullam capacitatem exercendi ministerii*: ale ciężko by karać niesposobność, która nie jest grzechem, i pretendować tego, co natura nie dała; a zatem czas zamierzony *suppeditaret*, że *hoc malum* stałoby się przynajmniej *per praescriptionem* czasu *transitorium*.

Jest jeszcze jeden *casus* bardzo szkodliwy, któremu tenże sposób zależeć może; to jest, kiedy *minister emeritissimus*, cale prawie życie strawiwszy na usłudze ojczyzny, doczeka się takiej starości, że prawie zdziecinienie; przez co interesa jego repartycyi tak zaniedbane, że przez konnexyą z drugimi, wszystkim generalnie szkodzić mogą; pytam się, co z takim natenczas czynić? Złożyć go *ex ministerio*? *Piaculum* by było tak zasłużonego *civem degradare*. Hetman naprzykład, też męztwo w sobie czując co z młodszych lat, lubo nie

tę przezorność *et agilitatem* która z laty tępieje: *tempo senex miles*, nie da sobie wydrzeć komendy nad wojskiem, lubo *salus* ojczyzny przez to *periclitatur*; eo za inszy sposób, tylko ten, żeby go czas sam prawem *determinatus a ministerio* oddalił?

Mógłby tu kto zarzucić kwestyą pozorną i w samej rzeczy reflexyi godną; ta jest, kiedy minister się trafi wielkimi talentami *dotatus*, wielkiej experyencyi przysiętem nabywszy, wielkie *commoda* ojczyźnie przyniósłszy przez czas funkcyi swojej naznaczony, czy nie byłoby znaczne *detrimentum*, takiego z miejsca ruszać, nie mogąc się spodziewać równego w tym, który po nim nastąpi? Solwuję tę kwestyą, że *in tali eventu*, zacząć nie ma być wolno rzeczywospolitej prolongować czas *in favorem* takiego, do drugich sześciu lat? Z czego żadne *praejudicium* się nie stanie, byle ten wiedział, który sobie na ten respekt zasłuży, że jego *ministerium* nie jest *perpetuum*, żeby się było skończyło in termino sześciu lat, gdyby *ob singulare* jego *meritum*, nie konfirmowano go *in hoc stallo* do drugich sześciu; ta sama prolongacya będąc *in usu*, sprawić może, że się na nią z tem większą pilnością zasługiwać będą.

§ Trzeci sposób, jakom wyżej życzył *generaliter, ratione* rozdawania urzędów, tak tem bardziej *spectat ministeria status*, żeby *non dependeant* od nominacyi królewskiej, ale żeby ich król z całą rzeczywospolita

sobierał; bo jeżeli co nie powinno podpadać pod fawor, interes, albo jaki respekt, to *creatio ministrorum status*. I któżby prywatny powierzył sprawę swoją takiemu plenipotentowi, którego by sobie z najlepszych nie wybrał? Rzeczywospolita zdaje najdroższe interessa swoje na ręce ministrów, czyni ich swymi plenipotentami; nie słusniejszego, żeby ich obierała, ale nie przez intrygi albo fakcye w takich razach przyzwoite, tylko *per suffragia* skryte, tak jako się dzieje srodze rozsądnie w rzeczywospolitej weneckiej, przez co unika się zazdrości i niebezpiecznych przebiegów konkurentów; sekret będąc *sacrosancte in dandis suffragiis* zachowany, zostawuje każdemu *libertatem sentiendi* według samego sumienia i sprawiedliwości. Chciałbym, żeby *in numero suffragiorum* obser-

wowana była proporcya; naprzykład, żeby poseł dał jeden *calculus*, senator dwa, a król dziesięć w nagrodę straconego prawa nominacyi, które miał sam, *pro libitu creare ministeria*. Zdałaby mi się także rzecz słuszna, żeby nie inisi byli kandydaci *ad ministeria status*, tylko sami senatorowie, których sama experyencya *in tractandis publicis negotiis* do tej godności *promovet*. A przytem wszystkich honorów promocyi, powinny *gradatim* postępować, i czynić tę zącą emulacyą, która do zasług zachęca. I tak szlachcic powinien się sposobić do senatu, senator zaś *ad ministerium*. Ta nadzieja dojść tej godności którejkolwiek kadencyi, sprawowałaby, że senator w swojej funkcyi senatorskiej takby się z pilnością zasługiwał, żeby go sądzono być godnym i sposobnym *ad ministerium*.

Dokładam, że minister powinienby być obrany między senatorami tejże prowincyi, na której *ministerium* go obierają, i żeby ten minister, który *cursum* swoich sześciu lat odprawi, wracając się do senatu, te krzesło zasiadł, z któregoby wzięto senatora na *ministerium*. Takowa cyrkulacya uczyniłaby pewnie z dobrego ministra dobrego senatora, jako i z dobrego senatora wielkiego ministra; a osobliwie gdyby ten zwyczaj wprowadzić, żeby minister *per modum diarii* przy expiracyi swego czasu podał memoryał *ad archivum*, gdzie żeby wyraził wszystkie cyrkumstancye administracyi swojej, przydając swoje zdanie, jako *filum negotiorum* trzymał, żeby to, co dobrego *in statu*, nie psowało się, a to co zepsowanego, żeby się naprawiło. Niechby przytem reprezentował w jakiej sytuacyi zastał *negotia* repartyicyi swojej, i w jakiej je oddaje, tak dalece, że sukcesor jego nie byłby nowicyuszem, mając przed oczyma oświecenie, jako sobie ma postępować, i widząc *ex actibus* antecatora swego *fructus salutare*s, starałby się pewnie jeszcze lepiej w nich *excellere*, jako i poprawić coby znalazł *defectuosum*.

Czwarty sposób, jeżeli zechcemy jakom życzył *antedenter* władzę królewską, określić, tak żeby nie mogła w niwczem *agere*, tylko *per instrumenta ministerialia*, tak należyć *circumscribere* ministrów, żeby nie czynili

bez wiadomości królewskiej, wszystkie *actus publici* nie mogą się dziać, tylko pod jego imieniem; a do tego moja atencya pryncypalna w tem, żeby nigdy i w niw-
 oczem nie rozrywać nierozdzielnej unii trzech stanów
 rzeczypospolitej. Król będąc pierwszym, powinien wszę-
 dzie *prasesse*; nie idzie za tem, żeby się co stało według
 jego samej woli, ale że ministrowie byłiby ostrożni,
 mając tak poważnego dozorcę nad sobą. Ta *vicissitudo*,
 gdyby król nie mógł nic do skutku przyprowadzić bez
 ministrów, a ministrowie nic i pomyśleć bez króla, spra-
 wiłaby zapewne pożądaną *inter status* harmonią, i z tej
 naturalnie konsekwencyi biorę.

Piąty sposób, który mi zostaje do podania w tej
 materji, przekładając dwojakie *praejudicium* które rzecz-
 pospolita ponosić może *ex jurisdictione* ministrów, ta
 bowiem *in libero regno* cale insza będąc, wielkiej potrze-
 buje ostrożności; *in absoluto* minister zwyczajnie albo
 czujnego monarchy ślepo *exequitur* wola, albo niedbałego
 w interesach państwa swego tak opanuje, że i państwem
 i monarchą samym rządzi, — u nas obojgu temu zabieżeć
 potrzeba, to jest, żeby nasi ministrowie, jako *passim*
 się dzieje, *non conniveant* królowi prawa przestępującemu;
e converso, widząc w panu wszelką aplikacyą i staranie
 około dobra pospolitego, żeby mu dopomagali, i żeby
 przy jakiej pożądaney cyrkumstancyi *in favorem* ojczyzny,
 wzięli sobie *pro simbolo* szachownicę, nad którą na-
 pisano: *Ars uni attendere regi*.

Co się nieomylnie stanie *per consilia ministerialia*,
 których życzę; tam bowiem rzeczpospolita rozeznac
 snadno będzie mogła co za dyspozycya w królu; czy
 jego *conatus* zgadzają się z prawem i z dobrem pospo-
 litem, kiedy w oczach jej królowie expedycye czynić
 będą z kanclerzami, tak wewnętrznie w interesach kró-
 lestwa, jako i postronne w negocyacyach cudzoziemskich.
 Tam interesa wojskowe examinaować będą z hetmanami;
 tam z podskarbiemi skarbowe *et commercii*; tam na-
 ostatek z marszałkami przypilnują, aby w każdej *po-
 lities* była zachowana, i dobry porządek *manu teneat*
 wszystkie postanowienia; zgoła jednym słowem, nie wi-
 dzę nic *conformius statui nostro*, jako to, kiedy rzecz-

pospolita władzę swoją *in tot partes* podzieloną, będzie miała *per hoc subsellium concentratam* jak do jednego punktu, według axyoma jurysprudencyi: *Apud eum, qui communicat imperium, summa vis imperii remanet*; król *limitatam* mając potestatem, a ministrowie *moderatam*, stanie się naostatek przez takową kombinacyą *funiculus triplex per nexum indissolubilem* trzech stanów jednostajnej Rzeczypospolitej.

SENAT.

Żadna rzeczpospolita nie była bez senatu; nie też bardziej nie charakteryzuje *statum liberum* w królestwie, jako senat. Był ten czas nawet u nas, że dwunastu wojewodów panowało, z których potem stał się senat, jako dotąd jest drugim stanem rzeczpospolitej. Jest to wybór najzacniejszy całego narodu, jeżeli sądzić można, jakby być powinno, że nikt w nim nie zasiada, tylko *bene emeritus*.

Zowiemy senatorów naszych zwyczajnie jak ich w rzymskiej rzeczpospolitej zwano: *patres conscripti*— i słusznie; kiedy sobie po ojcowsku z nami postępują, przez dobre przykłady ucząc nas w ich strzeżeniu wstępować; przez powagę, która im przyzwoita, zalecając nam *soliditatem in tractandis negotiis*; przez experyencyą, oświecając nas w naszych sentymentach, *et per juratam* ojczyźnie *fidem*, zalecając każdemu wierność i miłość dobra pospolitego.

Ta przytem ich denominacya, że się zowią wierne rady, jest tak *respectabilis*, żeśmy im powinni synowską obserwancyą w słuchaniu co radzą, i naśladowaniu co czynią; będąc oraz *interpretes legum*, ich opinia powinna być instrukcyą dla nas, abyśmy się prawa trzymali i na prawie się znali. Zowią się naostatek *ordo intermedius inter majestatem et libertatem*, — cóż może być za funkcyą

respectabilior, jako zastąpić wszystkie impety tak przeciwnych sobie prerogatyw? reprezentować zawsze majestatowi, że wolność nienaruszona jest najbezpieczniejszy dostojęstwa jego warunek; a wolności, że jej najdroższy szacunek, i *sub umbra* tronu nie traci swego splendoru.

A zatem mamy wielkie *motiva* do świadczenia senatowi naszemu wszelką obserwancyą, i *distinguere* godność jego *sine laesione aequalitatis*; boć każdy syn może mówić ojcu swemu, że tak dobry jako on w urodzeniu, gdyż ojca imię nosi, a przecie ojcu preeminencyi nie dysputuje, *sane intelligendo*, że nie mniej i senator powinien sobie poważać imię szlacheckie, gdyżby nie był senatorem gdyby się nie był urodził szlachcicem.

Starajmy się tedy senat osadzić w takiej godności, żeby się stał tak prawdziwie, jak go zowiemy, prześwietny, *inspirando* nam ten respekt, który mu należy w takiej władzy; żeby *justo titulo* był wielmożny, żeby się stał mocnym wałem przeciwko wszystkim niebezpiecznym na ojezyczną szturmom, *et in tali activitate*, żeby rady jego były dobru pospolitemu skuteczne; ile kiedy obowiązek ich przez przysięgę: *Quidquid nocivi videro avertam, requirit* od nas wszelką ufność.

Ale przeciwnie, *fato publico* doznajemy, że tak wielkie imiona senatu, są *speciosum nomen re ipsa inane*. Ich zdania, któreby powinny być *tanquam oracula*, są *vox pretereaque nihil*. I owszem ta pospolita nieszcześliwość, że niech kto najlepszej reputacyi nabywszy, zostanie senatorem, staje się nam zaraz nienawisnym. Wstyd wspomnieć, jako ich często na publicznych zjazdach traktowano. Dajmy w ostatku, żeby się który przeniewierzył; czyż niemasz kary publicznej na takiego? Ale dosyć, że się trafi być który w opinii czyjej podejrzany, żeby go u siebie uczynić winnym i chcieć sobie z niego uczynić sprawiedliwość.

Ja nie widzę w kondycyi senatora naszego inszego *emolumentum*, tylko że w krześle siedzi w senacie, a u stołu, albo na posiedzeniu, wyżej przed drugimi. Uważmy naprzód, czy podobna, żeby senator żyjąc *ex proprio aerario* mógł wydołać na usłudze rzeczypospolitej, według godności swojej, trawiąc życie swoje i substancya

tracąc w nadziei niepewnej *ex pane bene merentium*. Zkąd dwojakie inkonwienienye pochodzą: że senator albo nie ma sposobu *fungi suo officio*, do czego sama rzeczpospolita obligować go nie może, będąc *extra possibilitatem* być jej w tem posłusznym; albo chcąc ukryć swój niedostatek chwyta się niegodziwych sposobów do subsystencyi. Żeby tedy nie mieli senatorowie pretexta i racyi mówić, że tak służą, jak im płacą, nie widzę nic słusniejszego, jako im *providere* to, co *exigit* potrzeba przy tej godności do usług rzeczypospolitej.

Podałem na to sposób *antecedenter* z kapitału tak znacznego dóbr królewskich, jeżeli je rzeczpospolita zechce sobie *appropriare*. Co-gdyby było, mogłaby w ryzyku obligować do powinności senatora i sprawiedliwie karać *delinquentem*; bo niech się nikt nie myli, jeżeli rozumie, żeby we wszystkich stanach, każdy się nie rzadził karą i nagrodą.

Co postanowiwszy, obaczmy co funkcyja senatorska może najlepiej *prodesse* dobru pospolitemu; ja rozumiem dwojako. Podczas sejmu zakładam pierwszy pożytek w radach, w których chciałbym żeby ten *methodum* senator zachowywał, żeby popierał co *deviatum* z prawa, aby naprawić; co zaś sądzi być pożytecznego, a co nie jest prawem, żeby *in voto suo* wywiódłszy *utilitatem* projektu swego, czekał, nie mając *jus decisionis*, co *resolvat* rzeczpospolita, nie stawając uporeczywie, jako się trafia, przy swojej propozycyi, i tamując obrady publiczne, ale kontentując się, tak w swoim projekcie, jako w innych materyach, *jure deliberationis*.

Do dania zaś zdrowej rady, trzeba koniecznie nie tylko mieć *cognitionem perfectam* praw ojczystych, ale i interesów postronnych, według których miarkować się trzeba, żeby o swoich dobrze radzić; o co mniej dbamy, jakby cały świat się zawierał w samych granicach naszych; co jeżeli godno uwagi, trzebaby się zawczasu każdemu sposobie do tej dwojakiej experyencyi, nim wnijdzie do senatu; a osobliwie nie należałoby młodych, jako *passim* się dzieje, do niego przypuszczać. Senat ma swoją etymologią *a senio*, potrzebuje subiekta dojrzałego wieku, żeby co mówią, mówili *tanquam ex ca-*

thodra; miasto czego wchodzą do senatu jak do szkoły, ucząc się dopiero, czegooby nas uczyć doskonale powinni.

Drugi pożytek z senatora zakładam w tem, aby po sejmie do skutku przyprowadził, co na nim postanowi, to jest, bywszy *pars ordinis intermedii* na sejmie, jako stanowił na nim zarówno z drugimi prawa, tak żeby przyszły do ekzekucyi, należałoby, żeby wojewoda stał się w swoim województwie jak *minister plenipotentiarius* rzeczypospolitej, wysłany *ad observandum rigorem juxta praescriptionem legis*, *alias* jego wszystka prerogatywa, że jest tylko *primus inter pares*, co za pożytek przynieść może dobru pospolitemu?

Codzienna experyencya dowodem, jakich sposobów najzarliwszy senator, interes publiczny popierający, zażywać musi, a pospolicie nadaremnie, do przelomania w jednych zaciętość uporu; w drugich płonne, owszem i niesłuszne *in sensu* przewencye; w inszych na interesie prywatnym sadzące się opinie. Pierwszych największą submisją nie zdewinkuje; drugich najpozorniejzemi racjami nie przedysputuje, a trzecich żadną donatywą nie okupi; co ztąd pochodzi, że w nas nieustająca tylko ochota stanowi prawa, a niedbałe staranie do przywiezienia ich do należytej ekzekucyi; owszem, mówiąc naturalnie, żadnego dotąd na to nie widzimy sposobu, a przecież na tem się funduje *integritas* królestwa.

Uważałem często, po ukończonym sejmie szczęśliwie, z jaką pociechą winszujemy sobie *felicem* jego *successum*, *firmissime persuasi*, że wszystko co się na nim postanowiło, *saluberrimum* stanie się ojczyźnie; że nie zapomniano niczego, coby jej mogło *prodesse*, tylko tego samego, jak to wszystko przywieść do ekzekucyi; a przecież ktoś rozsądny powiedział: *nihil actum crede, cum quid superest agendum*.

Mówiąc dalej o sposobie praw ekzekucyi, nie przychodzi mi nad ten skuteczniejszy, żeby ta komisya była *specialiter* przywiązana do powinności każdego wojewody w swem województwie; to jest regulować się *ad normam generalem*, jako życzę *subsequenter*, wprowadzić na sejmie *per consilia ministerialia*, tak żeby każde województwo miało swoje, *sub presentia* wojewody złożone z czterech deputatów, *in praesentia* marszałka sejmiko-

wego. *Notandum*, żeby wszystka jurysdykcyja *hujus consilii* w tem się szczególnie zawierała, żeby to przywieść do exekucyi, co prawo sejmowe nakazało, a jako *consilia ministerialia*, jakem to wyżej wyraził, czworakąby miały repartycyą, takbym życzył, żeby ci czterej deputaci, *componentes consilium palatinale*, każdy z nich do osobliwej należał repartycyi, według czworakiego *ministerium status*, inszego nie mając powtarzam *objectum*, tylko *executionem* prawa.

I tak naprzykład deputat repartycyi sprawiedliwości, miałby *intendenciam*, żeby sprawiedliwość *secundum sonantiam legis*, *suo cursu* się administrowała, *referendo* kancelerzom co się tej materyi tyka; dla tego, żeby to partykularne prowincyalne *consilium* miało relacyą z generalnem, i żeby *ministri status* byli *exacte* informowani, co się *incessanter* dzieje po całym królestwie. Tymże sposobem deputat *ad politiem*, mając *curam* jej, żeby o swojej administracyi informował marszałków. Deputat wojskowy nie wdawałby się w żadną komendę, ale na to by zasiadał *in consilio*, *ut provideat* subsystencyi, jakaby była ordynowana tej części wojska, któraby się w tem województwie znajdowała; starałby się, żeby płaca *exacte* dochodziła, i żeby *disciplina militaris* była *in rigore*, dając znać hetmanom. Deputat naostatek skarbowy, dozierałby w rachunkach pobońców, dawałby protekcyą *in commercio*, zgoła *invigilaret* nad ekonomią województwa, obwieszczając o wszystkim podskarbiego tej prowincyi, do której województwo należy, tak jak i insi deputaci, relacyą by mieli z tymi ministrami tej prowincyi, której jest województwo, to jest wielkopolskiej, małopolskiej albo litewskiej, według tego jakom życzył, żeby każda z trzech prowincyji miała swoich ministrów. *Non multiplicando* zaś *entia sine necessitate*, zdałoby mi się do tego *consilium* przenieść sądy ziemskie i grodzkie, przylączwszy starostwo grodowe województwa do wojewody, żeby był oraz starostą i sądził *ex prima instantia*, tak jako *practicatur* w Prusiech i Litwie. Deputat repartycyi sprawiedliwości, stałby się naturalnie jego surogatorem; komisya także skarbowa mogłaby się do tegoż *consilium* przenieść, gdzieby płaca wojskowa

fidelius przy attencji deputata skarbowego *observaretur* bez zwyczajnych depaktacyj.

Tej ordynacyi wszystkie *emolumenta* nie mogą wywieść doskonale w tym tu artykule senatu, który traktuje; bo się to dopiero najlepiej poznać da przez konnexyą generalną wszystkich transakcyj, które *agitantur in gubernio*; ta zaś konnexya dopiero się pokaże dalej *sub titulo* sejmu *et formae consiliorum*, dokąd odsyłam czytelnika, który dopiero sądzić będzie mógł *per combinationem actorum*, jako się zabiega wszelkiej konfuzyi i zamieszania, które nam nie dopuszczają smakować *dulcedinem* wolności, kiedy ją pospolicie w tem tylko zakładamy, że nam wolno zdania nasze *proferre* i sentymenta jakie chcemy *formare*, nie myśląc jakim sposobem, by też były najlepsze, *effectuare*; podobni temu, który sieje a nie zbiera, albo i temu który pełen dostatków z głodu umiera. *Nemo nisi bono usu possessionis, non sola tantum possessione felix*. I tak jest w samej rzeczy; nie mogąc przywieść do skutku co zamysłamy najpożyteczniejszego dla ojczyzny, cóż dobrego wolność nasza może nam sprawić, *nil operando* skutecznie? Jest to światło dla ślepych i dźwięk wdzięczny dla głuchych, który się daremnie o uszy objija, tak dalece, że przy największych naszych swobodach, możemy słusznie narzekać: *quo mihi fortuna, si non conceditur uti?*

Wątpię tedy żebyśmy temu inaczej poradzić mogli, tylko przez ścisłe i nieustające porozumienie się generalnego ministrów *status consilium, cum consilio particulari palatinali*. Żebym tego jeszcze mógł dać *justam ideam*, czego życzę, explikuję się, że w tem zakładam tę potrzebną harmonią, żeby postowie na sejmiku obrani, na sejm *cum desideris* wojewódzwa, powracający z sejmu, *adimplendo desideria nostra, apponant* ci sami *manum ad executionem decretorum* rzeczypospolitej; to jest wysłani *cum oharactere* województwa, żeby powracali *tanquam characterisati* od rzeczypospolitej, przez co stabiliby się jak szczepy pracą naszą sadzone, obfite owoce nam przynoszące.

Do uformowania należycie mego projektu, który tu podaję, trzebaby *necessario*: *Primo*, żeby było dwóch

województwo miasto jednego w województwie, obadwaj żeby jednę i równo mieli prerogatywy, a to dla utrzymania nieustającego rządu w królestwie; to jest, żeby jeden z nich znajdował się *in suo stallo* dla kompletu na sejmie, a drugi żeby *praesideat* na *consilium* partykularnem w województwie, luzując się na każdą kadencją sejmową, i *exercendo* kolejno swoje funkcje, to jest ten któryby był na sejmie, aby po skończonym wracał do województwa, a ten który był w województwie, żeby na sejm powracał.

Przychodzi mi *reflexya*, *ratione* starostwa grodowego, którem życzył przyłączyć dla większej jurysdykcji wojewodzie; lubo nie widzę żadnej trudności żeby nie miała być podzielona, to jest, żeby ten na którego *turnus praesidere in consilio palatinali*, sądy grodzkie sądził, jako i wojewoda sejmowy luzując swego kolegę.

Secundo. Podaję do uwagi, *quantae utilitatis* byłoby to *consilium palatinale* dla utrzymania porządku domowego w województwie, i dla zabezpieczenia różnym przypadkom niespodzianym, których, ani się ustrzedz nie można przy naszym nieporządku, ani im poradzić, województwo będąc bez żadnej rady, i nikt nie czuwając *securitati publicae*.

Tertio. Przyczyna rozumiem każdy, że ta alternata między dwiema wojewodami sprawiłaby nieomylną z jednej strony emulacją *in rem* dobra pospolitego, jeden nad drugiego starając się *clarescere* w swojej funkcji; a z drugiej ta prerogatywa któraby im się większa zdała, będąc między dwóch podzielona, nie mogłaby być w niczem szkodliwa, ani w senacie, ani w województwie.

Przyznaję, żeby się komu mogła zdać *praejudiciosa* ta aukcja senatorów, i słusznie; bo i ja tak sądzę, że zbyt liczne urzędy *in statu*, są jak martwe członki paraliżem zarażone w ciele, któremu są wielką przeszkodą, a żadną pomocą. Na co gotowy sposób się znajduje: znieść tylko *salvis modernis possessoribus* kasztelanów, przez co by się owszem umniejszyła liczba senatorów. Jakoż kiedy się wszyscy wojewodowie i kasztelanowie znajdują w senacie, senat niemal liczniejszy się staje, niż izba poselska, a przez to krzywda się dzieje stanowi rycer-

skiemu. A dopieroż, jeżeli, jako życzę, żeby urzędy były intratne, ekonomia *exigit*, żeby nie było nic *superflui*. Nie widzę zaś nic bardziej według takowej ordynacyi, którą proponuję, jako kasztelani, których żadnej inszej potrzeby nie masz, tylko *praeesse* pospolitemu ruszeniu; ja zaś nad samo pospolite ruszenie nie widzę nic niepotrzebniejszego, zwłaszcza mając wojska regularnego *sufficientiam*, jako o tem dalej *fusus*; tu tylko to przydaje, że tak wielki *numerus consulentium* umniejszony, tem pewniejszaby mógł nam obiecywać w radach zgodę, w których im więcej opinij, tem więcej dyssensyi.

Jużem wyżej przełożył *inconvenientia* pochodzące z generalnej dystrybucy królewskiej wakansów, *expedit* osobliwie, żeby senatorska godność *non dependeat* od nominacyi królewskiej, ale żeby każdy senator w swem województwie był obrany *per pluralitatem votorum nobilitatis*, i przez skryte *suffragia*, jakom wyżej życzył, dla ujścia fakcyj poprzedzających takowe *actus*, i inwidy potem z nich pochodzącej. Tę elekcyą trzeba by mocno obwarować, żeby była *unius diei actus*, i żeby na tym zjeździe nie godziło się żadnej materyi traktować, aby nie zatrudnić obrania senatora.

Jużem dał racya, dla czego do jurysdykcyi rzeczypospolitej powinna *devolvi* nominacya tych zwłaszcza urzędników, którzy ją *cum activitate componunt*; powierzając im bowiem swoje interesa, jej samej należy wybierać subjekta, którym ufać może; jej samej *suprema potestas* w tym wyborze powinna się wydawać, żeby mogła jako *Phoenix renasci* sama z siebie i za swoją własną wola; a osobliwie *cavetur* przez to, że senat nie będąc żadnym faworem *devinctus*, nie będzie dworowi obligowany, tylko *in tantum*, *in quantum* króla doświadczy ojczyźnie przychylnego.

Jeżeli by jednak kto poczytał, że się przez to krzywda jaka dzieje królowi, może mu się ta krzywda *quadruplo* nagrodzić tym sposobem. Król przy wakansie którego krzesła jednego tylko senatora czyni; niechżeby podał miasto tego czterech kandydatów, z których żeby się nie godziło, tylko z nich jednego obrać województwa senatorem, który jednakowo by był królowi wdzię-

czen *ex parte*, nie mógłszy zostać senatorem, gdyby go król był nie mianował kandydatem. A co większa, że z takowej elekcji spodziewać się można ustania wszelkiej dyffidencji tak zwyczajnej stanu rycerskiego do senatu; sam go obierając, konsyderowałby jako własne dzieło swoje i jako *partum suum*, do którego każdy naturalnie *per proprium amorem* przywiązany.

Inter alia emolumenta tego co życzę, kładę to niepośledne, że całe by nic było po *senatus consilia*, które nie służą, tylko za pretext złym królom do wykonania niebezpiecznych zamysłów, dobrym zaś nie mogą być żadną pomocą, *evertendo formam* rzeczypospolitej z trzech stanów złożonej, *per exclusionem ordinis equestris*, bez którego cokolwiek *deciditur*, nie może być tylko *monstrosum*.

Przełożywszy wszystkie *commoda* z postanowienia jakiego życzę, naszego senatu, to naostatek przydają, że król dobrze życzący ojczyźnie znalazłby drogę utartą do szczęśliwego panowania, i do nabycia sławy, mogąc mieć z senatu *decus et robur*. Senat znalazłby w sobie tę konsolacyą, że jego rady nie byłyby próżne, mając *potestatem* nietylko stanowić prawa na sejmie, ale przywieść je do exekucyi, w repartycyi swego województwa. Stan rycerski znalazłby przy ufności do senatu, *progressum* publicznych interesów. Rzeczpospolita znalazłaby swą władzę *per instrumenta* senatu po całym królestwie ugruntowaną. Znalazłaby nakoniec ojczyzna *prosperitatem*, wolność *dulcedinem*, i każdy partykularny *securitate*.

STAN RYCERSKI.

Samo to imię *denotat* zacność stanu naszego szlacheckiego, gdyż jednoż to powinno u nas znaczyć być rycerzem, co szlachcicem. Zaszczycają się inne narody orderami, które *distinguunt merita civium*, tak dalece, że trzeba gdzieindziej rósć przez wielkie zasługi, aby zostać kawalerem; my się nimi rodzimy, gdyż kawaler i *eques* są *synonima*; i słusznie, bo bez pochlebstwa mówię, że wszystkie cnoty i talenta są nam z przyrodzenia naturalne. Więcej rzekę, że gdyby przy tem taka aplikacya była do polerowania ich, jaka się gdzieindziej znajduje, ledwieby się mógł który naród komparować z naszym we wszystkich naukach, tak jako się nie może komparować w prerogatywach; gdyż to jest pewna, że w całej Europie, ba i w całym świecie, nie się nie równa kondycyi szlachcica polskiego, do której *absoluta* nawet *potestas* jest przyłączona, kiedy mu się wolno *pro libitu* na swojej dziedzinie rozpościerać.

A tak słusznie i tą preeminencyą *distingui*mur od inszych narodów, i charakterem naszym naturalnym, który się przez nic lepiej wydać nie może, jako przez to, że w takim królestwie jako nasze, gdzie żadnego rządu niemasz i gdzie tylko sama prawie wola każdego panuje, nie rodzą się codzien *monstra* niesłychane i *crimina status*, które się pospoliciej gdzieindziej przy najsurowszym rządzie trafiają.

Na dowód tego radbym widział, które państwo tak wielkie jak nasze, na jaki krótki czas opuszczone, żeby ani prawa zachowano, ani przestępców prawa nie ka-

rano, zgola, żeby mogło *vacare ab omni gubernio*, jeżeliby *subsisteret* w swojej całości, co jednak widzimy u siebie, i co przypisuję po opatrności boskiej nad nami, osobliwej z przyrodzenia naturze narodu naszego.

A zatem możemy być pewni, że nasza kondycja szlachecka *tot dotibus* uprzywilejowana natury i prawa, byłaby na partykularnego arcyszczęśliwa, gdyby była oraz tak gruntowna, żeby każdy mógł w niej żyć *independenter ab omni societate*, jak pierwszych wieków *sub lege naturae*, kiedy każdy obywatel był sobie panem.

Co że rzecz jest niepodobna, toć trzeba koniecznie warować bezpieczeństwo swoje prywatne *in publica integritate*; ta zaś, że ód nas zawisła, obaczmy jako najlepiej możemy do tego *cooperari*. Rozumiem, że *principaliter* reflektować się należy nad zwyczajnem życiem które prowadzimy. Ledwo co pierwszą młodość przeżywszy, czy staramy się te nasze talenta *impendere* w rozmaitych naukach, i czy aplikujemy się do nabycia *in tractandis negotiis* experyencyi? Tłumimy owszem w sobie najlepsze do wszystkiego dyspozycye: *Paulum distat sepultae inertiae celata virtus*; najlepszy bowiem szczep zaniedbany, odrodzi się i zdziczeje, dobrych owoców nie mogąc *producere sine cultura*; albo i kamień najdroższy, niepolerowany, prostym zostanie głazem.

Racya tego. *Primo*. Że jedni mając tę *activitatem* z dzieciństwa, co najsędziwszy, rozumieją, że przez nią samą stają się sposobni wchodzić we wszystkie rady, i zaraz chcą być statystami. *Secundo*. Drudzy nie miarkując się tylko według swego urodzenia, widząc tak siłę równych sobie w honorach i w fortunie, argument taki formują: Ja tak dobry, jak ten; *ergo ex hoc antecedenti* konkluzya: też mię honory i fortuna czeka, nie pracując, ani zasługując się na nie. *Tertio*. Trzeci fortunę mając dostatnią *ex patrimonio*, nie dbają o nabycie większej przez akcye chwalebne, przez które *in fastidioso luxu* i w próżnej chwale, nie znając prawdziwej, która samemi cnotami *acquiritur*.

Dowodem tego co mówię, to co mamy przed oczyma. Jak wielu, którzy wchodzą w rady z impresją szkolną,

zasadzając się na swej wymowie, gdzie tylko *flores eloquentiae*, żadnego owocu nieprzynoszące, rozumieją, że dosyć być retorem, żeby dobrze radzić o ojczyźnie; tak dalece, że ta elokwencya tak *praevaluit in opinione generali*, że kiedy kogo chwalić chcemy, nie uważamy czy jego rada skuteczna, ani widzimy, że w niej więcej słów niż sensu, więcej passyi niż rozsądku, więcej albo pochlebstwa niżeli prawdy, albo inwektyw niżeli dyskretnej nagany, więcej lekkości niżeli poważnej modestyi; pospolicie jednak o takim oratorze sądzimy, że wielki mowca, a w tem słowie zawieramy wszystkie *requisita talentorum ad promovendum bonum publicum*.

Zgola rzadki głos, żeby nie był albo komu panegyrykiem, albo przeciwko komu paszkwilem, albo prywatnego interesu munimentem, albo nadaremna deklamacya. Staramy się z wielką chciwością stanąć postami na sejmiku, nie bywszy podobno nigdy na sejmie; deputatami na trybunał, nie postawszy nigdy na nim; w służbie wojennej być zaraz pułkownikiem, mieć komendę, nie nauczywszy się wprzód być komendzie posłusznym; a wszędzie, tak w radach, jako i w wojsku, *cum spiritu dominandi, imbuti* tą nieszczęśliwą prewencyą, że każda subordynacya *repugnat* wolności, i że do dostąpienia wszystkich *in statu* godności, nie trzeba ani zasług, ani umiejętności, ani experyencyi, — dosyć jest urodzić się szlachociem, żeby mieć *generalem infusam scientiam*.

W każdego państwa rządzie, są dwie profesye; jedna polityczna *ad civilia* obligująca, druga wojskowa, na służbę wojenną poświęcona. U nas tej dystynkcyi niemasz, obudwu się chwytny, lubo rzadko się może trafić do obudwóch sposobność, owszem trudno obojgom wydolać. *Pluribus intensus, minor est ad singula sensus*. Dla tego też widzimy pospolicie w wojsku więcej racyocynacyi, niżeli wojennej exekucyi, i więcej statystów niż żołnierzy, a *e converso* na radach, gdzie duch pokoju i moderacyi *praesidere* powinien, oratorów zbrojnych, orężem często bardziej niż racyami albo prawem wojujących.

Należałoby tedy tych dwóch stanów uczynić dystynkcyą, każdy mając usłaną drogę *ad bene merendum*, tak, żeby każdy *ductu* inklinacji swojej, tego się chwycił, w którym i samby mógł lepiej *clarescere*, jednego się trzymając, i ojczyźnie *utilius prodesse*; jedneby się subiekta sposobiły *per virtutem belli*, a drugie *per sapientiam pacis*.

Ta dystynkcyą stanów której życzę, nie daje nikomu ekskluzyi do najwyższych godności, a osobliwie do senatu, gdzie każdy szlachcic wojnę służący, może *aspirare* jako *ad supremum gradum* nagrody zasług swoich, byle zostawszy senatorem porzucił *totaliter* służbę wojenną, *excepto* jednych hetmanów, którzy będąc *ministri status*, nie mogą tylko być dwojakiej professyi.

Wiem, że ta rada moja siłom będzie nieprzyjemna, zwłaszcza tym, którzy ambicyą swoją w tem zakładają, żeby wszystkiemi stopniami postępować w honorach i fortunie: *tam in toga, quam in sago*, nie reflektując się, że się różnych dróg chwytając, żadnej pewnej nie mając, *distrahendo* aplikacyą swoją, która by mogła być *salutaris*, gdyby się nie dzieliła w rozmaite starania, mogą mieć po sobie preskrypcyą dawnego zwyczaju; ale pytam się, jeżeli ta *valere* powinna przeciwko dobru pospolitemu? Uznajmy owszem, że choć siła złego u nas, snadno by się jednak temu mogło poradzić.

Ale co najgorszego, to zwyczaj który się w nałóg obraca nieprzełamany. Kreteńczykowie swoich bożków o to najbardziej prosili, żeby na ich nieprzyjaciół jaki zły zwyczaj dopuścili, znając, że ich prędzej zwojuje, niż oni siłami swemi. Zły przykład do naśladowania Mitrydatesa, który się trucizną karmiąc, tak się do niej przyzwyczaił, że mu nic nie szkodziła. Ja tak sobie myślę, że nasze złe nałogi, są to owa trucizna, która *leniter consumit*;— że nas jeszcze opatrność boska utrzymuje, nie czujemy naszej konsumpcyi, która codzien większy *fato nostro* progres czyni; i jeżeli gdy nas co żywo dotknie, odezwą się naturalne nasze talenta z ochotą do ratunku, ale cóż po tem, kiedy je zaraz zły zwyczaj przytłumi; jedno słowo: nie bywało tego nigdy, *praevallet* nad tem, coby mogło być najlepszego.

I tak naprzykład, za łaską pana Boga mamy *zelum* wiary, ale nie mamy sposobów do obrony jej, lubośmy opasani zewsząd pogańskimi i heretyckimi sąsiadami, — pytam się czemu? Bo niemasz u nas tego zwyczaju, *prospicere* złemu; *argumentum infallibile*: nie było dotąd *periculum* na wiarę, *ergo* być nie może. Mamy męstwo i odwagę z przyrodzenia, trzebaby jej zażyć; zwyczaj mi nie dopuszcza, według którego nigdyśmy nie mieli wojska regularnego jak się należy, ani dosyć liczne*go proportionaliter* do potrzeby ojczyzny; mamy naostatek *rectum sensum* sądzić co złego, przecież lepiej wszystkie nieszczęścia ponosić, do którychśmy przyuczeni, niż *obviando* im, zwyczaj przelomąć.

Słyszałem jednego cudzoziemca, który będąc długo w Polsce, *in particulari colloquio* z każdym Polakiem konwersując, nie mógł się wychwalić, jak wielkich sentymentów się nasłuchał, jako każdy czuje *publicas calamitates*, jak rozumnie życzyłby znieść szkodiwe *abusus*. Gdy potem tychże samych widział zgromadzonych na sejmie, wydziwić się nie mógł, że w najlepszych radach jeden drugiemu przeczył, i że inaczej zgody na nie nie było, tylko *perseverare* w zwyczajnej niezgodzie.

Wywiódłszy, jakaby powinna być aplikacya nasza *ad usum salutare*m talentów naszych naturalnych, przystępuję do nieporządku, który *praeter naturaliter prae-dominatur* nad wszystkie przyrodzone cnoty w stanie naszym rycerskim; on bowiem przy niepomiarowanej wolności, wołą swoją często *extendit* tak *imperiose*, że jej nikt nie może przelomąć, udając popędliwość za żarliwość o dobro pospolite, upór za nieporuszony statek, a najpospoliciej prywatę za interes publiczny; i ztąd ustawiczne rewolucye, fakcye, scyssye, konfederacye, w których *animositas* coraz bardziej wybucha, niszcząc się sami przez się, jako ogień, który się sam *consumit* przez swą własną wiolencyą.

Im większe są prerogatywy stanu rycerskiego, tem z większą ostrożnością należałoby ich zażywać. Wielka, mieć *liberum sensum*, byle go nie pretendować *imponere* tym, którzy go zarówno mają; *alias* jeden nad drugim nie mógłby *usurpare hanc potestatem, sine detrimento*

wolności. Wielka, prawa stanowić, byle ich nie przestępować, gdyż one wolność warują; *alias* jest ją w niebezpieczeństwo podać. Wielka, podatki *pro libitu* postanowić, byle je *fideliter* wypłacać; *alias* wolność bez obrony. Wielka, *in immunitate* dóbr ziemskich, byle ją całej ojczyźnie opatrzeć; *alias*, partykularna nie będzie wolna od wszelkich napaści. Zgoła wolność nasza jest to drogi skarb, którym ostrożnie szafować potrzeba, żeby go nie utracić; jest *remedium universale ad curandam salutem publicam*, byle go zażywać *cum dosi proportionata ad symptomata*; *alias* trudno je uleczyć.

I toć to jest największe *in statu nostro* nieszcześnie, że wolność niepomiarowana *generat* pospolity *in gubernio* nierząd, ten zaś daje co moment okazuje *ad excessum* wolności; jest to *circulus vitiosus*, w którym do końca trafić nie możemy przy najdoskonalszych naszych przymiotach i najlepszych nawet intencjach. Bo dajmy, że poseł na sejmie *veteranus*, experyencyi wielkiej, *statum perfecte* znający, ojczyźnie dobrze życzący, zechce za samym instynktem poezliwości *promovere* co najlepszego, nie dokaże niczego przy tak wielkiem zamięszaniu; nieporządek w traktowaniu materyi nie dopuści *felicem eventum* jego rady; musi *torrentem sequi* i takim się stać jako drudzy: *dum spectant laesos oculi, laeduntur et ipsi*. Niech także będzie najlepszy wojennik, nie wskóra nie przy swoim odważnem męstwie, choćby w samą przepaść chciał skoczyć za ojczyznę, jak sławny rzymski Kureyusz, nie mając wojska licznego, ćwiczonego i płatnego. Niech naostatek trafi się deputat w trybunale *expertus in jurisprudentia*, nie przekreskuje liczbę tych, którzy żadnej nie mają tej seyencyi *notitiam*.

Przeto jak najlepszy medyk nie uleczy zepsowanego temperamentu i śmiertelnej choroby; jako i rzemieślnik najwyborniejszy nie potrafi dobrej roboty bez warsztatu i instrumentów należytych, — tak i my przy największych talentach, przy największej nawet ochocie, nie dokażemy niczego, póki nam dobry porządek nie uściele drogi do starania się o dobro pospolite, przy którym żeby tak gruntownie wolność ubezpieczona była, żeby nie mogła *nihil praejudiciosi* sobie *operari*, mając *justam regulam*

do miarkowania się, i do tej konserwacji swojej. Nie mogę tego lepiej dowieść, jako *per cursum planetarum*, który dla tego że jest *regularis*, żadne burze i wichry go nie tamują; tak i *statum nostrum* najburzliwsze rewolucye nie naruszają, byle wszystko co go *componit* na takim fundamencie *erigere*, żeby od żadnych szturmów zachwiać się nie mógł.

A dopiero uznalibyśmy, jakoby się każdy mógł *distinguere* przez swoje talenta, mając sposób *impendere* je na usługę ojczyzny, i perfekcyonować się w tem, co mu natura dobrego dała; uznalibyśmy dopiero, co jest za prawdziwa *dulcedo* wolności, żadną pasyą się niewodzącej; do tak wielkiego i potrzebnego szczęścia nie nam nie braknie, tylko jedyna wola. Ranę daleko boleśniejszą czuję, kiedy się jej na uleczenie cudza ręka dotyka, niż kiedy moja własna, która sobie umie folgować. Rany nasze do uleczenia nie potrzebują obcej pomocy; przyłożmy ręce nasze własne do tak zbawionego dziecka; w rękę to mamy chcieć być szczęśliwymi; niech nikt przytem nie rozumie, że jeżeli mówię, że wszystko, co *evertit statum*, pochodzi z zbytku wolności, żebym życzył ją *fraenare*; i owszem, moje systema to jest, że będąc zbyt uczynna, nie jest zupełna; zupełna być nie może, tylko przy powszechnej zgodzie; zgoda zaś powszechna żadną miarą być nie może, tylko przy porządku, a porządek nie może się wprowadzić tylko *per stabilitatem gubernii*; co jest jedyne *objectum* tej pracy mojej, przez którą obaczy da tego dostateczne sposoby czytelnik, kiedy zechce uczynić kombinacją wszystkich części i rozmaitych materyj które traktuję.

Nie odstępując od definicyi stanu rycerskiego, przydaję to jeszcze, że każdy szlachcic *ex professo* jest żołnierzem, czego jest dowodem nasze pospolite ruszenie, którego komput zawiera *totam nobilitatem*.

Gdyby tu ważna była moja protestacya, protestowałbym się *contra hoc genus* milicyi, i życzyłbym, żeby prawo nikogo do tej służby wojennej nie obligowało, do której trzeba mieć inklinacyą i ochotę dobrowolną. Ta milicya prawda że jest *reservata in extremo casu* na ojczyznę; ja zaś nie widzę nic tak *extremum*, jako azar-

dować wszystkim star szlachecki, który *uno ictu* zgiąć może od nieprzyjaciela, a z nim całe królestwo; to znaczne *corpus nobilitatis* straszniejsze jest czuwającym na naszą wolność, konserwując się, niżeli *exponendo* na placu marsowym; bo jeżeli co wstrzymało dotąd *inhiantes* na *absolutum dominium*, to liczba tak wielka szlachty, których bardzo trudno pod jedno jarzmo podbić; ten nawet, któryby tego dokazał, nie mógłby się nigdy spodziewać spokojnego nad tak liczną szlachtą panowania.

Origo pospolitego ruszenia, ta jest, kiedy się wszystkie osiadłości *in primordiis* każdego państwa zaczynały stanowić; każdy obywatel musiał być żołnierzem na obronę swego siedliska, kiedy nie było innego pomieszczenia tylko pod namiotami, innych posesyj, tylko te, które kto orężem zawojował. Tak Rzymianie z prostych pasterczów powstałi i stali się panami prawie całego świata; ale gdy się potem królestwa zaczęły formować, żeby się mogły konserwować w swojej całości, wszystkie narody w tę dwojaką podzieliły się kondycją: jedna w obywatelów, druga w żołnierzy; tak, żeby obywatel *per culturam oeconomicam* miał z kąd płacić żołnierzowi, a żołnierz, żeby *provideat securitati* obywatela.

Toż się stało i w naszym królestwie, kiedy rzeczpospolita *erexit* kwarciane wojsko, które gdyby było tak liczne, jako należy *ad sufficientiam* obrony kraju, nieby było po tej rezerwie, którą sobie rzeczpospolita zostawiła, nie uważając z niego dwojakie *inconvenientia*: z jednej strony nie mogąc być żadną pomocą, a z drugiej pewną zgubą.

Bo jeżeli dla rady, sejm naprzykład konny, pospolitem ruszeniem będzie zwołany, czy może kto rozsądny spodziewać się jakiego *successum* przy tak wielkiej konfuzyi; *inter arma silent leges*; fatalne przykłady takowych zjazdów dosyć świadczą, czego się obawiać z nich możemy, że rozumiem każdemu wstręt uczynią; jeżeli zaś dla wojowania pospolite ruszenie ma być zgromadzone, kto się może czego inszego spodziewać, tylko pewnego tryumfu dla nieprzyjaciela, a nieomyłnej zguby dla ojczyzny?

Zgodzi się w tem zezana każdy, kiedy uważy, czy podobna, żeby ziemianin, wojny nigdy nie służący, miał być sposobny do tak wielkich fatyg wojennych, *ad regularitatem disciplinae militaris*, a dopieroż do rezystencyi nieprzyjacielowi *cum omni arte militari* wojującemu; co potem za expensa na wyprawę żołnierską, co za omieszkanie w ekonomii gospodarskiej, co za ruina kraju przez czaty takiego wojska, ale co największa, jakie *periculum* klęski na stan szlachecki.

Te wszystkie powinny rozumiem *convincere*, jak wielkiej jest importancyi *in statu bene ordinata*, żeby każdy swojej profesyi pilnował, to jest, żeby ziemianin przez ekonomią gospodarską miał zkad płacić żołnierzowi, a żołnierz żeby życie swoje sakryfikował na obronę ziemianina, jako też żeby ziemianin nie mięszał się do wojny, a żołnierz *ad statum*. *De bobus narret arator, enumeret miles vulnera, pastor oves*; ale spodziewam się, że przy erekcyi i aukcyi wojska, a oraz regularnie jego płacy, nie będzie się miała czego rzeczpospolita obawiać *ab extra*. Przy postanowieniu zaś przytem dobrego porządku *in gubernio*, nie będzie żadnej okazyi do zamieszania, a zatem ustana rewolucye, z których pochodzą *extremi casus*, od których nas pan Bóg zachowując, obejdziemy się też *ab hoc extremo et violenti remedio* pospolitego ruszenia.

Ponieważ jednak, nie tylko profesya stanu rycerskiego jest być żołnierzem, ale owszem obligacya; bo każdy *proprietary fundi* nie nabył go *originarie* tylko tą kondycyą, żeby się stawił na obronę ojczyzny, kiedy tego nagła potrzeba *requirit*, eliberując wszystkie ziemskie dobra *ab hoc onere* i nagradzając sobie rzeczpospolita ten sukurs, z którego by się wyzuła, mogłaby *in supplementum* pospolitego ruszenia *institueret* insze *genus* milicyi, które by było jednakowo ze szlachty zebrane, *ad instar* naszej husaryi.

Jest to naprzód rzecz pewna *judicio* wszystkich wojenników, że niemasz równej kawaleryi nad tę; ta gdyby była *in quantitate et qualitate competenti*, byłaby zapewne *tanquam antemurale* zastępujące ojczyznę od wszystkich na nią niebezpiecznych przypadków.

W instytucyi tej tak znacznej milicyi, trzy punkta obserwuję. *Primo. Quo ad numerum*, żeby każde województwo według proporcyi swojej tyle chorągwi miało, ile *facultas* jego znieśćby mogła. *Secundo. Co do płacy*, żeby sama szlachta z ochoty swojej na tę płacę się składała, do czego słusznie *teneretur in vim* uwolnienia się od pospolitego ruszenia i okupienia się tak wielkich *expens*, zawodów gospodarskich, a przytem trudów wojennych, nie łożyłby pewnie na tę milicyą setnej części tego, co by musiał stracić sam, na koń wsiadając; ten zwyczaj *in parte* już *practicatur* pod imieniem wyprawy, kiedy szlachcic na swoje miejsce wystawuje kogo na pospolite ruszenie, i co się *in parte* dzieje, jabym chciał *in toto et universali*. Ta płaca mogłaby być bardzo mierna; ledwo co by na nią według repartycji swojej spendował, a to dla tego, że postanowiwszy komput *plus minus* husaryi, oficerów do każdej chorągwi naznaczywszy, bardzo małą bym im płacę naznaczył, i tylko taką, ile by mu potrzeba była stawić się raz w rok na popisie z orężem przyzwoitym.

I dla tego, *tertio. Co ad usum*; ponieważ ta milicya formowana *in supplementum* pospolitego ruszenia, nie powinna by wynieść w pole i na kampanią za lada ordynansem hetmanów, ale za rozkazem samym rzeczypospolitej *in casu urgenti et extremo*, — wtenczas, w jakim ciężkim razie, powinna by rzeczpospolita *providere extraordinarium sustentationem*, taką, jakiej potrzebować może *hustarz in opere belli* służący ojczyźnie; *alias* póki by ta milicya była w województwach, ordynaryjna płaca nie byłaby ciężka na szlachtę, byle była *sufficiens*, żeby ten który w rejestrze zaciągu, miał się o czem stawić na popisie, i być w gotowości, ile razy mu wynieść na kampanią każą.

Nie chciałbym dla tego, żeby ta milicya w komput wojska wchodziła, gdyż jest *supernumeraria*, i tylko *ad casus extraordinarios reservata*; wojsko powinno by być oprócz tego należyte, żeby służyło, nie spuszczać się na tę milicyą, we wszystkich ordynaryjnych okkurencyach. Do pożytku tej milicyi *in publicum*, przydaję prywatny każdego ubogiego szlacheica, który by w tej służ-

bie znalazł *locamen*, nie szukając sukursu w podłych kondycjach, w których służyć muszą.

Kończę ten artykuł dwiema peryodami, w których się zamyka wszystka materya którą tu traktowałem stanu rycerskiego. Pierwszy, że trzeba żeby rzeczpospolita w postanowieniu rządu swego usłała drogę stanowi rycerskiemu i dała sposoby *bene merendi erga patriam*. Drugi, żeby stan rycerski nie tamował *curam* rzeczpospolitej około generalnego dobra pospolitego.

FORMA CONSILIORUM.

Ta materya, którą tu traktować umyśliłem, podaje mi najpierwej tę reflexyą, że niemasz nikogo tak nieszczeniwego, żeby w przypadkach nie mógł o sobie radzić; sama nasza rzeczpospolita najnieszczeniwsza, że nie może dać sobie rady, nie przez to, żeby nie miała *viros consilii*, ale że nie ma sposobu należytego do radzenia o sobie *in processu et forma usitata consiliorum*, a zatem słusznie może się mówić, że *fato regimur*; mówiąc zaś po chrześcijańsku, opatrzność sama boska nami rządzi tak oczywiście, że powinienbym mieć skrupuł, abym się nie zdał nie ufać jej, szukać po ludzku potrzebnych do rządu sposobów, gdybym nie miał przykładu z rzeczpospolitej izraelskiej; kiedy się bardziej bowiem *manifestabat* opatrzność boska, jak nad nią? Wiemy w jakiej opiece Pan Bóg miał lud swój, z tem wszystkiem chciał, żeby prawu był posłuszny które mu nadał, i żeby stał się godny tej opieki boskiej przez swoją własną kooperacyą. Toć i my jeżeli chcemy, żeby opatrzność boska trwała nad nami, przy wielkiej naszej w niej ufności, jednakowo stósujemy się niemniej, abyśmy mogli zasługiwać na nią; co być nie może przy naszym nierządzie, który przez to samo powinien nam być obrzydły, że jest wszystkim dyspozycyom boskim przeciwny, Pan Bóg zawsze *agit per causas secundas*; dał na to człowiekowi rozum, żeby się nim przy pomocy jego świętej rządził; *cum Jove manum move, et humani a te nil alienum puta.*

Kiedy sobie wystawuję obraz obrad naszych, nie mogę go lepiej komparować, jako do kapeli wysmienitej, z przednich muzykantów zebranej, w której przy instrumentach niestrojnych, każdy inszą nutę i pieśń wygrywając, miasto wdzięcznej harmonii, głośzą przykro słuchających.

Niechby kto nieprzyzwyczajony wszedł na miejsce obrad naszych, czy mógłby sobie pomyśleć, że tam *agitur de sorte* królestwa; nie widząc ani powagi, którą mieć powinno tak znaczne zgromadzenie, ani uwagi na rozsądne i pożyteczne zdania, ani konsyderacyi na niebezpieczne przypadki, które zewsząd *premunt*, lubo ojczyzna prezentuje swoje bolesne rany, które bardziej drażnimos niż leczymy, tak dalece, że może słusznie narzekać na nas i wymawiać nam: *Heu patior telis vulnera facta meis!*

Nie schodzi nam na tem, żebyśmy nie czuli, co nas boli, wszystkie bowiem czas *impendimus* na wyliczaniu *calamitatum*, pobudzamy się do wspólnej kompassyi nad nieszczęściem rzeczypospolitej, żadnej jej ulgi przez to nie przynosząc, i owszem nowy żal zadając, że choć widzimy i znamy co ją dolega, a przecież żadnego z nas nie ma ratunku.

Jeżeli przez co *principaliter* nasze obrady nie są skuteczne, to przez to naprzód, że *non prospicimus* przypadkom, którymby należało wcześniej zabiegać, do których tem samem owszem dajemy okazję, nie będąc w sytuacji oprzeć się temu, co może na nas przypaść; zwyczajnie bowiem u nas *post bellum consilium*; i tak, niech się na jaką rewolucyę zanosi, którąby snadno zawczasu odwrócić przez należyte prekawcy, rozumimy że ta chmura minie, pospolicie mówiąc: bywało jeszcze gorzej, i w tej nieszczęsnej przewency ubezpieczeni, ujęś nam niepodobna, czego by się mogło było ustrzedz przez naszą przezorność, gdybyśmy nie byli zaślepieni: *Coece futuri mens hominum fati.*

Nie są i przez to rady nasze skuteczne, że są rozmaite *species consulentium*; jedni, którzy *ductu sumienia* i dobra pospolitego, dobrze radzą; insi, którzy przez frantowską politykę złe intencye zdołają; insi, któ-

raz bez *experyencyi et per ignorantiam* niemniej szkoda; insi, których sama prywatą *in sensu dirigit*; jakże *tantam varietatem opinij combinare*, żeby *consilium* nie było *consultori pessimum*? Jak pogodzić cnotę i prawdę z fałszem; *incapacitatem cum recto iudicio*; prywatę z publicznym interesem; uwagę z popędlivością; modestyą z passyą; miłość powszechną z zawziętością; sekret na-ostatek i ostrożność, z wiadomością wszystkich, którym wolno znajdować się na kongresach naszych?

A zatem oczywista rzecz, że trzeba sposobu szukać, aby dać dwojaką *soliditatem* radom naszym; pierwsza, żeby mogły spokojnie, o czem radzą, *decidere*; druga, żeby ta decyzja była, i mogła być dobru pospolitemu skuteczna; ponieważ często rady nasze kończą się albo bez decyzji, albo decyzja nie ma żadnego skutku.

Obviando tak wielkim inkonweniencyom, należałoby od sejmików zacząć, na których pierwsze *desideria populo rum formantur*, a oraz na nich pierwszy *fervor* młodości naszej wybucha; równość urodzenia dając nam jednakową z drugimi *activitatem*, rozumiemy, że nas *aequiparat* w zasługach i *experyencyi* najstarszych weteranów, których owszem ostrożność w radzie, zda nam się być nikczemną bojaźnią, i ich moderacya słabością. Rozumiemy, że im żywsze nasze rady, tem są lepsze, i im śmielsze, tem bezpieczniejsze.

Rzeczpospolita rzymska nie przypuszczała do obrad swoich, tylko tych, którzy wprzód w wojsku do lat zamierzonych służyli. Co do służby wojennej, nie chciałbym nikogo przymuszać, ale życzyłbym zamierzyć *certam competentiam annorum*, żeby *cum activitate* nie zasiadać na obradach, tylko w pewnym wieku, *per legem publicam* naznaczonym; nie jestże to albowiem rzecz dziwu godna, że młodzież, która w domowych interesach nie może się rządzić sobą, ani się obejść bez opiekuna, chce się opiekować publicznemi? Prawo pospolite ubezpieczając prywatną fortunę młodego, przydaje mu opiekuna; czy możeż ten się stać opiekunem fortuny rzeczypospolitej? A zatem *expedit* dać czas młodzieży na być nauki i *experyencyi in publicis negotiis*, póki *in maturitate* lat, *mature* nie będzie je mogła traktować.

Z okazji tej materji, powtarzam com wyżej namienił o dystynkcyi, którąm życzył, żeby zachować *inter statum civilem et militare*, wywiódłszy inkonwencjię, gdyby wojskowi wchodzili w rady, jako i ci, którzy są *competentes* do rady, gdyby służyli wojnę; co bowiem po tem, żeby senatorowie i biskupi nawet, jako *practicatur*, mieli chorągwie albo regimenty, żadnej funkcji żołnierskiej nie mogąc czynić, zastępując tylko miejsce *ad gradus militares* zasłużonym; a dopiero, co potem, żeby wojskowy w rady się publiczne mieszał? Widziałem często na sejmikach tak wielką liczbę towarzysztwa, i różnych oficyalistów wojskowych, że rzekłby kto, że się sejmik obrócił w koło rycerskie; a z tąd jaka się dzieje wiołencya wolności, kiedy wszystko *deciditur per armatas rationes*, i kiedy *leges conduntur per legiones*?

Jeżeli kto rzecze na to, że się często trafia *subjectum statum civilem* pilnujące, sposobne do wojny, jako się stali *Scipio* i *Lucullus* przez samo czytanie *Xenofona* wielkimi wojennikami, — może się trafić żołnierz z talentami wybornymi *ad statum*; przynaję że *nulla regula sine exceptione*; że z takowego mogłaby ojczyzna mieć dwojaką usługę, *seorsive* go zażywając; ale na to się nigdy nie zgodzę, żeby takowy, choć z dwojakimi talentami, mógł się rozdzielić, kiedyby chciał z należytą aplikacją obojgom zadosyć uczynić; a przytem, to *emolumentum*, któreby mogła mieć ojczyzna z niektórych *in particulari*, nie nagroziłoby *detrimentum*, któreby poniosła *ex concessu generali* dwojakiej profesji *in uno subjecto*.

Jeżeliby tedy oddalenie od rady publicznej młodzieży i wojskowych, było stuteczne do ufacylitowania obrad naszych, niemniej trzecia *species*, nie powinna mieć miejsca, ta jest: służących; mądre przysłowie nas uczy, że kto służy, wolność traci; nie trzeba mi tej ekсклюzy *probare utilitatem*, widząc codziennie, jako pan dostatni *stipatus* wielką asystencyą, dokazuje na sejmikach; nie można bowiem się spodziewać, żeby te *manicipia*, nie popierały bardziej interes tego który ich żywi, niż dobra popopolitego. Gorszą się z tego postronni, jakóż i ja *ignominiosum* sędę imieniowi szlacheckiemu,

służyć równemu sobie, *in aequalitate* się urodziwszy; w innych krajach, nie obaczy szlachcica, żeby prywatnemu służył, tylko swemu monarche; *in officio civili*, albo *militari*; rozumiem że i u nas byłoby to *in praei*, gdyby wojsko było należyte; ubogi szlachcic znalazłby rekurs w służbie wojennej.

Ta konsyderacya powinna służyć i przeciwko tym, którzy żadnej posesysi nie mają, co także u Rzymian obserwowano, i bardzo słusznie; bo jak taki dbać może o ojczyznę, który w niej nie mając co stracić, snadno mu ją sakryfikować interesowi swemu partykularnemu. Naostatek, *proscripti*, *banici*, *fili poenae*, prawo gwałtujący, nie powinni mieć *potestatem* ich stanowić; jakoż dawnymi konstytucyami *privantur ab activitate*; w tym punkcie niemasz co przydać, tylko *rigorem* zalecić *in observatione* tak sprawiedliwego postanowienia.

I tu nieomylnie ten, który zgodzi się zemna, że siłaby pomogło do ulaczenia obrad naszych, to wszystko co tu przekładam, zarzuci mi, że nie dosyć na tem, i że *non provideo* dostatecznie ich *securitati*, ponieważ zerwanie sejmiku i innych kongresów, znosi jednakowo *omnem possibilitatem consulendi*. Przyznaję, że ta tama obrad publicznych tamuje i mnie w naruszeniu, uchowaj Boże, *liberi veto*; jest to przywilej wolności naszej, zaszczyt imienia szlacheckiego, jest nawet szczególny sposób, w niektórych cyrkumstancyach salwowania ojczyznę; i lubo często *malevoli* na złe go zażywają, jak bezbożni najświętszych rzeczy na zabożony, *cum periculo* samej wolności, ja jednak wolę *periculosam libertatem, quam quietum servitium*, gdyż *abusus* drogiej rzeczy nie ujmuje jej *pretiam*. *Sacro-sancte* tedy chcąc *liberum veto in omni auctoritate* konserwować, o to się tylko starać należy, żeby nie dać żadnej okazji ani pretextu do szkodliwej kontrykcyi, to *sane intellegendo*, żeby każdego wolny głos w kontrykcyi był *intaminatus in libero sensu*, ale żeby *hanc libertatem sentiendi* nie odejmował inszym, coby było tyranią miasto wolności.

Jeżeli się to zda *paradoxum*, wywiode się z tego przez to co *sequitur*; wszak u nas są trojakie sejmiki: przed-

sejmowy, *relationis* i deputacki; idę najprzód do przed-sejmowego.

Natura jego jest: obrać posłów na sejm, i dać im instrukcyę *ad desideria* województwa; ten sejmik zaczyna się od obrania marszałka; ta elekcyę *non subest* żadnej kontradykeyi, bo co może być za *ratio status*, nie pozwolić na elekcyę marszałka? Ale *dato non concesso*, żeby jaka była, zerwanie sejmiku nie może *subsequi*, ponieważ się jeszcze sejmik nie zaczął.

Drugi *actus* powinienby zaraz nastąpić na początku sejmiku, obieranie posłów, nie jako zwyczaj na końcu; a to dla tego, że gdyby *ex occasione* kontrowersyi sejmik się zerwał, żeby *nihilominus* posłowie byli *creati cum caractere assistendi legitime* na sejmie, lubo bez instrukcyi. Dwie są tego racye: pierwsza, żeby przynajmniej ci posłowie *invigilarent* na sejmie, żeby co nie stanęło *in praejudicium* województwa; druga, żeby rzeczpospolita zgromadzona na stanowienie praw dla wszystkich, była cała, *composita* ze wszystkich województw, nie mogąc mieć *legitimam auctoritatem*, tylko *in quantum* jest *individua*; i jeżeli nasze prawa stanowią się *nemine contradicente*, niechże się zarówno stanowią *nemine absente*; na obranie zaś posłów, żadna kontradykeya zachodzić nie powinna, żeby sejmik mogła podać *in periculum* zerwania, ponieważ tych obieramy *per pluralitatem votorum*.

Trzeci *actus* jest instrukcyę dla posłów, która przez kontrowersyę i niezgodne opinie może przywieść kogo do zerwania sejmiku; ale snadno *obviare salva omni libertate*, a to tym sposobem, żeby materya, która *agitur*, jeżeli powszechna zgoda na nią zajdzie, żeby była inferowana w instrukcyę; ta zaś, na którą zajdzie najmniejsza kontradykeya, i którą żadnymi racjami przełamać nie podobna, żeby była konotowana na osobnym memoryale, który choćby nie był *instrumentum publicum*, mógłby być jednakowo posłom oddany, żeby go podać *ad examen* rzeczypospolitej; temu nikt przeczyć nie może, zabronić partykularnemu podać *ad trutinam* rzeczypospolitej, co może *ex zelo* proponować, i co może nawet być *solutare*. A choćby i nie było, ten co *proponit* rozumie,

że przez swój projekt przysłuży się ojczyźnie; czemuż mu zabronić tej satysfakcyi, która nie może być *praejudiciosa*, bo rzeczpospolita na sejmie osądzi, jeżeli to, co takowy memoriał *continebit*, jest *acceptabile* albo nie; posłowie zaś byliby obligowani, z dystynkcyą *urgere* instrukcyą, aby *desideria* zgodne województwa odebrały swój skutek, memoriału zaś materye, na które nie była powszechna zgoda, *simpliciter deferre*; tym sposobem *libertas sentiendi et contradicendi in integro* zachowanaby była, i niejako obserwowana *aequalitas inter affirmantem et negantem*; — *alias* ten tylko by był wolny, który *contradicat*, a nie ten który *proponit*.

Żadnejby racyi przy tem nikt mieć nie mógł do zerwania sejmiku, byle taki głos nie uchodził za wolny, który wolność wszystkim odejmuje, kiedy kto przy swem zdaniu, jak się trafia często, tak uporczywie *et imperiose* stawia, że niemasz zgody na nic, jeżeli mu na to, przy czem się upiera, nie pozwolą; z tej dystynkcyi *sequeretur*, że w każdej materyi *liberum veto* miałoby *omnem potestatem contradicendi*, ale nie *contra totum actum*.

Drugi sejmik *relationis*, jako i gospodarski, *quo titulo* może być zerwany, którego dwa są *objecta*: pierwsze, słuchać co rzeczpospolita decydowała; — temu się chceć *opponere*, jest *crimen status*, jest *rebellio* prawom na sejmie postanowionym, niechcieć ich przyjąć; jest naostatek *dismembratio a corpore* rzeczypospolitej, chceć *per lauda* znosić konstytucye sejmowe. Drugie *objectum* dla uczynienia porządku domowego *relative* do sejmu, w czem mogą być kontrowersye *in methodo executionis*; ale *contra executionem*, a *per consequens contra totum actum* czy powinna być ważna kontradykcyja, któraby chciała kasować, co rzeczpospolita postanowiła?

Trzeci sejmik deputacki; na tym żadna materyja nie powinna *agitari*, ten *actus* nie będąc postanowiony, tylko *pure* do obierania deputatów na trybunał; w czem, że zgoda powszechna nie potrzebna, ponieważ *per pluralitatem votorum* ich obieramy, przez co niemasz żadnej okazji, ani pretextu do kontradykcyi; kontradykować zaś *contra talem actum*, jest jedno co chceć tamować *cursum* sprawiedliwości, i chceć *tantum excedere* w wol-

6ms
PBB

ności, żeby wolno było wszystkie *crimina impune* popełniać. A zatem nie rozumiem, żebyśmy swobody naszej zakładali w tem, co jest największą do nich przeskodą, nie widząc nic okrutniejszego, jako żyć bez prawa, bez rady, i bez porządku; pytam się, jeżeliby najpotężniejszy monarcha utrzymał się na tronie, któryby poddanym swoim deklarował, że chce panować bez prawa i bez sprawiedliwości? Ta tyrania by mu nie uszła, która jednak uchodzi prywatnemu, kiedy ją *exercet* nad równymi sobie, sam natenczas mogąc mówić być wolnym, gdy cały naród w niewoli uporem swoim trzyma.

Ale *finaliter*, jeżeli chcemy *prospicere securitati* sejmików, postanówmy prawa, żeby ani sejm, ani sejmik, ani trybunał się nie zaczynał, tylko *in completo numero* posłów wszystkich województw i deputatów; ślubuję, że *sine ulla laesione liberi veto*, ustanie ten tak szkodliwy *abusus* rwania sejmików. Tu także *opportune* podaje się okazya, życzyć *abolire* zwyczaj, jak zowiemy, rugów. Czy może być co *intolerabilius* województwu, jako widzieć swoich posłów rugowanych *ex gremio* rzeczypospolitej, która *in tantum* tylko jest *legitime* rzeczpospolita, *in quantum* wszystkie części *representant* jej *integritatem*; to zaś województwo i ten *incola*, który przez swoje województwo nie czyni *partem* rzeczypospolitej, czy powinienże *subesse* temu, co o nim, bez niego *statutum*; może słusznie mówić, że dla niego *gubernium* rzeczypospolitej, od której jest *exclusus*, jest *extraneum dominium*; i czy nakoniec może się zwać wolnym, będąc obligowany od równych sobie przyjmować prawa, sam tracąc najznaczniejszą prerogatywę, którą ma z natury, stanowić je zarówno z drugimi?

Mówiąc jeszcze *de securitate consiliorum*, niech mi się godzi examiniować *liberum veto*, które *per abusum confundimus cum potestate sistendi activitatem*, lubo wielka obojga różność; bo *liberum veto*, jest fundament *status nostri*, który w tem *essentialiter consistit*, że wszystkie *sancita* nie powinny być stanowione, tylko *nemine contradicente*, co *sacrosancte* obserwować powinniśmy; to wolność kontradykowania zwiemy *liberum veto*, które

nigdy nie powinno *extendi ad sistendam activitatem*; bo co by to za *despotica potestas* była partykularnego obywatela, zamknąć gębę całemu wolnemu narodowi, i odjąć *authoritatem* radzenia o sobie całej rzpltej; przyznam się, że wartując konstytucyę zda mi się, że nie znalazłem żadnej *a condita republica*, żeby wolno było zerwać sejm, albo sejmik, albo *sistere activitatem*.

Jako tedy zbawienna rzecz zażyć *liberum veto opportune*, tak *praejudiciosa et indebita, sistere activitatem*; do czego siłę przywodzimy często sami, i dajemy okazją. Widziałem to nieraz: protestuje się kto przeciwko jakiej materyi, zahukamy zaraz tego protestanta; tak dalece, że z protestacyą wynijdzie, inszej racyi nie mając, tylko że go zahukać chciano, miasto tego, co byśmy mając respekt na wolną kontradycyę, powinni ją *refutare*, albo prawem, albo racyami, w miłości braterskiej.

I to *inconveniens* niemniej godno konsyderacyi w zerwaniu sejmu albo sejmiku: Te *actus* nie mogą mieć *naturam legitimitatis*, póki się nie zaczęły; nie zaczynają się zaś, póki jaka konstytucya nie stanie, za zgodą powszechną; *per consequens* co może *validare* zerwanie jakiego kongresu, który sam nie ma *validitatem*, bo nie może być zerwany, nie będąc zaczęty, i nie będąc jeszcze *in legitima activitate*, dopieroż zacząwszy się, i konstytucya już będąc za zgodą powszechną zapisana, nie jestże to protestować się przeciwko prawu, które już rzplta postanowiła?

Zarzuci mi tu kto pewnie, że może się trafić taka cyrkumstancya, że się ojczyzna inaczej salwować nie może, tylko *per dissolutionem* kongresu. — Naprzód, nie wiem jako może *imaginari* taki *casus*, żeby się kto chciał bronić, broń odpasawszy; ale *suppono*, że może *dari*; czy może cała rzplta, *cujus est condere ejus est et interpretari*, taki kongres albo zakończyć, albo rozpuścić? Rzecz jeszcze kto: jeżeli się nie znajdzie tylko jeden taki zelant, któryby mógł salwować ojczyznę zerwaniem sejmu, albo sejmiku, toć mu nie trzeba bronić *hanc facultatem*. — I taka konjunktura, lubo jest *extra captum*, żeby cała rzplta sprzysięgła się na swoją zgubę, i żeby tylko jeden chciał i mógł ją ratować, ja jednak zga-

dam się, że mogłaby się trafić. — ale pytam oraz, *in tali casu*, że tak rzekę *phrenetico*, czy mógłby wolny głos zerwaniem sejmu albo sejmiku salwować ojczyznę, na zgubę i wolność swoją *conjuratam*? Ale te *extrema* porzuciwszy, przyznajmy, że *in tractu usitato consiliorum*, rwanie kongresów jest lekarstwo gorsze, niż choroba; a bardziej jest to chcieć się samego zgubić, jak pewne *insectum*, które się swoją własną trucizną zabija; *vitam in vulnere ponit, et suo se ipse necat veneno*.

Jest jeszcze szkodliwe *obstaculum*, które tamuje, męsza, *et in periculum* podaje nasze rady, to, kiedy przypuszczamy partykularne sprawy do obrad publicznych, jako się często trafia; sąsiad z sąsiadem powadzi się o kawałek gruntu, albo kryminal jakiego popełni, czy jestże to *forum competens* wnosić na sejmiku *processus juris*, które do samego trybunału należą?

Kończę ten artykuł reflexyą nad kondycyą wolnego szlachcica, którego największe szczęście w tem zawisło, że jest panem sam nad sobą, będąc panem zdania swego, gdyby to było tak rzetelnie, jak jest w imaginacyi; wolno mi prawda rozumieć co mi się podoba, ale jeżeli nie dbam żeby moje zdanie się wszystkim podobało, na nie mi się nie przyda; jeżeli zaś w tem wszystkę wolność zakładam, przeczyć przeciwnym opinii mojej, do tego przyjdzie, że niczyja rada *non subsistet*; i czy powinienże być kto *in despotismo* urodzony szczęśliwszy nademnie, o którego konserwacyi pan jego radzi, a o mnie rzplta nie może, sama bez rady będąc? *Finaliter* na tem wszystko zawisło, żebyśmy wolność utrzymywali dobrymi radami, a rady, żebyśmy przy wszelkiej wolności odprawowali; co rozumiałbym być *practicabile*, przy dobrym porządku, *et per modum consulendi*, który tu podałem.

S E J M.

Na tym tak zwanym kongresie, gdzie każdego szlachcica *potestas* się wydaje, i lubo na nim *personaliter* wszyscy *non comparemus*, z tem większą jednak powagą ci, którzy od nas *delegati*, nas *representant*, ponieważ *non agunt*; tylko mocą naszą *characterisati*, i gdy ich *activitati committimus sortem nostram*, z pryncypalów stajemy się prawda partykularnymi w słuchaniu ich decyzji, ta jednak niemniej nas zdoła, nie mogąc być ferrowana, tylko *in virtute* konsensu naszego, *derivando originaliter* od nas, od danej na to, że tak rzekę, plenipotencyi naszej; byle, jakom to obszernie wywiódł *in articulo praecedenti*, i co tu powtórzyć muszę, rzplta na sejmie znajdowała się w zupełnym swoim komplecie, tak, żeby każdy człek jej czyniący, znajdował się w posłach województwa swego, według tego nieomylnego axyoma: *omnes debent nosse quod agitur, quoties omnium causa agitur*.

Wystawując sobie *naturam* sejmów naszych, nie widzę nic równego *in forma gubernii* wszystkich państw i królestw, ponieważ zawierają w sobie wszystkie *genera* rozmaitych rządów, *monarchicum*, *democraticum* i *aristocraticum*; i tak w trzech stanach zgromadzonych *inspirat* każdemu respekt *Regia Majestas*; ufność, *prudencia* senatu; miłość ojczyzny, *zelus et activitas* stanu rycerskiego; a przytem, co może być doskonalszego, jako taki kongres, który ma *cum libertate sentiendi absolu-*

tam potestatem decidendi? A czegoż więcej potrzeba, i jakoż się nie spodziewać *emanantem* z takiego zjazdu ojczyźnie *prosperitatem*? Jednak, *proh dolor!* ta nas nadzieja często zawodzi. — Żebym się doświadczył dla czego, i co ją tamuje, wnijdę we wszystkie proceder sejmowania naszego.

I zaczynam *a primo actu*, od elekcyi marszałka sejmowego, który poprzedza konkurencyą o łaskę, i ta zaczyna *generare semina dissensionum*, i jako *finis ab origine pendet*, tak pospolicie ten początek sejmu, kiedy się zaczyna w zamieszaniu, kończy się w niezgodzie; a jeszcze większa, kiedy na obieraniu marszałka, często sejm nie zacząwszy się, kończy; i nie zdziw, ponieważ cierpimy takie głosy, które żadna *libertas sentiendi* nie powinna *authorisare*, to jest, kiedy kto, a jeszcze *passive*, pod starą łaską, wniesie jaką materją, z tą klauzulą, że nie pozwoli na obieranie marszałka, jeżeli to nie stanie, czego się dopomina.

Na zmiesienie tak niesłychanej exorbitancyi, nie trzeba nowych sposobów szukać, tylko się prawa i *usitatum praxim* trzymać, *vigore* którego, nikt się odezwać nie powinien, póki marszałek nie będzie obrany; do obrania zaś, żadna kontrowersya nie może przeszkodzić, ponieważ nie przez powszechną zgodę, ale *per pluralitatem votorum* bywa obierany, do czego jeszcze siła dopomoga *tacita suffragia*, których *generaliter* życzę we wszystkich elekcyach.

Drugi *actus* ceremonialny po obraniu marszałka, jest zwyczajnie, że izba poselska idzie do senatu króla przywitać; żąd powróciwszy zabiera dopiero *activitatem*, i zaczyna traktować materje *in ordine* do formowania konstytucyi. Na pierwszej zaraz sessyi wydają się trzy *obstacula* do pożądanego obrad naszego skutku: pierwsze, że się wszystko *palam* traktuje bez żadnego sekretu; drugie, że każdy inszą wnosi materją, w których *far-rago* i różność, żadnej dopuścić nie może rezolucyi; trzecie, że niemasz żadnej obserwancyi *liberi veto*, bo niech kto jak najbardziej kontradykuje, nie przelamie upornego zdania, i ta dysputa trwa bez końca, *eccitando* coraz nowe kolizye.

Co do pierwszego, niepotrzebna moja perswazyja, co każdy przyznać musi, że najlepsze rezolucyje i postanowienia, tak w pewnych cyrkumstancyach od sekretu zawisły, że będąc odkryte, nietylko się wykonać nie mogą, ale owszem zaszkodzić, kiedy je *malevoli* wiedząc, przeciwko nam samym zażyć zechcą; dla tego wszyscy monarchowie tak wielkie koszta łożą, żeby wiedzieć, co się w najsekretniejszych gabinetach traktuje; my im ochraniaemy tego kosztu; nie trzeba im szpiegów, aby wiedzieć nasze rady; sami się z nimi wydajemy, a zatem nikt temu nie sprzeczy, czego życzyć, żeby obrady nasze odprawowały się *semotis arbitris*.

Co do drugiego, jeżeli w trybunałach sprawy przywołują z rejestru, dopieroż tam gdzie sprawa ojczyzny *agitatur*, należy *instituere* porządek, żeby się nie godziło nowej materji wnosić, póki raz wniesiona nie będzie decydowana.

Co do trzeciego, żeby każdy mógł *uti pleno jure libere sentiendi, sine praejudicio* dobra pospolitego, *et sine periculo* zakończenia sejmu, rozumiałbym *hanc methodum instituere*: proponuje który poseł jaką materjã, jeżeli na nią zajdzie *immeditate* zgoda powszechna, nie trzeba więcej, tylko ją zapisać w protokule, *in vim* konstytucyi; jeżeli zaś zajdzie kontradykcyja, dać czas do kontrowersyi, byle nie odstępować od tejże materji, która kontradykowana; przez te kontrowersye, może *affirmans* jako i *negans rectificari*, że albo ten dobrowolnie odstąpi od swojej illacyi, albo drugi *convictus* od swojej kontradykcyi; marszałek zaś sejmowy powinienby notować racye *pro et contra*, któremi by się zbijano; i jeżeliby żadne przełomąć nie mogły, żeby *finaliter* je rekapitulował, i dopiero pytał się, jeżeli zgoda powszechna na tę materjã; natenczas, jeżeliby *contradicens* chciał jednakowo *perseverare* w swjej kontradykcyi, *per sacram observantiam liberi veto*, nie powinno się już o tem więcej mówić, ale przystąpić do inszej; i tym sposobem *successive* do wszystkich, idąc *gradatim* za zwyczajem sejmowania.

Rozumiemy, żeśmy siła dowiedzieli, kiedy izba poselska łączy się z senatem; tam jednak, jak na nowe

zaczynają się dysputy, bez respektu na majestat tronu, bez konsyderacyi na powagę senatu, bez reflexyi na siebie samych; czas upływający, i do terminu sejmku zbliżający, jednych *praemit*, drugich *nausea* bierze z tak nieporządnego i nieskutecznego sejmowania, wszystkich chęć do zakończenia, *motus in fine velocior*, ani czasu niemasz do deliberacyi, ani cierpliwości do żadnej reflexyi, sama precypitancya w tumultie i zamięszaniu dyktuje konstytucye; *tandem*, jeżeli nikt z protestacyą nie wynijdzie, na nic się nie zgodziwszy, na to tylko powszechna zgoda zachodzi, że wszyscy jednym głosem wołają na marszałka, żeby zęgnął kongres, którego pospolicie taki koniec; a z takiego końca początek wszystkich nieszczęśliwości, którym *obviare* niepodobna, wyzuwszy się z jednego sposobu ratowania się przez sejm.

My na to jednak spokojni, rozjeżdżamy się tak bezpieczni, jak gdybyśmy byli pewni, że kto o nas radzi, a w samej rzeczy tak przyzwyczajeni do cierpienia, że znosimy *cum indifferentia* co nas boli, podobni owemu filozofowi, który w wielkich boleściach protestował się: *Nihil agis dolor, quamvis sis molestus, nunquam confitebor te esse malum*. Rozumiem jednak, żeby nas ta filozofia porzuciła, gdybyśmy się nie bali naruszyć wolności; chcąc trzymać w ryzie to, co jej *abusus relaxat*; biorę ja tę śmiałość pokazać, że się mylimy *in hoc supposito*, i że wolność prawdziwa być nie może tylko *bene ordinata*, i owszem, że ją dobry porządek przyczynia i gruntuje.

Nie odstępując od mojej materyi sejmku, przekładam sobie *gradus* czworakie, które powinny być obserwowane w radach sejmowych; nie mogą ich lepiej komparować, jako *ad productionem* natury w rzeczach stworzonych; i tak naprzykład, biorę drzewo, którego pierwsza *qualitas* jest, być szczepionem na dobrym i rodzajnym gruncie, żeby się przyjęło i konserwowało; tak we wszystkich radach, pierwsze zagajenie powinno być przez propozycyą; ta zaś powinna być założona na dobrym fundamencie, nietylko *urgentis necessitatis*, ale *et conservationis*, to jest: nietylko *providendo statuti praesenti* interesów publicznych, ale oraz *praeviendo casus fu-*

turos. Druga cyrkumstancya produkecyi natury jest: *cultura* drzewa szczepionego, bez której zapewne zdziczeje; *per hanc culturam* wyraża się deliberacya potrzebna nad propozycyą, przez którą trzeba obciosać niepotrzebne i zawadzające, że tak rzekę, gałęzie, tak, żeby propozycya rozsądnie okrzesała, *fructum salutarem* ojczyźnie przyniosła. Trzeci *progressus* drzewa szczepionego jest: owoców dojrzałość; do czego nie może się lepiej komparować, jako decyzya *matura* obrad naszych, która *adimplet* przez swoją doskonałość *desideria publica*; czwarty termin rodzącego drzewa jest: pożytek pochodzący z pracy i starania koło niego; ten pożytek *dependet* w obradach od ekzekucyi, która powinna wszelkie *emolumenta* przynosić dobru pospolitemu.

Żebym to w szczególności lepiej explikował, idę naprzód *ad modum proponendi*, życząc, żeby po obraniu marszałka izba poselska złączyła się z senatem; żeby senat *vota* swoje według zwyczaju odprawował; te *vota* żeby się zaczynały od ministrów *status*, jako mających większą *experyencyą in negotiis publicis*, które według repartycyi są podzielone pomiędzy ministrów; te wszystkie *vota*, życzyłbym żeby były podane na piśmie do rąk marszałka, który je odebrawszy, powróciłby powinien z posłami do izby poselskiej, *tanquam ad officinam legum*, jako ją zowiemy, gdzie także należałoby, żeby posłowie *per turnum* województw wotowali, dla porządku, żeby jeden przed drugim nie wpadał w głosy, z rozmaitemi materyami; te *vota* zebrane w instrukcyi województw, *expedit* żeby także marszałek poselski notował; po których zakończonych, życzyłbym żeby je *in unum scopum* zebrał. *Primo*. Materye które były, jako jest zwyczaj, od króla proponowane na sejmiki. *Secundo*. *Ex votis* ministrów *status* i senatorów. *Tertio*. Z głosów wszystkich posłów, to jest z instrukcyi wszystkich województw; i żeby *synopsim* wszystkich materyj uczyniwszy, czytał ten memoriał w izbie poselskiej, żeby jeszcze do niego przydać, jeżeliby co zapomniano, *sane intelligendo*, nie przypuszczając żadnej kontrowersyi, gdyż takowy memoriał podpisany, służyłby *pro instrumento publico*, zawierający w sobie wszystkie materye *cujuscunque ge-*

neris, tak dalece, że niktby się *ex civibus* nie znalazł, któregoby się *desiderium* nie pomieściło; tym także sposobem, zabiegłoby się dwojakiej inkonweniencji: pierwszej, że zwyczajnie razem wszystkie materye *proponuntur*, a żadna *non deciditur*; drugiej, że na pierwszej często wniesionej materyi, czas wszystkich sejmowania *consumitur*.

Drugi *actus* obrad publicznych jest *deliberacya*, która nie może się zgodzić z tym tumultem; i hałasem, jakim *distrahimur* od potrzebnej aplikacyi trzeba i własne *passy* w sobie uśmierzyć, żeby rozemnać między *pożytkiem* a *szkodą*, między *sprawiedliwością* a *krzywdą*, między *prawdą* a *fałszem*, między *czem wątpliwem* a *pewnem*, i między *prywatnym* a *publicznym interesem*. Przy takowej dyspozycyi, może się spodziewać, że *deliberacye* osądzą, co może być w proponowanych materyach *pożytecznego dobru* *pospolitemu*, byle *principaliter* było postanowione, *com in praecedenti articulo* *zyczył* i *co tu reasumuję*, nie mogąc dosyć *enucleare* *tę ideam*, która *ściele drogę łatwą* i *bezpieczną ad progressum consiliorum*, i która *znosi wszystkie abusum evententes statum*.

Życzyłbym tedy, *postępując in modo* *sejmowania*, żeby *marszałek poselski*, *zebrawszy wszystkie materye*, które mają być *proponowane*, w jeden *memoryał*, tenże *memoryał* w cztery *classes* *rozdzielił*, *wybrawszy z generalnego memoryału*, i *seorsive* *dzieląc materye*: *skarbowe*, *wojenne*, *pieczętarskie*, i *co ad politiem* *należą*, każdy *memoryał* *oddawszy ministro status*, któryby *contineret* *materye jego repartycyi*; a *przytem* *generalną deputacyą* *żeby uczynił marszałek poselski do czterech izb*, (że ich *nazwę*) *ministryalnych*, któreby się *zwały*: *jedna wojenna*, *druga skarbowa*, *trzecia pieczętarska*, a *czwarta marszałkowska*.

Co do *deputacyi izby poselskiej* *należy*, to *notandum*, że *trzeba* *żeby każde województwo* *miało necessario* *ośmiu posłów*; — *racya* *tego ta*, *żeby w każdej ze czterech izb* *było po dwóch posłów z każdego województwa*, *podczas sejmu*; *po sejmie zaś*, *jakom to już namienił*, *żeby czterech*, *to jest po jednym z każdego wo-*

jewództwa, znajdowało się w każdej repartycji, a czterech wracało się do swojej prowincyi *ad formandum consilium particulare palatinale*, i na niem w tej funkcyi zasiadając, którą *exercebat* na sejmie.

Przykładam tu *intra parenthesim*, że by ten porządek nigdy nie ustawiał, *expediret* na sejmiku czterech *supernumerarios* obrać, którzyby na to tylko byli, żeby mogli *supplere defectum* którego z ośmiu, jeżeliby przez śmierć albo chorobę nie mógł się znajdować *in suo stallo*, *ad haec consilia ministerialia*, których mamy już *speciem* w sessyach prowincyalnych; — królby rozdzielił cały senat na cztery części, deputując do każdej izby ministeryjalnej *secundum talenta subjectorum*, to jest: sposobnych do wojennej materyi, *ad consilium ministeriale* tej repartycji, *et per consequens* do skarbowej, do pieczętarskiej i do marszałkowskiej.

Te *consilia* formowane z senatorów i posłów ze wszystkich województw, powinnyby się odprawować *sub directione* króla, *et in assistentia* prymasa i marszałka poselskiego; a tak *in quolibet consilio* znajdowałyby się trzy stany: król, senat, i *equestris ordo*; dla czego żeby mogły być *praesentes*, trzeba żeby każde *consilium* miało swój dzień uprzywilejowany, żeby król, prymas i marszałek, mogli *assistere* na każdym, jednym po drugim; i tamby się deliberaeye odprawowały *suo ordine*, według materyj do propozycyi zebranych od marszałka poselskiego *in colloquio familiari*, nie sadząc się na niepotrzebne w mowach elokwencye, w których więcej słów niż sensu; tych deliberacyj, powinien marszałek trzymać protokół, konotując na którą materyą izba *ministerialis* się ugodziła, i na którą była kontradycya, specyfikując racye; a to dla tego, bo cztery dni w tygodniu dawszy na sessyą osobną każdej izbie, piąty dzień powinienby być *decretorius*, *destinatus* na zgromadzenie tych czterech izb, *ad formandum corpus integrum* rzeczypospolitej, która sama mając *jus decisionis*, z relacyi marszałka i ministra snadnoby mogła rozemnać, co *justum et aequum* w materyach *strictis et accurate* examinowanych *in consiliis ministerialibus*, decydować *pro opportunitate boni publici*, za zgodą powszechną, i stanowić prawa i kon-

stytucye; i tamby się w tem generalnem zgromadzeniu interesa różnych repartacyj kombinowały, które powinny mieć z sobą relacyę.

Ten *modus decisionis*, w niwczem nie jest odmienny zwyczajnemu, który *practicatur* tylko w tem, że *naturalius* spodziewaćby się potrzeba decyzji *nullo contradicente*, gdyby ją *praecederet* tak *matura deliberatio in consiliis ministerialibus*, jako i w tem, że tego dnia; kóreoby się cztery izby złączyły, to jest cała rzeczpospolita, nie byłoby racyi deliberować, ani deliberując dysputować, ponieważ już każdy, tak senator, jako i poseł, *seorsive* deliberował *in consilio ministeriali*; a zatem rzeczpospolita zgromadzona, wiedząc wszystkich opinie, nie miałaby co inszego czynić, tylko *proferre* decyzye *per verbum: placet*, w materyach dobrze *examinowanych*.

To zaś dokładam, że sesye ministeryalne powinnyby się zaczynać *ab examine* ostatniego sejmku konstytucyj, jeżeli są exekwowane *ad mentem* rzeczypospolitej; żeby nowych praw nie stanowić, dawnych nie obserwując.

Czwarty *actus* obrad publicznych jest exekucya, bez której insze, by najdoskonalsze, nic nie wazą; nim sposób do niej podam, muszę uczynić dygressyę nad czasem zamierzonym do sejmowania, co nie może *subsistere*, jeżeli chcemy w dobrym porządku *gubernium* państwa postawić; gdyż to nie jest rzecz pojęta, żeby po skończonym lub zerwanym sejmie, takie królestwo jak nasze, mogło być bez rady, o czem *fusius* na innem miejscu; tu tylko *ex occasione* exekucyi praw namieniam, żebym życzył sześć niedziel sejmowania, obrócić w sześć miesięcy, po których *expiracyi*, z dwojakich wojewodów, jakom ich *antecedenter* życzył, jedenby powracał do swego województwa z czterema posłami, *ad formandum consilium palatinale*, i trwałby w tej funkcyi, póki by się nie luzował z swoim kolegą, na pierwszej kadencyi nowego sejmku; który to jego kolega zostałby na swoim miejscu *in consilio ministeriali*, na którym zasiadał podczas sejmku, ponieważ to *consilium*, żeby *perpetuum* i nieprzerwane trwało *dominium* rzeczypospolitej, zostałoby jednakowo miasto *senatus consilii*

przy królu *in sua activitate*, z tą tylko kondycją, że podczas sejmku stanowiło prawa, po sejmie zaś żeby nie miało innszej mocy, tylko *per formam iudicii* przywodzić je do ekzekucyi.

Rozumiem, że przy takim postanowieniu, widzieli-
byśmy w propozycyi porządek, w deliberacyi rozsądek,
w decyzyi łatwość, w ekzekucyi bezpieczeństwo; rwanie
sejmu, albo chcieć *sistere activitatem*, nie miałyby miej-
sca, gdyby sejm *regulariter* trwał *a termino ad termi-
num*; okazyje by wszystkie do rwania ustały, takowy
porządek znosząc wszystkie zamieszania, które osobliwie
wzniecają, wexy, inwektywy, skargi jeden na drugiego,
coby *tolerari* nie powinno w publicznych głosach.

Gdyby się jednak trafiła okazyja, żeby kto chciał
albo *crimen status*, albo jaką *malversationem* komu za-
rzucić, czemużby miasto mieszania publicznych obrad,
nie podać marszałkowi poselskiemu memoriału, choćby
też i przeciwko królowi i ministrom, *vigore* którego, *tan-
quam tribunus plebis*, dochodziłby *injurias publicas*, nie
mianując *accusantem*, żeby nie wzniecać dysSENSYI i
zawziętości, które czynią powszechną zgodę *impracti-
cabilem*, jakom to widział nie raz. Dwie się partye za-
wezmą; niech jednej partyzant co proponuje, *adversa-
rius* jego zapewne będzie kontradykował, bez żadnej
innszej racyi, tylko żeby przeczył temu, z którym jest w nie-
przyjaźni.

Mógłby tu kto *obicere* dwie inkonweniencye, *ex hac
forma consiliorum*; pierwsza, że senator i poseł byłby
laesus, do jednej repartycyi będąc deputowany, a mając
jus universale o wszystkich *in omni genere* materyach
radzić; druga, że materye różnego gatunku traktując się
w różnych izbach, nie miałyby z sobą konnexyi, a prze-
cie jedna *species* materyj powinna się zgadzać z dru-
giemi, przez naturalną relacyą, które mają z sobą, a
tem bardziej, jeżeliby się trafiła *contrarietas* w przeci-
wnych zdaniach jednej izby z drugą.

Na pierwszą kwestyą odpowiadam: że senator i
poseł nie byłby *privatus suo jure*, które ma, radzić we
wszystkich materyach; gdyż w partykularnej materyi,
in consilio ministeriali, nie czyni co innszego, tylko de-

fiberuje jako deputat; *in suo zaś stallo*, kiedy cała rzeczpospolita zgromadzona, *pleno jure senatorio decidit* z innymi; toż się ma rozumieć i o pośle deputowanym.

Na drugą kwestyą odpowiadam: że snadna kombinacya materyj być może traktujących się, choć w różnych izbach, przez relacyą, którą powinnyby mieć ministrowie *status* między sobą; a osobliwie król, prymas i marszałek sejmowy, na każdych sessyach zasiadając, mogą snadno miarkować, żeby naprzykład izba skarbowa deliberowała *relative* do wojennej, a wojenna do skarbowej, jako i drugie, żeby się porozumiewały między sobą, żeby każdą materyą ile być może *mature digestam* prezentować całej rzeczpospolitej, do tem mocniejszej jej decyzji.

Kto chce poznać *utilitatem* postanowienia którego życzę, niechże je komparuje *cum forma praesenti consiliorum*; naprzód w propozycyi, każdy powinien mieć *pro objecto, adimplere*, ile być może, *desideria populo-rum*, co być nie może, kiedy na pierwszej materyi wniesionej, mogą się tak wielkie kontrowersye wznieść, że się sejm skończy *sine ulla notitia* tego, co *continent* instrukcyę województw; bo posłowie nie mają czasu *deferre* co im *injunctum*, i tak zaczynamy rady nie wiedząc o czem radzić, a przynajmniej nie radząc o tem, co najpilniejszej i najprędszej rady potrzebuje; a zatem czy nie jest rzecz słuszna, żeby wprzód wiadomo było całej rzeczpospolitej, co kto *pro bono publico* życzy, żeby czas miała do deliberacyi, oświecenie do decyzji, i sposób do exekucyi.

Co zaś najpożyteczniejszego znajduję w moim projekcie *in modo proponendi*, to: że wszystkich materyj *catalogus* zebrany w jednym memoryale, od marszałka podanym, ułatwi *modum* deliberacyj, nie tamując ich *cursum*, podczas których nikt się już nie będzie powinien wrywać z nową propozycyą.

Co do deliberacyj, w tem osobliwie zakładam pożytek *in methodo* który podaję, że senatorowie i posłowie deputowani do różnych repartycyj, ci naprzykład, którzy będą do wojennej, będą się *cum majori studio* do wojskowych interesów aplikować, i nabywając ich

perfectam notitiam, będą mogli tem lepsze w deliberacyach mieć zdania, i *maturius* sądzić w interesach publicznych; nie będąc *in tanto numero consulentium*, mogą spokojniej deliberować.

Co *ad modum decisionis*, rozumiem, że nie może być łatwiejszy, kiedy się wszystkim kontrowersyom zabiega; bo te, *supponendo* że już były w izbach ministerjalnych, protokół marszałka *elucidabit* rzeczpospolitą, w którym obaczy *uno ictu oculi*, *rationes pro et contra* w każdej materyi, i decydować będzie, przyjmując te, na które kontradykcyje zajdą.

Co zaś do exekucyi, która jest *complementum* wszystkich obrad, proszę z tej okazji reflektować się nad tem, co *expono*. Sądzić każdy może, jako *sancrosancte* w moim projekcie obserwuję najdelikatniejsze *jura libertatis*, dając sposób w uformowaniu propozycyi, nietylko wolność wszelaką proponować co tylko kto może sobie pomyśleć, ale oraz ubezpieczając, że każdego propozycya przyjdzie *ad examen et notitiam* rzeczypospolitej; taż wolność i w deliberacyach, kiedy każdy *secundum liberum sensum*, nie zahukany, ani tamowany w wolnym głosie, będzie mógł *deliberare*; dopieroż w decyzyach, jako rzeczpospolita *gauderet pleno jure suo*, *decidendo materias status*, tak w tych decyzyach i każdy prywatny miałby *potestatem affirmandi vel negandi*, według wolnego zdania swego. *Non item* w exekucyi, w której wszelka wolność ustaje, i nie powinna nikogo *authorisare*, żeby mógł być *refragarius* temu, co rzeczpospolita *decretavit absoluta potestate*; w tem owszem konserwacya wolności naszej zawisła, żeby się z niej każdy wyzuł, *in stricta observatione* prawa, *et in subordinatione* wielowładnej rzeczypospolitej; a zatem w tym punkcie, jako *non agitur de libertate sentiendi*, tak nie strzymuje mnie w moim projekcie żadna konsyderacya wolności, żebym nie miał życzyć *institutionem* najsurowszego rygoru *contra opresores* wolności, którymi się stają *rebelles* prawu.

I dla tego życzę, żeby te *consilia ministerialia*, które podczas sejmku stanowiły prawa, *extra tempus* sejmowania obróciły się *in subsellia judicialia*, to jest: żeby nietylko tego pilnowały, co sejm postanowił, ale żeby

sądziły wszystkie *crimina status*, które pochodzić mogą *ex renitentia* praw sінchania, i ekzekucyi co rzeczpospolita na sejmie postanowiła; ponieważ *nil justius*, że jako prawa stanowią się *nemine contradicente*, żeby były *in executione nemine renitente*.

Wystawuję naostatek *in tali forma* sejmowania *moderamen* wszystkich jurysdykcyj, gdy cały naród wolny *proponit ad libitum* co mu się zda, gdy *selecti deliberant*, gdy cała rzeczpospolita *decidit*, i gdy każdy *ex incolis exequitur*, co *decisum*; — a osobliwie funduję *securitatem et prosperitatem* ojczyzny, *in perpetuo et subsistenti gubernio* rzeczypospolitej, któregoby ani czas, ani żaden *malevolus* przerwać nie mógł; tym bowiem sposobem, król miasto *senatus consilia*, albo rezydentów *ad latus*, miałby zawsze *consilium*, w któremby miał senat; każde zaś województwo, miałoby *partem* przez posłów; tamby z pieczętarczami *invigilaret* sprawiedliwości i expedycyom które wychodzą z kancelaryi; tam z hetmanami, jeżeli podczas wojny, ordynowałby expedyce wojenne, jeżeli zaś podczas pokoju, co należy *ad conservationem* wojska, *et disciplinam militarem*; tamby sądy hetmańskie się sądziły *non proprio nutu* hetmana; tamby z podskarbiami skarbowe interesa, *et merciorum* traktował, gdzieby także należało przenieść komisją radomską, *in ordine* do zapłaty wojska; tamby naostatek z marszałkami dobry porządek *in omni genere* rządu utrzymywał.

A co największa, że tym sposobem wszystkie jurysdykcyje *combinarentur*: króla, ministrów, senatu, *et equestris ordinis*, gdyżby król nic nie czynił bez ministrów, jako i *ministri* bez niego, a przez to rzeczpospolita wszędzie i zawsze nieprzestannie panując, nie opuszczałaby na moment z dozoru swego *salutem publicam, consilia ministerialia*, przez relacyą *cum consiliis palatinalibus*, ubezpieczając nierozzerwaną jedność rzeczypospolitej; *alias*: każde województwo staje się osobną rzeczpospolitą, i każdy *incola* udziałnym sobie panem.

Naostatek, jeżeli dobry porządek *repugnat* komu, źle wolności zażywającemu, proszę go, niechże nie ujmuje władzy rzeczypospolitej, którą mają *salva omni*

libertate trybunały nasze, gdzie sprawy partykularnych tylko *agitantur*, tu zaś całej ojczyzny trybunał odprawuje się *a termino ad terminum* kadencyi swojej, nie go *dissolvere* nie może tak, jako nasze sejmy; sprawy przywołują z rejestru, nie *tumultuatim*, jako materye *status* na sejmie; deputat da swoją sentencją *cum matura deliberatione*: na sejmie *activitas* zatamowana, nie dopuszcza nad niczem *opinari*; dekreta nakoniec trybunalskie, wszyscy *rigorose exequantur*: konstytucye sejmowe albo *non observantur*, albo *annihilantur*. Jeżeli jednak wolność nie jest nadwreżona *per auctoritatem* trybunału, czemuż sejmy nie mają mieć równych prerogatyw? Zgola, takhyśmy wszyscy sobie postępować powinni, jako każdy *singuliter* czyni, za instynktem *liberi arbitrii*; przyjdzie mu co na myśl, formuje najprzód wolę, daje sobie czas do uwagi, decyduje ją wykonać, i *tandem* wykonywa co sobie postanowił; *e converso*, co postanawiamy, to *non exequimur*, a *exequimur* często, co nie jest postanowione.

Przydają nakoniec, jako królestwo nasze dzieli się na trzy prowincye, i jeżeli każda z nich miałaby z osobna; jakom życzył, swoich ministrów, tak należałoby, żeby sejmy alternatą bywały w wielkiej Polsce, małej Polsce i Litwie.

INTERSTITIUM MIĘDZY SEJMAMI.

Filozofia nas uczy, że w żadnej rzeczy stworzonej *non datur vacuum*, przez co znać, że się tym sposobem każda *species* natury konserwuje; dla tej konserwacji, wszystkie państwa nie cierpią, aby się jakie znajdowało w ich rządach; nasze tylko, przy tak długich wakacjach rozumie, że się może obejść *ab omni cura et solitudine* około dobra pospolitego.

Wprawdzie nie pożądanego, jako żyć bez kłopotu i pracy, gdyby *in eadem tranquillitate* utrzymać wszystkie rewolucye, które są *in continuo motu*, i które odmienne z wiekami, konjunktury coraz nowe *producunt*.

Dwa powinny być pryncypalne *objecta in quovis gubernio*: jedno, złym cyrkumstancyom zabieżeć, a drugie, z dobrych profitować. Obojgu temu trzeba bez przestanku *invigilare*. Trzeba sobie imaginować, że ojczyzna jest to *pupilla* opieki potrzebująca, i którą z oczu nie trzeba spuszczać; a przecie tak ją opuszczamy, że nietylko w lada przypadku na nią, ratować jej nie możemy, ale owszem do wszystkich przypadków to daje okazją, że jest opuszczona.

Ta jej jest nieszczęśliwa sytuacja *in interstitio* sejmów, kiedy rzeczpospolita, że tak rzekę, rządzić przestaje; kiedy zwłaszcza na sejmie *fato ordinario* nie postanowiła dla dobra pospolitego, i kiedy każdy

z nas przy próżnowaniu rozumie się być spokojnym, i przy życia prywatnego wygodach bezpiecznym.

Uważając bez przewencyi tak daremne nasze prace na sejmie, jako i niebezpieczny po nim do drugiego odpoczynek, musimy przyznać, że *magna pars vitae elaboratur male agentibus, maxima nihil agentibus, tota aliud agentibus*.

Dosyćem to obszernie wywiódł *in praecedenti articulo*, jako nie może nic *stabilire prosperitatem et securitatem* rzeczypospolitej, tylko *perpetuum* jej *regimen*; więcej rzekę, że niech najlepsze będą w każdej reparacyi postanowienia i najzbawienniejsze prawa, nic się utrzymać nie może, tylko przez nieustającą *attendencją*; a owszem, niechby się znajdowały najszkodliwsze *in statu defectus*, nie zaszkodzą, byle rzeczypospolita *subsistat* zawsze *in sua auctoritate*, tak, żeby każdego momentu mogła im poradzić; przez to samo nawet będzie *inexpugnabilis*, kiedy każdego czasu będzie się mogła stać *formidabilis*; *alias*, chcieć przez jaki czas rządzić bez rady nieprzystającej o królestwie, jest to chcieć wójować bez oręża, fortece mieć bez wałów, pływać po morzu bez steru i żagłów, widzieć w ciemności bez światła, i rozumieć *sustentare* życie bez pokarmu.

Com tedy w przeszłym artykule życzył, to wszystko w tym tu służy na zniesienie *fatalis interstitii* między sejmami; i jeżeli moja propozycya będzie *acceptabilis*, że sejm czasu naznaczonego będzie sześciu miesięcy, *suppono*, że gdyby zaczynał się *prima octobris*, kończyć by się powinien *ultimu martii*; natenczas senatorowie, którzy byli deputowani do izb ministerjalnych, powracaliby z czterema posłami do swych województw, na sejmiki *relationis*, aby wziąć *mensuras* należyte z województwem *ad executionem* tego, co było *statutum* na sejmie.

Definicya sama tego sejmiku, który zowiemy *relationis*, *denotat*, jak ścisłą relacją powinno mieć każde województwo z całą rzeczypospolitą; po którym to sejmiku, zasiadłby każdy senator z temiż czterema posłami co byli na sejmie, *in consilio palatinali*, któreby reprezentowało, że tak rzekę, regencją prowincyi, gdzie każdy

poseł *exerceret* też funkcją *in ordine ad institutionem* onych, do tego będąc *characterisati* komisarzami rzeeczypospolitej, gdzie jakom to już namienił, *ad non multiplicanda entia sine necessitate*, mogłyby się przenieść sądy grodzkie i ziemskie, i komisya skarbowa.

Żeby zaś jurysdykcyja izb ministerjalnych nie usta-
wała, senator który podczas sejmku *praesidebat* w województwie *in consilio palatinali*, luzowałby swego kolegę powracając do izby ministerjalnej, (dla czego *notandum* życzyłem podwójnych senatorów) i tamby zostawał w swej funkcyi, aż do końca nowego sejmku; czterech zaś posłowie, którzyby zostali po sejmku w izbach ministerjalnych, luzowaniby byli przez nowych ośmiu posłów, na reasumpcyi nowego sejmku.

Jużem i to wyraził, że marszałek sejmikowy, powinienby *assisstere* tejże regencyi, na której ci czterech posłowie pilnowaliby tej repartycyi, do której byli deputowani na sejmku, mając jak najściślejszą komunikacyą *cum conclavibus ministerialibus*. Naprzykład: poseł repartycyi wojennej znosiłby się z izbą wojenną i hetmanem *in materia* wojskowych interesów, *et similiter* drudzy.

Ta regencyja, albo to *consilium palatinale*, nie powinno by nie stanowić, tylko co *ad executionem* prawa już postanowionego należy; trwałaby zaś powinno w swojej jurysdykcyi, aż do pierwszego sejmiku przedsejmowego, na którym marszałek sejmikowy, składając łaskę nowo obranemu, senator i czterech posłowie powinni dać *rationem* województwu *suae administrationis*, z której *nobilitas* dobrze informowana, *observando filum negotiorum*, mogłaby *formare sua desideria secundum exigentiam* cyrkumstanstancyi, i według nich podać nowo obranym posłom w instrukcyi, coby sądzili być dobru pospolitemu najpożyteczniejszego, a oraz *per lauda* postanowić, co do porządku i ekonomii wewnętrznej województwa należy.

I to powtarzam, że obierając ośmiu posłów, należy przydać czterech *supernumerarios*, którzyby mogli *supplere defectum* ośmiu, przez śmierć albo chorobę; a to dla tego, żeby *ullus casus* nie mógł zatamować tak zbawiennej ordynacyi. Dla tejże racyi, gdyby senator umarł,

żeby król *in instanti* wydał uniwersał na sejmik, i czterech kandydatów do obrania jednego na senatora, przydając, żeby ten *actus* był *unius diei*, i żeby się na nim nie godziło żadnej materii traktować, któraby mogła zatrudnić elekcyę senatora.

Muszę tu także powtórzyć, żeby na jednymże obrazie wyrazić *totam faciem perpetui regiminis*, którego fundament zakładam w konnexyi *consiliorum palatinalium* z izbami ministeryalnemi; te bowiem nie ustając z skończonym sejmem, *subsisterent*, jako się rzekło, z jurysdykcyą sądów *ultimae instantiae contra rebelles* prawu, przywodząc ich *per potestatem decretoriam* do egzekucyi. Jeżeli zaś *daretur* taki *casus*, żeby co *definitive proferre in vim legis* potrzeba, jako te izby *in cursu ordinario* obrad swoich nie miałyby *seorsive potestatem decisivam*, należałoby je złączyć, przez których złączenie, rzeczpospolita w momencie znalazłaby się *in plena sua auctoritate*, *et in statu* wziąć rezolucyą *secundum exigentiam* cyrkumstancyi, jako jej się podoba.

Co mnie zaś przywodzi najbardziej do jak najściślejszego i nigdy nierozzerwanego zjednoczenia rzeczpospolitej, to: że nietylko różność w opiniach naszych się znajduje, ale i w trzech samych stanach które ją *componunt*. I tak: *status monarchicus* wydaje się w królu, który musi, choć prawami obowiązany, zażyć wielowładnej powagi *in periculo eminenti*, kiedy ojczyzna podczas *interstitium* sejmów *destituta omni subsidio et consilio*; bo jeżeli każdemu wolno na gwałt uderzyć kiedy gore, toć i król nie może czekać kadencyi sejmu, żeby swojej własnej nie miał zażyć władzy na ratunek ojczyzny i siebie samego.

Przez senat *et ordinem equestrem* reprezentuje się *status democraticus e diametro oppositus monarchico*; te dwa stany bez króla się rządzą na sejmikach, albo jak się często trafia na konfederacyach; gdzież wtenczas jedność trzech stanów, która tylko *constituit* prawdziwą i wolną rzeczpospolitą, i w której *contrarietas* nie może być, tylko *monstrosa*?

Rzeczpospolita nasza, może się komparować do duszy, która ma w sobie trzy *facultates*: rozum, wola, i pa-

mieć; te jeżeli razem i wspólnie *non concurrunt* do jednego terminu, może się mówić, że dusza na schyłku.

I to konsyderacyi godno, jako podział rozmaitych jurysdykcyj dzieli powagę i władzę Rzeczypospolitej. I tak król wielowładnie rozdaje urzędy, składa sejmy, po sejmie na *senatus consiliis sine equestri ordine* często decyduje największej importancyi materye. Insze *jura regalia* są w ręku ministrów; hetman wojskiem, podskarbi skarbem *disponunt*. *Equestris ordo* na sejmie stanowi prawa, na sejmikach *lauda*, deputatow i posłów obiera, trybunał *sine appellatione* sądzi; a dopiero jeżeli przyjdziemy do partykularnych, każdy sobie, jaką mu się podobą czyni jurysdykcyą, i *exercet ją cum omni independentia*, tak dalece, że władza Rzeczypospolitej *in tot atomos* podzielona, *reducitur* do tego, że wszystka w samem tylko imieniu jej *consistit*.

Bo pytam się, gdzie jest *realiter* ta Rzeczpospolita? Zapewne na sejmie. A kiedy się sejm zerwie, a nim nowego kadencya przypadnie, gdzie *existit*? Gdzie jej szukać? *Per consequens*, władza żadna nie mogąc być bez Rzeczypospolitej, a Rzeczpospolita będąc bez władzy, nie podobna *definire* inaczej co nami rządzi, tylko przyznać, że *est aliud quod nos regat, et in proprias ducit mortalia leges*.

Jednem słowem, jeżeli opatrzność sama boska nas piastuje, i nami rządzi, bierzmyż z niej przykład, który mamy przed oczyma, widząc że *gubernium* całego świata, jako i *productionem et conservationem* wszystkich rzeczy stworzonych, założyła *in motu regulari* słońca i planet. Niechżeby się na moment zastanowił ten *cursus ordinarius vivificans* każdą naturę, musiałaby zginąć i ustać *in operatione sua*. Trzeba sobie imaginować Rzeczpospolitą jako serce, które, jako ożywia wszystkie członki ciała naszego, tak je oraz *spiritus vitales* ciała naszego ożywiają, i póki ta trwa cyrkulacya *sine ulla interruptione*, póty życie nasze się konserwuje; niechże się na moment przerwie, życia nas pozbawia. Taką cyrkulacya powinna być *in statu bene ordinato*. Rzeczpospolita powinna być *in statu bene ordinato*. Rzeczpospolita powinna każdemu partykularnemu *providere securitatem et prosperitatem*, każdy zaś partykularny powi-

nień się starać o utrzymanie jej władzy, żeby swoje szczęście nie zakładał, tylko w dobru pospolitem.

On być nie może, tylko *per quam strictissimam stanow obadimattionem*; ta zaś stać się nie może, tylko *per existentiam perpetuam* rzeczypospolitej w swej zupełnej władzy, *et continuationem partium cum toto*, tym sposobem który się podaje, kiedy każde województwo będzie miało ustawicznych posłów przy królu, i przy ministrach, w tych zaś postaci, kiedy *inobla* będzie miał *partem in gubernib*, kiedy ci posłowie *individus* z królem; z ministrami *status*, i z senatem przestrzegać będą *securitatem* ojczyzny, *prosperitatem* dobra pospolitego, *et immunitatem* prerogatyw, każdego partykularnego: *Vice versa*. Kiedy król z ministrami i senatem będzie miał *per consilia palatinalia* ścisłą i nieustającą relacyą z całym wolnym narodem, kiedy ani król, ani ministrowie, ani *senat*, ani *equestris ordo*, nie będą mogli nic stanowić *propria auctoritate*, kiedy dyfidentcyą ustanie między stanami rzeczypospolitej, konfuzyą między jurysdykcjami, i okazyą do scyssyi, i kiedy przez tak zbawienną harmonią, *wszystka* władza *gubernii* *concentrabitur* w całej i nierozdzielnej rzeczypospolitej, sama panując nad sobą i nad nami, a my z nią i przez nią, nie stracimy nadaremnie tak drogiego czasu *interstittii* sejmów, kiedy *gō impendemus* na usługę i obronę ojczyzny, i kiedy przez ten czas fatalny wszystkie rewolucye nie będą się mogły wszczynać, *rzeczpospolita* zostając zawsze *in statu*, albo imi zabezpieć, albo je snadno uśmierzyć *per continuam vigilantiam et supremam potestatem*.

Może tu komu przyjść reflexya, że te wszystkie *consilia*, będąc *in continuo opere*, nie podobna, żeby się nie przebrało materyi, i żeby żadnej czasem nie było, aby o niej potrzeba radzić. Przyznaję, że jako nierząd *generat ferraginem negotiorum*, tak porządek będąc postanowiony tym sposobem którego zyczę, ułatwiałyby wszystkie materye, i pędzaby ich była expedyca, co dał Boże, żeby ich jako najmniej było, gdyżby to znaęzyło dobrze ubezpieczoną *tranquillitatem publicam*.

Dato hoc supposito, a zażby w tak szczęśliwej konjunkturze rzplta *jurium suorum domina*, nie mogła so-

bie pofolgować limitując sesye do czasu, któryby mógł być *sine praesudicio* dobra pospolitego wakujący, byle *in uno oculi ictu, sine praeeambulis*, które *praecedunt* sejm, mogła się zgromadzić *in casum* nagłej na nią potrzeby; ale jeżeli o to chodzi, żeby czasu darmo nie trawić, mógłby król mieć zabawę *cum magno emolumento* rzpltej. Niechby alternatą każdego roku, wojsko jednej po drugiej z trzech prowincyj, stanęło w polu; to jest, tej prowincyi, w którejby się sejm tego roku odprawił; królby mógł z izbą ministeryalną wojenną przenieść się do obozu, i *speciem* kampanii odprawić; gdyż administracya wojskowych interesów, bardziej praktyki, niż spekulacyi potrzebuje.

Podczas tej kampanii byłyby popisy, *exercitia militaria*, królby miał czas poznać *subjecta*, wojskoby było ohotne, posłuszne, i ćwiczone przy takim dozrze; a co najbardziej, że chociaż podczas pokoju, ta gotowość i ten zwyczaj *in praei*, wstręthy czynił agresorom nieprzyjaznym, według tego przysłowia: *Si vis pacem, para bellum*.

Król zakończywszy tę niby kampanią z izbą wojenną, ostatek czasu obróciłby na interesa inszych repartacyj, to jest trzech izb ministeryalnych; w każdej zaś ze czterech, życzyłbym, żeby *pro regula tractandorum negotiorum*, trzy punkta były obserwowane. Pierwszy: żeby do exekucyi przyprowadzić co prawo postanowiło. To zaś snadno być może, kiedy *refragarii* będą wiedzieć, że sądu i kary nie ujdą; gdyż to rzecz niepojęta, żeby kto, *sub favore* wolności, śmiał *impune* przestępować prawa, a dopieroż żeby wolność sama się utrzymała, nie obserwując tego, co jej *soliditatem* czyni. Drugi: żeby należyte wzięść prekaucye przeciwko różnym przypadkom, miarkując się według okumstancyj, którym apadniej zabezpieć, niż się ich uchronić kiedy nagłe przypadną. Trzeci: gotować materye, które będą miały być agitowane na sejmie, żeby *ut moris est*, na sejmiki przedsejmowe podać propozycye dobrze zordynowane, i do konjunktur, które na ten czas będą, służące. Te trzy *objecta* będąc *indispensabiliter* potrzebne

w obradach, jeżeli mają być skuteczne, potrzebują *continuum vigilantiam*.

Nie rozumiem, żeby kto miał za zbyt pracowitą, takową jakiej życząc, usługę ojczyzny, chyba ten, który przyzwyczajony do próżnowania, czas trawi w myślach tylko, nie w staraniu o dobro pospolite, i któremu mógłbym mówić: *haec ad quae imbecillis, dura, atque intolerabilia credit*. Prawda, że się nikomu nie chce pracować nadaremnie, widząc tak mizerny pożytek z obrad naszych, i tak nieskuteczny progres z fatyg i kosztów niepotrzebnych; każdy założywszy ręce, *committit fatis sortem* ojczyzny; i nie dziw, bo dobrzy i kochający synowie, nie mogą jej służyć jakby chcieli, a źli nie chcą, choćby czasem mogli; racya tego, że naszego nierządu największa cnota nie przemoże, i tak w naszych procederach zwyczajnie początki bez końca, nadzieja bez skutku, i prace bez korzyści; żadna bowiem akcja nie może być doskonała, tylko *per perseverantiam* którą zalecam, i która być nie może, tylko *in continue perseveranti gubernio*.

Gdybyśmy raz poznali *effectum* jej *salutarem*, dopierobyśmy ją sobie zasmakowali; samby nas *amor proprius* do tego zachęcał, *tanquam ad productionem nostram naturalem*, widząc że trudy nasze około dobra pospolitego *prosperantur*, że przy naszych fatygach, *status in tranquillitate*; wielkaż to nagroda! Dawno dowiedziono, że *in libertate labor, in servitute dolor*; ten kto by nie chciał dla wolności pracować, niechże szuka odpoczynku w niewoli.

To pewna, że wolność w rzpltej większej aplikacyi potrzebuje, niż w takim królestwie, w którym jej nie znają; ale niech będzie dozór, dobry porządek utrzymująca, praca się umniejsza, kiedy nie mamy dwóch lat czasu przybywać *in immensum* materyom, żeby je przez sześć niedziel pracowicie i nieskutecznie *resolvere*; upewniam, że *per regimen perpetuum*, tak ich używać będzie, że *tandem* ta machina rzpltej, z różnych sprętyn złożona, tak dobrze nakrecona, sama przez się *in suo motu regulari subsistet*. Sternik na swoim okręcie raz zordynowawszy ~~wszystko~~ co potrzeba do żeglowania i żagle

podniósłszy, spokojnie siedzi; czemu? by *oculus magneticam* z oka nie opuszcza, ani steru z ręki, którym swój okręt kieruje. Tymże sposobem rządzi nasza opływająca nadzieja w szczęściu, jeżeli *oculus magneticam*, to jest prawda swoje, będzie zawsze miała przed oczyma, a ster, to jest władzę zupełną i nieustanną, w rękę.

PLEBEI.

Nie należałoby podobno *inter materias status* miesznać pospólstwo, ponieważ *non componunt* w rzpltej naszej żadnego stanu, ani wchodzą w żadne rady, oprócz miast pruskich, tak jako w inszych państwach wolno się rządzących. I lubo w takiej są u nas wngardzie, to *opprobrium hominum, et abjectio plebis*, że i wspomnienia niegodni, ja ich bynajmniej nie mogę lekce wazyć. Choćbym inszej racyi nie miał, tylko tę, żeśmy wszystkim nasz zaszczyt powinni pospólstwu, co jest oczywista, gdyżby nie był szlachcicem, gdyby chłop nie był chłopem; bo eo zacność urodzenia mego czyni, jeżeli nie dystynkcyą, której gdyby nie było między chłopem i szlachcicem, wszyscybyśmy byli równi, jeden nie będąc lepszym nad drugiego; żadnejby nikt nie miał zacności z urodzenia, tak dalece, że podłość kondycyi chłopskiej, naszą wynosi.

A przytem, co czyni fortuny i substancye nasze? jeżeli nie plebei prawdziwi nasi ohlebodawcy, kiedy grzebią dla nas ustawicznie w ziemi, i skarbów dobywając, z ich roboty nasze dostatki, z ich pracy obfitość państwa, z ich handlów *commerciorum*, z ich roboty nasze wygody. Oni ciężar podatków znoszą, oni wojska rekrutują, oni nas naostatek we wszystkich pracach zastępują, tak dalece, że gdyby chłopstwa nie było, musielibyśmy się stać rolnikami, i jeżeli kogo wynosząc mówimy: pan z panów, słuszniejby mówić: pan z chłopów.

Na to wszystko żadnej nie masz konsyderacyi; mało na tem, że chłopem jak bydłem pracujemy, ale co większa i niechrześcijańska, że często za psa, albo szkapę chłopca poddanego sprzedajemy. — Gorszy się cały świat z tak bezbożnego prawa, które oszacowało życie ludzkie, sto grzywien nakazując szlachcicowi kary, kiedy chłopca zabije; zapomniawszy prawa boskiego, które przykazuje: *Oculum pro oculo, dentem pro dente*.

Jeżeli zaś dla tego są *in vilipendio*, że są w poniżeniu, pamiętajmy co Duch święty mówi w księgach mądrości: *Qui spernit modica, paulatim decidet*.

Nie wiem jakim sumnieniem w państwie chrześcijańskim lud pospolity traktujemy jako niewolników, nie kontentując się tem, że są poddani, co jest rzecz słuszną, będąc bez wątpienia obligowani do pewnych powinności; ale *non sequitur inde*, żeby byli niewolnikami jako są, z tą tylko dyferencyą, że kajdanów nie noszą. Pan Bóg człowiekowi *sine distinctione* kondycyi dał wolność; jakim prawem mu ją może kto odbierać? W trzech tylko okazyach może ją człowiek sprawiedliwie stracić: W pierwszej, nieprzyjaciel na wojnie wzięty, życiem darowany; w drugiej, winowajca za kryminal popelniony; w trzeciej, szalony bez rozumu, starania potrzebujący.

Mało na tem, że sobie z pospółstwem postępujemy przeciwko sumnieniu, ale oraz przeciwko dobrej polityce. Czytajmy w historyi rzymskiej, do jakich rewolucyj wiołencye patrycyuszów przywiodły pospółstwo; ale mamy w domu przykład z ukraińskich buntów, do których opresye dziedziców dawały okazy; może, uchowaj Boże, ta zaraza ogarnąć całe państwo, gdyż nic naturalniejszego człowiekowi, jako zrzucić z siebie jarzmo, i wybić się z niewoli kiedy może; ten który jaki czas nie śmie się odważyć, *tandem* desperacya mu dodawa serca; *gravissimae sunt morsus irritatae necessitatis*.

Przekładam i tę do konwikicyi *rationem status*: uchowaj Boże *hanc casum*, żeby kto *de absoluto dominio* zamysłał, czy mógłby użyć lepszego sposobu, jako odbierając *privilegia* wolności chłopcom naszym? Pytam się,

czyliby ich ten powab nie pobudził do generalnego buntu, i czyby nie sakryfikowali wolność naszą dla nabycia swojej.

A potem, czy można się spodziewać takiego pożytku, jaki lud pospolity inszym państwom przynosi? Doznajemy bowiem tego, że jako wolność *excitat generositatem animi*, tak niewola *generat* gnuśną niczemność, która się wyjada w prostocie naszego społeczeństwa; nie myśli bowiem przy swojej biedzie sposobić się do żadnej przemysłowości w ekonomii, ani do żadnych sztuczek w rzemiosłach; pracując ustawicznie pod kijem, nie robi nic z ochotą, będąc zwłaszcza pewien, że i to coby zarobił, nie jego; i choćby który miał z natury jakie talenty, nie ma ani serca, ani czasu zażyć ich *proficue*, nie myśląc tylko o tem, żeby się stał wolniejszym, ponieważ *unum et primum studium vere liberale est, quod liberum facit*. Jakoż w każdej akcji, przy wolności znajduje się ochota, przy ochocie emulacja, przy emulacji doskonałość. Dla tego też nie mamy ani manufaktur bogactw państwa, ani rzemiosł rozmaitych do powszechnego zażywania i wygody życia; trzeba to wszystko z cudzych krajów sprowadzić, siebie ubożąc, a cudze *commercium* bogactw.

Pomiarkowała opatrność boska wszystkie kondycje, z tą proporcją, że każdy według niej żyć może; jednym dała przy urodzeniu różne talenty do nabycia fortuny; inszym sposobność do sustentacji; jedni przez pracę ubogich się bogactw, ubodzy zaś przez potrzebę bogactw się konserwują. A zatem należy mieć staranie o ich konserwację, nagradzając owszem to, co im natura ujęła. Nie powinniśmy cierpieć ich mizery, w której się sami porodzić mogli; ta zaś mizerya przez nie bardziej się nie wyjada, jako naprzód przez to, że chłopca żadna sprawiedliwość nie ubezpiecza, ani w życiu, ani w jego dobytku.

Pryncypalna obligacja *gubernii* jest, obmyśleć *securitatem* każdemu ziemianinowi; chłop jej u nas żadnej nie ma, kiedy pan jego często z pasy albo zawziętości, bez sądu, *proprio nutu*, może kazać stracić poddałego, czego najuczciwszy monarcha nie czyni, największy

szęgo winowajcę nie karzą tykiem, tylko *par viam ordinariam legitimum iudicii*. Są inne *jura dominii* dziedzica nad poddanym, których, uchowaj Boże, nie tykam; ale co do sprawiedliwości *distinguo*, że ją może *administrare* każdy w swych dobrach, ale te sądy partykularne nie powinny być, tylko *primae instantiae*, z których żeby apelować się godziło do sądów grodzkich i trybunału, które są *subsellia*, władzę rzeczywospolitej reprezentujące, ponieważ ta sama ma *jus gladii, et potestatem definitivam* w sądach; od których jeżeli sam szlachcic *dependet*, a za cóż im jego poddany nie ma *subesse*? który *primitive* jest poddany rzeczywospolitej, żeby mógł krzywdy swej dochodzić, kiedy ją niesłusznie ponosi.

We wszystkich państwach, nie może mizerny *sartrapa*, jak go zowią, sądzić we wsi jursydykcji swojej, póki nie będzie *licentiatu*s *in jure*. U nas lada wójt, ledwo czytać umie, dekretując na śmierć, szafuje życiem ludzkim! Wiem, że tu na to siłę sarknie, którzy mieliły *pro laesione suae immunitatis*, gdyby musieli z poddanymi swymi się sądzić; ale cóż rzeką na to, kiedy najwielowładniejsi monarchowie nie uchodzą sądu z najlichszym w swem państwie poddanym? Ten ile razy czuje się być ukrzywdzonym, sądzi się z królem w parlamencie, który *sacrosancte* dekret obserwując, poddaje mu się przegrając sprawę. Co i na to mówić, że jeżeli nasza szlachecka kondycja nie dyspensuje nas od poddaństwa rzeczywospolitej, a jakoż może być *compatibilis*, żebym był absolutnym panem nad chłopem i poddanym oraz rzeczywospolitej, która nie traci dla tego *jus dominii* w mojem dziedzictwie, żem jest dziedzicem? Zgoła *despoticum dominium* partykularnego nad swym poddanym, jest *praejudiciosum absolutae potestati* rzeczywospolitej, którą im większa, tem bezpieczniejsza wolności prerogatywa; *non item* co do ekonomii, w której cała dependencya należy panu od chłopu.

Racya tego naturalna. Jestem *dominus fundi*, na którym osadzę chłopu, z obowiązkiem do różnych powinności, czy w czynszach, czy w robociznie; jest to *contractus mutuus*, na który raz chłop pozwoliwszy, nie może mieć sobie za krzywdę wypełniając swoje obli

gasya, byle ją wypełniwszy był pewien, że co sobie przy tam zarobi, będzie mógł dzieciom zostawić, i byle *sub titulo* niewolniczego poddaństwa, nie wolno go było przymuszać zostać w mojej wsi, kiedy u sąsiada znajdzie w osiadłości lepszą kondycją.

Jeżeli to zda się być *possessori praejudiciosum*, proszę reflektować się, że przy alternatywie nie się nie trąpi; bo jeżeli memu chłopu byłoby wolno przenieść się do sąsiada, mógłbym się zapewne spodziewać, że omdy chłop, przy takiej powszechnej wolności, przyjdzie do mnie na jego miejsce. Takie *privilegium* pospółstwa uczyniłoby kraj daleko osiadlejszy, kiedyby wolno było osadzać się pospółstwu na tak silu pustych gruntach; gdyż to dziwna, że się uadź tem nikt nie reflektuje, żkad tak wielka kraju naszego dezolacya, lubo jest rzecz oczywista: dla tego, że w jednej wsi będzie więcej pospółstwa niżeli gruntu do wyżywienia go, a w drugiej więcej gruntu niż ludzi. Tak ta mizerna przez nieproporcjonalną osiadłość do szczupłego gruntu, jako i tamta *per defectum* mieszkańców *ad proportionem territorii*; czego przyczyną jest, że się chłopu nie godzi *migrare* z jednego miejsca na drugie.

I to rozumiem konsyderacyi godno, że ta niewola pospółstwa odraża lud obcych krajów osadzać grunta nasze, *alias* tak powabne przez swoją żyzność, przez go *in immensum* krzywda się dzieje ojczyźnie.

Wywiódłszy co do interesu publicznego należy, i jako lud pospolity po niewolniczu traktowany *praejudicat* dobru pospolitemu, przystępuję do interesu partykularnego każdego possesora, i wchodzę *in calculum* z gospodarzem, jako najlepiej się *in re oeconomica* gnarującym, dowodząc, że dawszy chłopu grunt, a przy nim wolność wszelaką, i nie obciążając go żadnemi robociznami, z tego gruntu więcej będzie miał possesor pożytku, niż ten, który mu zwyczajnie przynosi. Naprzykład mam folwark; niechże tego folwarku grunta rozdram między chłopów; upewniam, że mi tyle w czynszach zboża do gumna oddadzą, ile mi się *ordinarie* rodziło, a przytem i chłop swój znajdzie pożytek, lepiej rolę uprawiając, byle mu miarkować, co do sustentacyi zwyczajnej na-

leży; ja zaś oprócz tego pożytkować będę, że chłop, jak mówią, z worem nie przyjdzie do dworu; że żadnego dozoru gospodarskiego ta ekonomia nie potrzebuje, i że wieś moja będzie daleko ludniejsza, a *per consequens* intratniejsza. Dowodem tego wsie w niektórych naszych prowincjach tym sposobem osadzone, wolne od wszelkiej robocizny; jaka w nich różność od tych, gdzie ten tryb zwyczajny gospodarstwa przy uciemieniu poddaństwa postanowiony.

Jest to rzecz niepojęta, że takie państwo jak nasze, tak obszerne, w tak grunta żyzne obfitujące, rzekami dla defluitacyi opasane, samego morza bliskie, i mogąc mówić, że co *naturae productio* po innych krajach *distribuit*, *collecta tenet*, a przecie najuboższe i najnieludniejsze; — nie insza tego racya, tylko ta: chłop na pana robiący nie ma sposobu się zbożać, a pan co przez pracę chłopu zbierze, *per luxum* roztrwania; a przytem kiedy głód, wojna, albo powietrze kraj spustoszy, trzeba wieków czekać, żeby się pustki osadzały; lud z cudzych krajów nie przychodzi dobrowolnie podać się w niewola. I tak ten mizerny lud, który jednak jest największa porcja królestwa, generalną w niem czyni mizeryą. Ta się osobliwie wydaje w miastach naszych, gdzie, jaka ruina budynków, jaka depopulacya mieszczanów, jaka indygencya rzemieślników, jakie ubóstwo kupców; — a przecie te to są nasze *emporia*; my po morzach nie pływamy, wszystkie nasze *commercia* z miastami, gdzie tylko sprzedać możemy co się w domu urodzi, nie masz na to żadnej konsyderacyi. Kto największe przygody i opressye ponosi, to miasto, żadnej nie mając protekcyi, ani sprawiedliwości; — co tego za racya? Nie insza, tylko to omamienie, że szlacheć nie miałby się za szlacheć, gdyby *plebejum* nie miał za niewolnika.

Pytam się, czy powinienże swoją wszystką prerogatywę w tem zakładać? Czy przez to *derogabit* w czem zacności urodzenia swego, że ubogi wieśniak, choć przy podlej kondycyi swojej, będzie szczęśliwszy? Gdy osobliwie przez jego szczęście ojczyzna *prosperabitur*?

Obliguje nas do tego sama miłość bliźniego; i czy jestże to po chrześcijańsku *compatibile*, żeby mój bliźni był moim niewolnikiem, i ta dusza żeby była u mnie *in contemptu*, którą Bóg tak drogo szacował, i która mu jest tak miła, jak największego monarchy? Zgoda, jako sumienie powinno nas w tym punkcie *rectificare*, tak i sama *ratio status*; bo nadaremne będą wszystkie nasze trudy i starania, przez jak najlepsze postanowienia *ad firmandum regimen* rzeczypospolitej, które będzie zawsze podobne do owej statuy Nabuchodonozora, zrobionej z najdroższych kruszców, ale na nogach słabych, bo glinianych. Lud pospolity *in statu*, co jest inszego, tylko nogi, albo raczej pedestał, na którym stoi i buduje się rzeczpospolita, i który jej *onera* dźwiga? Jeżeli ten pedestał będzie gliniany, cała *moles* na nim się wspierająca upadnie.

W O J S K O .

Jużem to powiedział *antepcedenter*, że cztery materye w każdego państwa rządzie, są pryncypalne, od których *derivantur* wszystkie, które się tylko mogą *agitari*; te są: wojsko, sprawiedliwość, skarb i *politics*. A że te cztery *capita negotiorum constituent integritatem cujuscunque status, et prosperitatem*, wchodzę *in examen* każdego z osobna, i zaczynam od wojska, o którym chcąc mówić, przychodzi mi taka imaginacya, że gdybym chciał nową kolonią *erigere*, od czegobym zaczął? *Sine dubio* od wojska, przez które od wieków wszystkie państwa nabywano, i którym je konserwowano. Same historye świadczą, że w każdej osiadłości *jus armorum praecebat jus civile*.

W erekcyi tego wojska, założyłbym sobie trzy *objecta*. Pierwsze: aby każdy ziemianin *sub favore* jego miał bezpieczeństwo, i żeby nie snadno kto się odważył *interrumpere tranquillitatem publicam*; drugie: żeby *in casu* napaści od nieprzyjaciela, mogła rzeczpospolita być pewna skutecznej obrony; trzecie: żeby przez waleczność wojska akcyę, cały naród wbił się w taką reputacyę, przez którą, aby się stał całemu światu *respectabilis et formidabilis*.

Idę teraz do naszego wojska, szukając w niem tych trzech *attributa*. Co do bezpieczeństwa naprzód: trzeba je sobie *procurare* od samego naszego wojska; *exempla terrent*, w jakie niebezpieczeństwo podawały często oj-

osynę bunt; i związki wojskowe; co tego za przyczyna? *Peccatum originale* mierzchu naszego, w tem osobliwe; i co *pro capitali objecto* zakładam sobie we wszystkich materyach które traktuję, że rzeczpospolita tak wyzuta z wszelkiej władzy swojej, że każdy z poddanych tej władzy chciałby ją sobie przywłaszczyć i nad nią panować; a zatem nie trzeba się spodziewać; żeby nam wojsko bezpieczeństwo warowało; żebyśmy mogli być od samego wojska bezpieczni, póki jako najgruntowniej nie ubezpieczymy powagę rzeczpospolitej; i póki subordynacya *non distinguet* pana od slugi; i panowania od poddaństwa; natenczas wojsko, upewniam; że *manuberebit internam securitatem*.

Co *quo ad externam*; to jest do obrony przeciwko aggressorom nieprzyjannym, tu się należy reflektować na dwa *motus* do erygowania *in limo novum* wojska. Pierwsze na obszerność i sytuacyą naszego królestwa, żeby do obrony jego mieć *sufficientiam* wojska; *ad proportionem* rozległości kraju, które *alias* na nie się nie przyda; i daremny koszt sustentacyi jego; jeżeli nie będzie dość mocne; żeby dać odpór nieprzyjacielowi. Nie mniej rzecz potrzebna *providere securitati* granic, przez założenie fortec według miejsc sytuacyi, przekoniawszy w sobie tę szkodliwą przewencyą; że nam nie po fortcach; — gdyż jeżeli nieprzyjaciel znajdzie wrota otwarte do kraju; nie snadno go można wypędzić; wojować zaś na swoich śnieżkach; co za ruina kraju? Odsyłam to do fatalnej experyencyi. Ubolewając na nieuwagę w tem naszę; myślę sobie; że nienasz tego wieśniaka; żeby swej chaty nie ogrodził dla bezpieczeństwa swego; niemasz tego stworzenia; żeby mu natura nie dała sposobu do obrony; my sami tak zuchwali; że *non prospiciento* obronie naszej; dajemy owszem okazyą i pochop nieprzyjacielowi do tak snadnego; jakie znajduje z nami wojowania.

Drugie *motusum* do erekcyi wojska na obronę skuteczną; powinno być pomiarowanie się z siłami sąsiadów naszych. Wyznajemy ze wstydem; że żadnemu z tych co nas opasali, oprzed się nie możemy *in hoc statu*; jaki jest *ad presens*, a dopieroż; gdyby się zgo-

dzili rozerwać prowincye nasze, które są ich krajom przyległe. Według polityki terażniejszego wieku, którą się wszyscy monarchowie rządzą, *desudando* każdy się tem, żeby swoje granice rozprzestrzeniał, i żeby się stał mocniejszym nad swego sąsiada; miarkujmy się na wojny zaczęte *nostro saeculo*, z lada okazji, pod słabym jakim pretextem, bez inszej racyi, tylko tej, którą czytamy na działach: *Ultima ratio regum*.

Rzeczę kto na to, że niepodobna, aby zazdrość zwyczajna między potencjami, dopuściła im zgodzić się przeciwko nam, i że gdy jednych uwiedzie chciwość do jakiej awulsyi naszego kraju, drugich interes własny przymusi do obrony naszej; przyznaję, że ta reflexya jest należyta, ale *non sequitur inde*, żeby się na ten sukurs spuszczać, żeby nie mieć *sufficenter* własnego swego wojska; *alias* ten, któryby nas chciał ratować, nie zacznie wojny dla nas, jeżeli się nie będzie mógł *felicem* jej *successum* przy naszych siłach spodziewać; albo jeżeli ją zacznie, trzeba mu będzie drogo te posilki zapłacić, tak dalece, że nie mając wojska *quantitate* *proportionate* do sąsiedzkich, zawsze jedno z tego czeka: albo dać sobie co wydrzeć, albo *eodem pretio* odkupić, żeby nam nie wydarto.

Przypominam targi o nasze prowincye, gdyśmy się znajdowali *in hoc fatali casu*, podczas ostatniej wojny szwedzkiej, kiedy trzy narody *belligerantes* przez tyle lat wojowały z sobą, z ostatnią opresyą i ruiną naszego kraju. Każdy z nich deklarował się być protektorem wolności naszej, tak dalece, żeśmy już byli prawie za wojowani, nie wiedząc jeszcze, kto nasz nieprzyjaciel, każdy się mając za opiekuna naszego. Wstyd wspomnieć sobie na wszystko co się działo *sub favore* tej opieki, jakbyśmy albo nie chcieli, albo nie umieli bronić się sami; nasze mizerne wojsko *in statu resistentiae*, za równo owszem z obcemi wojskami kraj rujnowało, nie mając podczas tak długiej wojny inszej zapłaty. Ta wojna była *in puncto* zakończyć się podziałem królestwa naszego, gdyby boska sama opatrność nas była z tej ostatniej zguby nie ratowała, ucząc nas przez ten przykład, i dając nam go na przestrożę, abyśmy z niego

brali miarę, co nas czeka, jeżeli się nie postawimy *in statu* należytej obrony.

Co do reputacyi narodu, która jest trzecie *objectum* w erekcyi wojska, ta jest przy łasce bożej nieochybna; znam bowiem naturalne męstwo narodu naszego, byleśmy naprzód na niem samym nie polegali; to jest, żebyśmy *hoc modo militari* wojowali, który jest *in usu generali*, i którymby nas nieprzyjaciel snadno zawojował, gdybyśmy nie mieli, nietylko *quantitatem requisitam* wojska, ale i *qualitatem necessariam* żołnierza, idąc za przykładem wieku naszego potencji moskiewskiej w reformie swojej milicyi; byleśmy potem nie czekali zaciągać wojska jako czynimy, aż kiedy nas już za garło nieprzyjaciel trzyma; byle także skarb zawsze *provisionaliter* tak był opatrzoney, żeby miał gotowy *nervum belli* podczas wojny. *Alias*, żołnierz bez żołdu regularnego tyle szkody krajowi uczyni, co sam nieprzyjaciel, i byleśmy naostatek w naszą odwagę, mogą mówić *usque ad temeritatem* nie dufali, która nas tak zaślepia, że nietylko się nie staramy odwrócić *imminentia pericula*, ale nawet, kiedy nas już ogarna, cale nas nie straszą; a przecie *insani sapiens nomen ferat, aequus iniqui, ultra quam satis est virtutem si petat ipsam*.

Tę naturalną w nas odwagę, przy której niczem się nie trwożąc, *cum indifferentia* znosimy wszystkie nieszczęścia, animuje tem bardziej przyzwyczajenie się do ustawicznie prawie mijających rewolucyj; siłą sobie myśli: było jeszcze gorzej, minie to; jak ten, co stanąwszy nad rzeką, której mu się nie chciało przepłynąć, założywszy ręce czekał, aż wszystka upłynie, żeby ją mógł przejść suchą nogą, nie widząc, że choć rzeka swym impetem płynie, wody jednak nie ubywa. Tak nasze rewolucye, jedno się po drugich na nas zlewają, darmo czekamy żeby minęły; nie spodziewajmy się ich końca, jeżeli je wszystkimi siłami nie zatamujemy; a zatem wyznajmy, że ostrożność nie ujmuje nic odwadze, bez której owszem odwaga *degenerat*, albo w nieuważną lekkomyślność, albo niczego się nie bojąc i niedbając o konserwacyą swoją, w nikczemne niedbalstwo. *Qui timet, cavet; qui negligit, incidit*.

Jeżeli zaś, jakom to wywodzi, że nietylko bronić się przeciwko nieprzyjacielowi nie możemy, ale nawet od samegoż wojska naszego nie jesteśmy bezpieczni; jeżeli przytem żadnym traktatom nie możemy ufać; minęły bowiem te wieki, których *Festales* u Rzymian sądzili wprzód, jeżeli wojna sprawiedliwa, nim ją wybuch wiedziawo; i jeżeli naostatek na sąsiedzkich postłakach polegać nie możemy, póki im przez nasze własne siły pomocni nie będziemy, — cóż za konsekwencya? Niech ja sobie każdy wniósł, któremu ojczyzna i wolność miła; a uznawszy oczywiście *periculosum* jej *statum*, niechże się zgodzi, że konieczne potrzeba wojska, które żeby było bitne, trzeba żeby było liczne, płathe, posłuszne i dobrze ćwiczone; trzeba żeby umiało *vincere et parati tueri*, to jest, żeby nietylko z niego można się spodziewać zwyciężkich podczas wojny sukcesów, ale i chronienia się samej wojny podczas pokoju; gdyż nasza maxyma, jako i każdej wolnej rzeczypospolitej powinna być: wystrzegać się ile można wojny, nie zaczynając jej nigdy *offensive*, nie łudzząc się niepewną akwizycją jakiego kraju, którego mamy dosyć wielką z łaski Boga obszerność; kontentujmy się *beati* jego *possessio*ne, nie starając się, tylko o jak najlepszą jego administracyą.

Jeżeli monarchowie wielowładni wywierają swoje siły na rozszerzenie granic swoich, partykularny przez to nie jest szczęśliwszy; naszego zaś każdego ziemianina szczęście nie zawisło *in latifundio* królestwa, ale żeby na swoim dziedzicznym zagonie mógł zazywać spokojnie wolności i swobód swoich, których *temere* nie należy sakryfikować *per dubium belli eventum*. Cóż bowiem naród *sub absoluto dominio* może stracić przez wojnę, *in casu* że go nieprzyjaciel zawojuje, jeżeli to; że się w pana odmieni? Niewielka mu krzywda, nie czeka go co innego, tylko to, że jako był przeszlego pana poddany, tak będzie i nowego; *non item* z nami; większe daleko powinno być u nas *motivum*, naprzód do strzeżenia się wojny, a potem jeżeli jest *inevitabile*, do należytej obrony; gdyż nieprzyjaciel zawojowawszy nas, i *jure belli* posiadłszy, nie zechce inaczej ugruntować posesyi swojej, tylko przez kasacyą, wszystkich

przywilejów i prerogatyw naszych; a tak z królestwem pewniebyśmy i wolność stracić mogli.

Trzymajmy się tedy tej zbawiennej polityki; nigdy nie zaczynać *bellum offensivum*; ale być zawsze w gotowości *ad defensivum*. Ta maxyma będąc raz znajoma całemu światu, że nic cudzego nie pragniemy, ubezpieczy nam i pokój, i nie będzie nikomu podejrzana, tak, żeby nas kto miał zaczepić przez płoną, suspicya, jako widzimy między potencjami: jedna przeciwko drugiej nie ma inzej racyi ją zaczepiać: *opportuna occasione*, tylko żeby sama nie była zaczepiona, *et non succumbat* od mocniejszego.

A przytem jeżeliby nas kiedy, albo próżna sława, albo chciwość nabycia kraju *excitaret* do niesprawiedliwej wojny, wystawmy sobie rzeczpospolitą rzymską, która póty była przy wolności *intaminata*, póki się w swoich murach *continebat*. Jak zaś poczęła *extendere* granice swoje do granic prawie świata, znalazła *tandem terminum* i wolności swej; i tak wielu królestw zawojowanych.

Rozumiem, że snadno skonwinkuję katdego w tej propozycji, tym argumentem. Nikt wątpić nie może, że niemasz narodu, któryby do ostatniej kropli krwi nie wojował dla wybicia się z niewoli i pozyskania wolności, którą jeżeli mamy, zupełna *et tranquilla* jej *possessio* powinna być terminem ambicyi i sławy naszej, nie mogąc nic droższego nabyć przez najszcześniejsze wojny *successus*, a mogąc owszem ją stracić *per dubium belli eventum*. Ale im ten skarb droższy, tem pilniejszej potrzebuje straży, nie spuszczać się ani na to, że nie napastując nikogo będziemy wolni od napaści, ani na naszą *immunitatem*, że ją nieprzyjaciel obserwować będzie; *inter arma silent leges*: trzeba zawsze do obrony gotowe mieć wojsko, którego *usus* stanie nam za największe zwycięztwa, kiedy od nas wojnę odwróci i pokój zachowa.

Ta zaś gotowość potrzebniejsza *in statu nostro libero*, niżeli *in monarchico*, gdzie na pierwszy wojny ogłos, wojsko zaraz stanie w polu, jednemu ordynansowi wszyscy posłuszni. *Non item* u nas, gdzie wszyscy rozkazują.

a nikt nie słucha; trzeba wprzód sejmu, na sejmie zgody, przy zgodzie podać postanowienia, tego postanowienia wykonania, i z tego co się z pracą i nierychło zbierze rekruty werbować, zaciągać nowe chorągwie, i dopiero wojować, *dato non amesso*, że nieprzyjaciel grasujący tego wszystkiego dopuści, a tymczasem, *dum Romae consideratur, Sanguinum capitur*.

I to *non postremum motivum* powinno być do gotowości naszej, tak bliskie sąsiedztwo z potencją turecką. Polskę naszą zowią, pospolicie *antemurale christianitatis*; jak wielkiej ostrożności potrzebuje; będąc *exposita* siłom pogańskim, *ad primam praedam furentium* Górszmy wąćórąli *in fine ultimi saeculi* z kolegacyi cesarskiej i moskiewskiej przeciwko Turkom? Tylko spustoszenie pogranicznych prowincyj, i stratę tyle ludu w niewolę pogańską zabranego; nie dla czego inszego, tylko żeśmy nie mieli sił dostatecznych, ani do obrony kraju, ani do domówienia się należącego przy pokoju o nagrodę szkód i ruiny kraju. Jeżeli tedy nie możemy się spodziewać inszej korzyści ani przez koligatów, ani przez własne słabe siły nasze; toć je trzeba umocnić, żeby niemi i pokój utwierdzić, i szczęśliwie wojować, kiedy tego koniecznie potrzeba.

Nie wchodzę tu, jaki komput możemy mieć wojska, bo to *dependet ex calculo* ze skarbem; ale wiele nam go *necessario* potrzeba? I *suppono*, że przy dobrem postanowieniu i administracyi skarba, jako to *subsequenter* pokażę, powinna rzeczpospolita mieć najmniej sto tysięcy wojska, to jest jako go zowieśmy endzoniemskiego, które zyczyłbym rozdzielić na trzy prowincye, które *componunt* królestwo, pod komendą trzech hetmanów. Podczas pokoju dosyćby było, konserwując go *realiter* połowę, to jest, pięćdziesiąt tysięcy; każdy regiment będąc naprzykład z tysiąca ludzi, niechby był tylko z pięćset, a to dla tego, że *in casum* wojny snadno rekrutować, żeby dociągnąć każdy regiment do tysiąca, w którym inkorporując nowe rekruty, i łącząc je z starym żołnierzem, regiment by był i komplet *in quantitate*, i taki jak powinien być *in qualitate*.

Ala przytem zyczyłbym, żeby płaca na cały komput

stał tysiący *currať* i podczas pokoju, a to dla tego. Rzeczpospolita uczyniwszy raz *fundum* na sustentacyę, stu tysięcy wojska, połowę konserwując podczas pokoju, zapłatę na drugą połowę mogłaby *destinare* na masę, któraby się zbierała *propter nervum belli*, na zacięgi i expensa wojenne, żeby podczas wojny, co jest rzecz ciężka i czasem niepodobna, nie składać podatków; a raczej tym sposobem nie snadno by się odważył kto nas *aggradi*, wiedząc że mamy i wojsko, i skarb gotowy na wszystkie potrzeby wojenne.

Przy tej dyspozycyi należałoby podczas pokoju, reformując połowę wojska, konserwować jednakowo komplet oficerów, których potrzeba do całego komputu; a to dla tego, że *in casu subitaneo* wojny, trudniej o dobrych oficerów, niż o prostego żołnierza; ale ta połowa oficerów reformowanego wojska, mogłaby się kontentować połową płacy, nie będąc w służbie aktualnej wojennej, i do innych powinności nie będąc obligowani, tylko się znajdować na popisach.

Rzeczę kto, że może tak nagła potrzeba przypaść, że nieprzyjaciel nie da czasu do nowych zaciągów, gdyż to niemałe *objectum* pięćdziesiąt tysięcy ludzi rekrutować; przyznaję, że ta objekeya jest słuszna, którą *solvendo* podaję taki sposób: żeby całego wojska uczynić, jako to jest *actu in praxi*, repartycyą między województwa, pomiarkować każdego przez wiernych komisarzów parafie, i osądzić, wiele każda mogłaby *in casu ingruenti* dać żołnierzy *sine ullo gravamine*, gdyż to tylko podczas samej wojny, kiedy każdy *incola* powinien *concurrere* do obrony ojczyzny. Tych żołnierzy wpisać w register, do którego pułku albo chorągwi należy; ten żołnierz podczas pokoju nie miałby żadnej zapłaty, pracując w domu według swojej profesyi, od którejby nie był oderwany, nie będąc obligowany do żadnej służby i inuszej powinności, tylko stanąć w tym pułku, kiedy go zawołają, w którym jest zapisanym żołnierzem.

Do konserwacyi takiego wojska, dwie fundacye są nader potrzebne: Jedną szkoły rycerskiej, gdzieby się młoda szlachta przez pierwsze *rudimenta* ówczyła w nauce wojennej, i sposobila na oficerstwa, żebyśmy nie szukali

po cudzych krajach *subjecta ad officia militaria*. Tacy bowiem zwyczajnie szukają fortuny *extra patriam*, *ob defectum* talentów nabywają jej w swym kraju.

Druga fundacya: szpitale żołnierskie. Co może być sprawiedliwszego, jak dożyć tego, który życie swoje sakryfikował, i co może większej ochoty dodać żołnierzowi do służby wojennej, jako to, gdy będzie pewien przy starości, albo kalectwie, do śmierci pożywienia?

Przy erekcyi takiego wojska, jużem zalecił *indispensabiliter necessitatem* fortec; to tylko przydają, co sama *experyenyca demonstrat*, że w jaki kraj nieprzyjaciel wtargnie, już ten jest prawie zawojowany, to jest, jeżeli ma *superioritatem armorum*; bo chcąc go wypędzić, dezolacyi przyczyniam krajowi, i *tandem* pokojem sromotnym muszę zakończyć wojnę, uchodząc ostatniej zguby. Mając zaś fortece, musi się nieprzyjaciel albo o nie oprzeć i sił swoich nadwerężyć, albo jeżeli nie chce ich dobywać, bojąc się wojsko stracić, nie będzie śmiały w kraj się pomykać, zostawując za sobą fortece, których *praesidia* mogą go infestować; a prztem nie dobywszy żadnej fortecy, nie może się bezpiecznie w kraju rozpościerać, ani się w nim osadzić.

Niepodobna przy erekcyi wojska zapomnieć o artyleryi; — z jakim zgorszeniem cudzoziemcy wizytują nasze puste cekaue i arsenały, a przecie nikt nie sprzeciży, że wojsko czasem kroku jednego postąpić nie może bez dział pomocy. Rzecz niepojęta, że nad tem żadnej nie czynimy reflexyi; rzekłby kto widząc nas tak źle uzbrojonych, że wszystko powinno upadać przed nami, jak mury Jerycho przed wojskiem izraelskiem.

Nie wspominam tu wszystkiego co *exigent* ekspedycye wojenne, jako to amunicye, prochy, strzelby i insze oręża. Wie każdy, czego potrzeba, byle chciał tak esencyalnej potrzebie *subvenire*; to jeszcze muszę przydać do artyleryi, że mało na tem mieć dział *sufficientiam*, jeżeli ich zażywać nie można *ob defectum* należytej znajomości, której się trzeba uczyć *ex professo*; jest to *ars mechanica*, na której naukę są szkoły w porządnym państwach, gdzie siła cyrkumstancyj uczyć się potrzeba, żeby *cum successu dirigere* artylerya. Niemniej i ta; szkoła potrze-

ba, gdzie się uczą fortyfikacyi, żeby być dobrym inżynierem; co całę *ignotum* u nas, a przecie bez *experyencyi in hac scientia mathematica*, nie podobna ani dobywać, ani bronić fortec, ani nawet czasem obozu założyć, ani go szablami okopać, do czego częsta się trafia potrzeba. Przekłótywszy wszystko co *exigit* erekcyja wojska, podają do konsyderacyi, co powinno naszą renitencyą przelamać: że jeżeli sobie tego gwałtu nie uczynimy, aby mieć wojsko takie, jakiego życzą, że wszystkiemi okumstancyami które jego moc *constituunt*, nietylko że z niego żadnej nie podobna spodziewać się obrony, ale owszem na nie inszego się nie przyda, tylko na pewny tryumf nieprzyjacielowi, a na nieomylną ojczyzny zgubę, która *praecipitabit* owszem odwaga naturalna narodu, bez posilku należytego, jeżeli na nią samę spuszcząć się będziemy.

Niech mi się godzi materyą wojskową traktując, powstać przeciwko nienależytemu zwyczajowi, że partykularnym wolno trzymać na swoim żołdzie, pod imieniem gwardyi nadwornej, ludzi wojskowych. Naprzód jest to *contra omnem decentiam et respectum* majestatu, gdyż to samym królom należy ta dystynkcyja, mieć gwardyę; a potem, jakie pochodzą z tego inkonwienieneye, częsta je *experyencya demonstrat*. Wszysey żyjąc *in aequalitate* urodzenia, a nie wszysey fortuny i substatyji, chcą się *aequiparare* z najdostatniejszymi, i tak widząc u drugiego ludzi nadwornych, miałby sobie za dyshonor *non asmulari* z równym sobie, przez co familie się nadaremnie rujaują, gdyż te nad sily partykularnego, ludzi wojskowych sustantowac. Jeżeli każdy *lucrus* szkolliwy *in statu* dopiero taki, który *excedit modum* utrzymania go.

A przytem widzimy, co często te asystencye dworskie dokazuja, na zjazdach publicznych, *cum oppressione liberar vocis*, jako ich familie żyjące między sobą, w zawziętości zatywają przeciwko sobie, *cum periculo* wojny domowej; a co większa, jako podczas wojny, pod pretekstem *zeli erga patriam*, te nadworne chorągwie *eriguntur* w dywizye, które każdy komenduje co je zaciąga, *independentem* od komendy generalnej hetmańskiej. Nie

mogąc zaś być *in statu sustentatus* je z odem regularnym, kontrybucye na wyżywienie ich składają, palety rozdają, rabunków nawet pozwalają, at *tandem* takowe milicye, żadnej usługi wojennej nie uczyniwszy, ościsa różne popełniwszy, w kupy swawolne się obracają.

Toż *praesudicium alio genere abusivum* i z fortec, które partykularni w dobrach swoich *erigunt*; wie każdy, co to jest fortecę tak trzymać, żeby była *inexpugnabilis*, jako potrzebuje *sufficiens praesidium*, dostatek artyleryi i różnych wojskowych amunicyj. Pytam się, jeżeli partykularnego substanoya na to wystarczyć może? A przecię jeżeli forteca nie jest należyte opatrzona, nieprzyjaciel jej snadno dobedzie, dobywszy zaś, uczyni sobie w niej *sedem*, i rozpościera swoje *dominium* nad krajem. Opatrzywszy fortecę należycie, jak trudno go z niej rugować, gdyż to jest pewna, że lepiej nie mieć fortecy, niż taką, która przez swoją niedoskonałość bronić się nie może; a potem jest to *peccare contra essentialia principium gubernii* każdego królestwa, żeby partylarny miał jurysdykcyę, która samej rzpltej należy.

Jeżeli dla tego *excitat* kogo *zelus* zaciągać *proprio aere* ludzi wojskowych na usługę ojczyzny, niechże ich odda pod komendę *legitimae auctoritatis*, albo jeżeli zechce fortece mieć na swoim gruncie, swoim kosztem erygowaną, niechże w niej będzie *praesidium* rzpltej, która snadniej *providet* jej *securitati*, że będzie mogła dać odpór należyty nieprzyjacielowi.

To pewna, że przy naszym nierządzie, rzplta nie będąc *in statu*, ani siebie, ani nikogo z swoich poddanych *protageta*, nie dźwi, że każdy *prospicit* z wemu bezpoczestwu, i formuje sobie *statum securum*, jakby nie miał żadnej relacyi *cum corpore* rzpltej, *ad proportionem* fortuny swojej; urodziwszy się wolnym, rozumie że mu wolno uczynić się wielowładnym, i tą *prewencyą imbutus*, fortecę buduje, wojskowych ludzi trzyma, sam sobie sprawiedliwość czyni, słabszego *opprimit*, i naostatek żadnego prawa nie słucha.

Ale za łaską boską, kiedy jako zyczę, i jako się spodziewam, rzplta przez porządne ustawy postawi się w tej władzy, która jej należy, kiedy sama jurysdyk-

cyą generalną *exercabit*; kiedy przez korekcją trybunałów, każdemu *ex civibus* czynić będzie sprawiedliwość; przez wojska *sufficientiam providebit* powszechnemu bezpieczeństwu; przez skarbu dobrą administracją *indigentiae publicae*, i przez dobrze zordynowaną *politiam*, da sposób każdemu żyć *in omni dulcedine* swobód swoich, — natenczas każdy partykularny pod protekcją tak skuteczną, nie będzie miał racyi myśleć odszczepiać się *a corpore* rzpltej, i uzurpować sobie *proprium dominium*; raczej obróci swoje ~~wszystk~~ aplikacyą, żeby mógł jak najbardziej *contribuere ad mantentionem legitimae potestatis*, z której pewniejszego będzie się mógł spodziewać bezpieczeństwa, niż z swego prywatnego, *cum praesudicio* dobra pospolitego, koło siebie starania.

S K A R B.

Traktując materją skarbu, rzekłby kto, że bogactwa zalecać będę, i że je poczytam za największą *status* podporę. Bynajmniej, — nie jest to moja intencya, ponieważ te są często okazyą ruiny królestw, pociągając pospolicie za sobą *perniciosum luxum*, a przy nim nikczemność i niedbanie o sławę i tę reputacyą, którą wszystkie narody zaszczycać się powinny. Wydaje się to w partykularnym człowieku, kiedy często honor i dobre imię sakryfikuje nienasyconej swej chciwości; zwyczajnie bowiem zbytńia obfitość to sprawuje, że się każdy opuszcza, i tak gnuśniej, że najbystrzejsza industria w nim tępieje, i najpozorniejsze talenta nie czynią go do niczego dobrego sposobnym. Jawnie się to daje także widzieć w tych krajach zamorskich, gdzie złoto tak powszechne, że ten drogi kruszec *per immensam quantitatem vilescit*, i gdzie przy takiej obfitości złota, lud tego kraju jednakowo dziki i mizerny; *e converso* w Europie. Holandya kraj szczupły, na trzęsawiskach założony, *per industriam* mieszkańców stał się najbogatszy ze wszystkich prawie królestw naszego horyzontu.

A ztąd konkluzya, że potencya *et prosperitas status*, nie zawisła na bogactwach, ale *in bono* ich *usu et administratione*, i na tem, żeby każdy ziemianin pracował i przykładał starania, aby jako najlepiej *appretiare* to, co natura *producit*; żeby miał i sam z czego żyć, i skarb suplementować według potrzeb publicznych; *gu-*

bonitum zaś żeby umiało tak tym skarbem szafować, żeby ziemianin mógł swój zysk pewny znaleźć z pomiarowanej *fideliter* administracyi skarbu. Takowe *aequilibrium* kraj bogaci, i taki dostatek pożyteczny, gdyż porządna ekonomia więcej dostatków przyniesie, niżeli obfitość niepomiarowana.

Nie mówię przez to, żeby obfitość nie była potrzebna, byle aplikacya o nabycie jej nie ustawała, i byle *non in possessione, sed in bono usu possessionis* założyć *prosperitatem status*; *alias*, zbiory największe na to się przydadza, jako łakomemu skarb zakopany, którego nie tykając, jakby go nie miał. Niech *plebei* mają zupełną wolność *in cultura artium*, do których mają dyspozycyę, i w handlach niech mają protekcyę; będą, upewniam, mieli z czego *contribuere* skarbowi; a byle przytem wiedzieli, że ten skarb ich dobytki i pokój ubezpiecza, *contribuent* z ochotą.

Ale co naszą pospolitą miseryą czyni, to, że *cum summo gravamine populi* zbieramy, niepotrzebnie *propter insufficientiam expendimus*, miasto ulgi *aggravando* coraz bardziej *statum*, tak przez nieporządnny sposób podatkowania, jako i przez nieproporcyonalne podatki do potrzeb rzpłtej.

Arts. mechanica nas uczy, jako bez wielkiej pracy dźwigać ciężary; o taką nam się trzeba koniecznie starać inwencyą, żebyśmy mogli znaleźć tę proporcycę *inter onera status et facultates* poddanych, żeby podatki mogły *prolesse* skarbowi, który je odbiera, a żeby lekkie były tym, którzy je składają.

Że zaś *defectus* w tej proporcyci czyni *indigentium* skarbu, to samo *probat*, że niemasz podobno kraju zniejszego, i we wszystko obfitszego jak nasza Polska, a nie masz przecie przytem uboższego; tak dalece, że mógłby ją przyrównać do drzewa wielką obfitością owoców obciążonego, i dla tego samego ciężaru łamiącego się, nad którem napisano: *Inopem me copia facit*. Gdyby natura była oszczędniejsza w swych darach, podobnobyśmy więcej sobie wazyli co nam daje; ale że jest *prodiga*, sam ten *excessus* nas uboży, *consumendo partem*

tego, co *producit*, a nie dbając, że ostatek samo się bez pożytku *consumit*.

Jeżeli chcemy skarbu przyczynić, zacząjmy *stabilire* na to *fundum inmutabilem*, i proporcjonalny do potrzeb rzeczypospolitej porządek, który proponujemy, *qualibet parte gubernii, suppeditabit* snadno do tego sposobu, jeżeli ich zatyć zechcemy *cum prudentia et fidelitate*, jakom to pokazał *in articulo* ministrów *status*, gdzie opisal powinność podskarbiego, administracya skarbu przy obecności króla i deputatów z senatu *et eo equestri ordine*; ta forma *in regula gubernii* arbypotrzebna, jeżeli chcemy powstać *ex hoc statu* słabości a prawie *examinitionis*; powstaniemy zaś snadno, kiedy z industrya ekonomieczną *examinabimus* *fructum* *valorum* tego, co natura *produxit* naszego kraju, i byleśmy *ad hoc examen* bez żadnej renitencyi; woli naszej powszechnej przyłożyli, która w tej materii powinna być *sine ulla exceptione unanims*.

Na radach, jednego zdanie trafi się tak skuteczne, że może *operari* dobro *pospolite*; na wojnie, jednego wodza czulego i odważnego *dexteritas*, może otrzymać zwycięstwo; *in politia*, jednego *sagacitas et auctoritas* może utrzymać porządek; *non item* w interesach skarbowych, gdzie każdy w królestwie żyjący powinien *concurrere* do konserwacyi jego przez sprawiedliwą *reparatycyą*, aby ubogi nie płacił za bogatego.

A zatem nie spodziewajmy się żadnego *successum* najlepszych obrad naszych; najzarliwsze zelantów *curtus* o dobro *pospolite* na nie się nie przydadzą; zgnę nie poprawimy co jest *defectuosum in statu*, póki *subsistet defectus principalis* w skarbie, który jest tak znęczy, że niektóre miasta w Europie mają go obfitszy niż nasze królestwo.

Jeżeli tedy jest *indubitatum*, że nam trzeba skarb jak najbardziej *ditars*, zwyciężmy wprzód tę renitencyą, którą każdy ma naturalną, bać się sam zubożyć; w czem taka mi przychodzi *imaginaeyą*. Ony bytżebym to znak człowieka rozumnego, żeby zbierał z intrat swoich jako najwięcej dostatków, a eale nie myślił depozyt swój z pracą zebrany *in securo locare*? Coś podo-

tego czynimy, wszystkie starania nasze na to będąc, aby coraz więcej *accumulare* fortany, nie myśląc nigdy opatrzeć jej bezpieczeństwo należyte, które nie może być inne, tylko *sufficiens* skarbu państwowego, od którego jeżeli fortuna całej Rzeczypospolitej *dependet*, *per consequens* i każdego partykularnego.

Co jeżeli tak jest, przyłożmy tegoż starania w ekonomii skarbu publicznego, które mamy około dóbr naszych własnych, nie poczytując dóbr Rzeczypospolitej za cudze. Rzecz cudowna, jaka w nas ochota do ratowania ojczyzny; bywają takie okazy, żeśmy gotowi życie sakryfikować na usługę jej; a kiedy trzeba choć najmniejszą fortunę naszej poręczyć *praevēnīre* fatalne na nią przypadki, ustaje ten *zelus*; co za pracy żądać trzeba, żeby wyciągnąć jakie na to *subsidium*! Poszliśmy coś, na odważnego *usque ad temeritatem* żołnierza, który za nic sobie waży życie *ponere*, a kiedy dla konserwacyi tego życia, chorobą przyciśniony, mógłby je ratować krwi puszczaniem, nie ma dość serca odważyć się kilka kropel wytoczyć. Przeczorny gospodarz, o to się z pilnością stara, żeby zebrawszy *summę*, mógł z niej mieć pożytek. Ja tak rozumiem, że każdego prywatnego *in statu*, najpożyteczniejszy kapitał *consistit* na skarbie publicznym, jeżeli się zechce reflektować na wszystkie *emolumenta* które mu przynosi.

Co zaś nas powinno tem bardziej *animare* na ufundowanie jako najznaczniejszego tego kapitału; to: czem się różnimy od innych narodów, które z przymusu *contribuunt* panom swoim więcej niż mogą; to zaś, co ubóstwo się dają, z jakim żalem widzą, że jest obrócone na utrzymanie próżnej pompy i zbytku, w którym panowie *accēdunt* dla ukontentowania swego własnego, z krzywdą i ruiną kraju. *E contra*, my co dajemy, dajemy *libera*, tyle co nam się podoba; dając Rzeczypospolitej, dajemy sobie samym, pewni kiedy chcemy, że każdy grosz idzie *in usum* dobra państwowego.

Co że tak jest, że miasto straty zarobek pewny nas czeka, nie żałujmy tego, czego ojczyzna potrzebuje na konserwacyą naszą i wolności naszej; nie możemy ją dość drogo okupić; i czy można być sobie tak nieprzy-

jasnym, żeby niechcieć *quocumque pretio* ująć niewolę, i być takim odrodkiem, żeby nie iść za naturalnym instynktem dobrych synów ojczyzny, która nas karmi i na łonie swem pielęgnuje. Kto jest taki, żeby się chciał opierać temu, do czego miłość przyrodzona ku matce ojczyźnie, powinność poddanych za *recognitionem domini* ku pani, i własny interes prowadzi?

Co wszystko do uwagi podawasz, przystępując do instytucji skarbu, trzy objekta sobie zakładając, które *exigunt animadwersum* w każdym, który zechce *concurrere ad hoc opus salutare*.

Pierwsze, że skarb *necessario* powinien *excedere* potrzeby publiczne. Powiadają popolicie, że *mediocritas*, która znaczy niedoskonałość, we wszystkich rzeczach nie jest *aestimabilis*, ale osobliwie we dwóch jest niezdolna, które są dwóm zamysłom naszym najprzyjemniejsze: muzyka, i malowanie; pierwsza wdzięczna uchu, druga oku; niechże będą instrumenta niestrojne w rękę miernie ich umiającego zażywać, albo obraz bez proporcji odrysuwany; żywo nie reprezentujący naturę, — miasto ukontentowania trzeba sobie uszy zatykać i oczy odwracać. Ja zaś mówię, że *mediocritas in aerario publico* najniezdolniejsza, dwojako będąc szkodliwa: tana co płaci, kiedy jednakowo gwałt sobie czyni: płacąc podatek, i przez jego mierność płacąc go nadaremnie, nie mogąc się spodziewać żadnego powszechnego pożytku, w którym i tego co płaci *consistit* pożytek; w czem idzie się przysłowie: że skąpy dwa razy traci. Bo jako do morza rzeki spływają, z którego formując się źródła tymże rzekom wody dodawające, tak co prywatny wnosi do skarbu, wszelki pożytek z niego *per hunc fluxum et refluxum* powinien *redundare* na prywatnego. I tu się pytam, jeżeli skarb, jako teraz jest, może wystarczyć *expensum*, którym *indispensabiliter* *providere* należy; jako to: zapłata wojsku, artylerya, fortece, subsystencya *cum dignitate* dworu królewskiego, senatorów, posłów, deputatów, ministrom u cudzych dworów i wszystkim *in officiis publicis* służącym *stipendia*, i insze, których specyfikować nie podobna.

Drugie *objectum in eractione* skarbu powinno być, żeby dochody skarbowe były raz na zawsze postanowione, żeby przez to *obviare* złemu zwyczajowi, według którego natenczas dopiero składamy podatki, kiedy sami prawie jesteśmy *sub tributo*; rzeczpospolita powinna się w swojej ekonomii stosować do dobrego gospodarza, który intratę swoją pomiarkowawszy roczną z wydatkami, stara się, aby mu nad to zostało, jak mówią, grosz od potrzeby, co by się stać nie mogło; gdyby dechód nie był, jako żyć, *fiscus et in perpetuum permanens*, według którego porachowawszy raz ordynaryjne *expensa*, wszystko *in gubernio* szłoby *ordinario cursu*, którego skarb jest *primum mobile*. Nie wchodzi tu *in strictum examen* dochodów rzeczypospolitej, któreby mogły być na zawsze *immutabiliter* postanowione, ponieważ je trzeba *per calculum accuratissimi* rachować; tu tylko przełożyć umyśliłem te, które mi się zdadzą najpozorniejsze.

Mówilem w przeszłym artykule o depozycie *in cassa militari* podczas pokoju zapłaty połowy komputu wojska, któryby powinien służyć na wystawienie tej połowy wojska, *ad competentiam* zupełnego kompletu, *et pro nervo belli*, żeby podczas wojny nowemi podatkami *non aggravare populum*. Przydaje, że podczas pokoju ta summa mogłaby *fructificare* tak rzeczypospolitej, jako i partykularnym, żeby ją *deponere* w miastach kapitalnych, takim porządkiem, żeby się miasto obligowało płacić mierną prowizyą corocznie, dwa naprzykład *pro cento*, z tą surową prekawcą, żeby za pierwszą rekwizycyą kapitał z prowizyą był gotowy do restytucyi; *interea* tego kapitału przybywałoby *in commodum* wojska; póki by zaś był *in desposito*, miasto miałoby pozwolenie zażywać tej summy *in commercio* któreby kwitnęło; ponieważ kupiec w handlach dwa tylko płacić *pro cento*, zarobek by miał wielki i pewny, przez co miastaby powstały, w których *commercia* wprowadziłyby obfitość w kraju.

Mało bowiem na tem, że każdy z nas temu nie sprzeciży, że są potrzeby rzeczypospolitej, którym koniecznie trzeba *providere*, i na to się zgodzi, że trzeba na to

podatki składać, a o tem nie myśl, jeżeli ci, co je płacić mają, są *in statu* placenia. A zatem nieżądziemy skarbu *ditara*, trzeba wprzód o tem radzić, żeby kraj zubożać; i takie sposoby *introducere*; żeby go wyprowadzić, *ex hac extrema*, w której się znajduje *indigentia*. I żeby skarb *provideat ad proportionem* potrzeb rzeczypospolitej, trzeba żeby kraj mógł płacić *proportionate ad necessitatem* skarbu; *alias* byłoby to spodziewać się bujnego żniwa z roli, która odlegiem lży.

Przywrócenie dóbr generalnie królewskich, które są *zycze ad proprium dominium* rzeczypospolitej, jest także dochód pewny i nieodmienny, którym może *regulare expensa* swoje ordynaryjne, i które *repeters* sprawiedliwie może; nie czyniąc żadnej krzywdy *possessoribus*, zestawiwazy im, jakom to wyżej wyraził, sześciu lat *possessorem*, według zwyczajnego królewskiego *prebium*, które czyni, kiedy ją kto kupuje, sześciotecną intratą; a jeżeliby kto ten projekt miał *pro gravamine*, niechże przynajmniej wakując przez śmierć *possessora* utraca ją *ad possessionem* rzeczypospolitej, byle administracya ich *non dependeat a proprio libitu* podskarbiego; ale żeby *per plus afferentiam* intraty były wnoszone do skarbu; odsyłam *ad calculum*, kto zechce rachować, jak wielki uczyniłby kapitał.

Datum przytem *gratuitum cleri*, byłoby *non potestatem subsidium* skarbowi, raz na zawsze zgodzwszy się z duchowieństwem. Ten dochód byłby także *fons* i nieodmienny, a do tego znaczny, gdyby dobra duchowne według sprawiedliwej repartyeyi intrat były miarkowane; ale jeszcze tem więcej powinienym się spodziewać *ex pietate erga patriam* duchowieństwa, wiedząc że co *contribuent*; na obronę jej obróci się, oraz na utrzymanie wiary świętej, która nigdzie nie jest tak *exposita*, jak w królestwie naszym, graniczącem albo z poganskim, albo z heretykiem sąsiedztwem.

Cła, zwyczajny dochód we wszystkich państwach, najpośledniejszy w naszym. Kupcy pod imieniem i paszportami szlacheckimi handlując, skarb krzywdzą; — na to nie mamy żadnego skrupulu życzyć, aby stan szlachecki nie miał *exempey* od płacenia cel; naprzód, za

co to mieć *contra immunitatem nobilitatum*, co sobie płać, płać rzeczypospolitej; lubo kto *handle* prowadzi, *degradat* się *ex omni facultate* szlachcica, czemuż nie ma *subesse oneribus* kondycyi kupieckiej, którą *exerces*? A zatem także prawo pospolite, byłoby *sine ulla laesione* tego szlachcica, któryby sobie po szlachecku postępował; bo nie *handlując*, cia by nie płacił, a zabiegłoby się wszystkim deprawacyom skarb krzywdzącym.

Sól, ta w inszych państwach najznaczniejszą jest porcyą wszystkich dochodów, lubo nigdzie niemasz *tantum beneficium* jako u nas. Żupy nasze solne, jest to prawdziwie według ewangelii *thesaurus absconditus*, ponieważ tak zakopany, że przez nasze niedbalstwo nie umiemy go sobie *appretiare*, luboby mógł zastąpić wielką część podatków, które ubogie poddaństwo płaci; ale na to osobliwiej trzeba ekonomii. Naprzód rzeczypospolita *providendo* jakom życzył na sustentacyą królewską, powinaby żupy solne przyłączyć *ad suum dominium*, i do prowentów generalnych skarbu; a potem, żeby się nie godziło wprowadzać soli cudzoziemskiej do państwa, jako dotąd wolno w Pruszech i Litwie mieć sól zamorską; zgola, żeby *monopolium* soli byle na sam pożytek rzeczypospolitej, to jest, żeby ta tylko miała *cursum*, która się w królestwie rodzi, zniósłszy przytem zwyczaj suohedniowej soli, którą niektóre mają województwa, z bardzo miernym partykularnego pożytkiem, *et cum magno detrimento publico*. Kto się zechce nad tym dochodem zordynowanym jako życzę reflektować, uzna *importantiam* tego prowentu, do którego każdy żyjący *sine ullo onere contribuit*, nie mogąc się żywić bez soli, w której dobra ekonomia nietylkoby *provideret* całemu krajowi, ale i sąsiedzi mogliby po nią przyjeżdżać, i pożytek kupując czynić krajowi.

... Czopowe i szelężne, które już jest postanowione po miastach, czemużby go *non extendere* po wsiach? To pewna, niemasz podatku lżejszego, jak ten, który *ultimus consumens* płaci; nie rozumiem, żeby kto temu przeczyl, byle można znaleźć inszy sposób do wybierania go, nie ten, który *practicatur* przez przysięgi; gdyż tak w tej okazyi, jako i w inszych wielu, trzeba by *evi-*

tare perjuria tak powszechne u nas. Lepiejby *possessoribus bonorum* co defalkować, niż kogo *ad hoc sacrilegium* przymuszać; gdyż nie jest rzecz niepodobna, wiedzieć przynajmniej *circitor* wiele się gdzie napoju wyszynkuje, i według tego ułożyć taryfę w każdej ziemi albo powiecie województwa, który powiat albo ziemia, ogółem pewną, raz na zawsze ugodzoną, do skarbu wnosila; sam zaś ten powiat, albo ziemia, żeby do wybierania tego podatku porządek postanowiła, której obywatela między sobą, znając jeden drugiego *facultates*, snadno by znaleźli sposób wybierać ten podatek.

Mamy między prowentami skarbu i główne żydowskie, ale co to, które zwyczajnie płacimy generalne, chciałbym żeby było zniesione; gdyż to samo imię obrzydłe w chrześcijaństwie i w wolnym narodzie, płacić od głowy, *ad normam* haraczu; toż rozumiem i o podymnem, z racyi że ten podatek nie może być *fideliter* płacony, ponieważ taryfa nie może nigdy być sprawiedliwa, co rok kominów wszędzie albo ubywając, albo przybywając.

Ale *in omni genere* podatkovania, nie wiem za co wszystkie *onera* kładziemy na lud pospolity, który żadnej possessyi nie ma, i które sami *proprietarii bonorum* płacić powinni; nie mówię, żeby nie mieli na poddanych swoich włożyć to, na co są *per legem publicam* otaxowani; i owszem, sprawiedliwszą mogę repartycją uczynić pomiędzy swymi poddanymi, nie mogąc ich przelać bez swojej własnej krzywdy.

Wywiódszy *antecedenter* dwa *objecta* do obserwacyi *in erectione* skarbu, to jest pierwsze, żeby prowent jego był *sufficiens ad proportionem* potrzeb rzeczypospolitej, i rozumiem, że się nie omylił *in calculo*; jeżeli kto zechce uczynić, uzna, jak znaczne *produceret* summy; — drugie także *objectum* wypełniłem, pokazawszy, że ten prowent raz postanowiony, może być *fixus* i nieodmienny; — zostaje mi:

Trzecie, żeby podatek, choć dostatni, mógł być płacony z jak najmniejszą agrawacją, o którym jeszcze nic nie mówiłem, bo te wszystkie skarbu prowenta, którym specyfikował, jako to: dobra królewskie, *donum gratuitum cleri*, cła, sól, czopowe, i szelężne, generalne

pogłównie tydowskie, nie mogą *reputari* za podatek, zniósłszy osobliwie pogłównie i dymowe; zostaje tedy wielki kapitał z podatku, który nic słusniejszego; żeby każdy obywatel żyjący w ojczyźnie i z ojczyzny, choćby nie było inszej racyi, tylko *praestare homagium in recognitionem domini*, Rzeczypospolitej płacił.

In genere zaś podatkowania, trzy punkta sobie zakładam. Żeby podatek *primo*: był znaczny; *secundo*: *proportionatus ad facultates contribuentis*, żeby ubogi nie płacił za bogatego; *tertio*: żeby był *fideliter* i bez trudności zbierany; — rozumiem, że się to wszystko znajduje w projekcie, który podaję *ad examen* każdego do brze ojczyźnie życzącego.

Pro principali kładę, żeby *exacte* wiedzieć, kto ma płacić i wiele; na to trzebaby *instituere* komisją *ex subjectis selectissimis*, żeby taryfę uformowali generalną całego królestwa; ta zaś taryfa żeby była *exacta*, należałoby ją uczynić przez parafie, gdyż niemasz tego zagona w państwie, któryby nie należał do jakiej parafii. Weźmy naprzykład jedną parafią, imaginując sobie, że jedną majątność i jednoż *territorium* czyni, lubo będzie *composita* z różnych dóbr *possessorów*; oszacować tę parafią, wieleby *circiter* mogła uczynić intraty, gdyby do jednego tylko *proprietaryum* należała, *et imponere* na nią taxę dziesiątego, albo raczej dziesiątejiny, to jest: jeżeli parafia uczyniłaby dziesięć tysięcy intraty, żeby tysiąc płaciła skarbowi.

Ta *species* podatkowania zawiera w sobie *omnia genera* podatków, gdyż cokolwiek natura i gospodarska *industria* *producit*, *contribueret* by *ad aerarium publicum*. I tak miasto pogłównego, podymnego, łanowego, rogowego od bydła, młynowego, ten jeden *modus contribuendi* wszystko to *complectitur* w sobie. I któżby się mógł zbraniać, uwolniony od wszystkich ciężarów, mogąc bezpiecznie i według swojej woli ekonomią prowadzić, nie dać na obronę ojczyzny i na konserwacyą swojej wolności dziesiątego grosza od wszyskiego co *possidet*? Ten podatek na dziedzica włożony, za jego samegoż *reparatycyą*, mógłby być jednakowo od jego poddanych pła-

cony, żeby zachować *insamiatam immunitatem* stanu szlacheckiego.

W czem zaś, dokładam, największe *in hac methodo emolumentum*, że rzeczpospolita wiedząc raz *quantitatem* tego prowentu, *pro opportunitate* cyrkumstancij, przy dobrze ubezpieczonym pokoju, folgując pospółstwu, mogłaby go umniejszyć, to jest naprzykład miasto dziesiątego grosza, nie wyciągać tylko piąty, jako też *in casu ingruenti et fatali*, uchowaj Boże na ojczyznę, podwyższyć. *Sufficit*, żeby raz to postanowienie stanąwszy, rzeczpospolita bez żadnych powodów miałyby zawsze rekurs *ad certum subsidium*, którego by zażywała *proportionate* do potrzeb swoich, przez co kwestya ustałaby tamująca zawsze obrady publiczne *de modo contribuendi*.

Nie poślednią i w tem podaję reflexyą do uwagi: Kiedy jaki podatek rzeczpospolita na całe państwo nakaze, nie płacą go tylko dziedzicy i *proprietarii* z dóbr swoich; ci zaś, których *potissima pars*, co sumy mają na wyderkach albo prowizjach, nie nie dają. Przez ten zaś projekt, który *propono*, powinienby wyderkarz od sumy swojej jednakowo płacić; *alias* byłaby wielka niesprawiedliwość, żeby wieś moja którą mu zastawił, i prowizyą mu płaciła *in toto*, i podatek, a on żeby był wolny, będąc *cohaeres* wsi mojej, którą trzyma *in possessione*.

Zgola, ten sam sposób podatkovania zawiera w sobie wszystkie, które mogą być *emolumenta*. Rzeczpospolita mogąc zawsze być pewna, mając raz taryfę postanowioną, wiele takowy podatek wnosi do skarbu, według tej taryfy snadny rachunek z poborcami, bez żadnej przewarykacyi; bogaty i ubogi płaciłby *proportionate ad suam facultatem*; niktby się zaś nie znalazł, któryby tę taxę z ochotą nie płacił, będąc *caetero* wolny *ab omni onere*.

Nie wchodzę w insze sposoby do przyczynienia skarbu, które się znajdują przy generalnym porządku *in gubernio*, którego się spodziewam, i przy którym rzeczpospolita ekonomią swoją snadnie *administrare* będzie mogła; tak, jak dobry partykularny gospodarz, który pustą majątność nabywszy, przez industrią swoją, czyni ją intratną.

Kończę ten interes skarbowy na interesie partykularnym każdego; ten jeżeli w kim *praevallet* nad publiczny, niechże będzie tą samą prawdą *convictus*, że *contribuendo ad sufficientiam* skarbu, sowiec mu się nagradza; ten zarobek będzie pewny, rzeczypospolitej służąc czy *in militari*, czy *in civili statu*, będzie mógł się spodziewać, byle się do tego przez talenta swoje sposobił, i honoru i intraty nabycia, nie tak, jak dotąd służymy, fortuny nasze sakryfikując ojczyźnie, a ni ona z naszej usługi dla ~~pięćdziesiąt tysięcy ludzi~~ niej in-szej nagrody, tylko tę, że możemy z naszą szkodą się szczyścić, że *recte facti, fecisse merces est*.

SPRAWIEDLIWOŚĆ.

W tym samym artykule sprawiedliwości, powinienbym zawrzeć tę pracę, którą *impendo* we wszystkich inszych *ad prosperum regimen status*; gdyż wzięwszy *stricte ad literam* sprawiedliwość, i każdy się według niej rządząc, nie trzebaby żadnych praw, ani żadnego *in gubernio* postanowienia, bo każdy czyniąc co powinien, nie byłby podległy tylko samemu rozumowi, za którego idąc instynktem, samąby się rządził sprawiedliwością, od której go mocniejsze niż rozum odwodzą pasye.

Cycero nie mając *notitiam* prawdziwego Boga, wyznawał jednak, że jest niejaka *universalis justitia*, od której nasze prawa *derivantur*, jak cień od promienia, i że gdyby ta *regnaret* na świecie, światby się rządził nią samą dostatecznie. Jawna to prawda, że człowiek nie różni się od inszego stworzenia, tylko przez rozpoznanie między złem a dobrem, które nie inszego nie jest, tylko sprawiedliwość; a zatem będąc naturalna każdemu, powinnyby w obradach jednoczyć opinie, gdyby je według niej miarkowano; powinnyby na wojnie zwyciężać, gdyby na jej obronę wojowano; coby za dostatek nie powinien być w skarbie, gdyby nim administrowała, i co za porządek *in politie*, gdyby była *pro principali objecto*. Ta to sprawiedliwość, która jest najwzrostniejszem dostojeństwem majestatów, podporą państw i królestw, dodając serca *in adversis*, jako i moderacyi *in prosperis*; ten to węzeł, który wiąże stany podda-

nych z ojczyzną, i wolność z prawami; ta *inspirat* dobre rady, umacnia zbawiennie resolucye, śmiertelnie dyssensye, odkrywa zdrady, i nie cierpi nic, coby mogło być ojczyźnie szkodliwego. Ta nieznoszą ambicyą przytłumia, interesem prywatnym się brzydzi, i żadnym re-
spektem się nie uwodzi; zgola, bez niej nie moglibyśmy nigdy wypełnić, cośmy powinni Bogu, bliźniemu, albo sobie samym.

Ale jeżeli kiedy najszacowniejsza, to wtenczas, gdy jest największym zaszczytem wolności, to jest: kiedy wolność samą się sprawiedliwością rządzi. Że zaś *abusus* wolności sprzeciwia się zwyczajnie sprawiedliwości, wszystka nasza aplikacya w tem być powinna, żeby znieść tę *contrarietatem*, co się stanie, kiedy wolą naszą będziemy zgadzali z prawem, nasze czasem dziwa-
etwa z powinnością, opinie z prawdziwym naszym intere-
sem, *desideria* z dobrem pospolitem, ambicyą z naszymi talentami, i pretensye z zasługami, nie mając innego *objectum*, tylko pokój, sławę, i szczęście ojczyzny.

Do tego nas pociąga ta *primitiva et universalis justitia*, od samego Boga nam dana, która się w nas z nami *originaliter* rodzi, gdybyśmy ją tak dobrze w sobie szacowali, jako ją czujemy, choć pasyami zaćmiona; do tego obliguje i przez prawa *instituta* sprawiedliwość, która może być skuteczniejsza przez nagrody, które obiecuje, i karę, którą *imponit*, lubo ten sposób do utrzymania człowieka w swojej powinności wstyd mu zadaje, jakoby w zachęceniu do enoty nie dosyć było powabu, z samego szczęścia być cnotliwym, albo bojaźni z tej zgryzoty, która go śwędzi, kiedy nie praktykuje enoty.

Taką jednak sprawiedliwością świat cały się utrzymuje, i wszystkie monarchie się rządzą; w rzpltej tylko wolnej, zda się być *incompatibilitas* wolności z sprawiedliwością; co się najbardziej wydaje, kiedy kto ma sobie za niewolę, nie czynić *impune* co mu się podoba; kiedy kto niesłusznie wynosi się nad swoją kondycyą, nie kontentując się tą, w której go opatrność boska osadziła, bez rozeznania różności jej darów; kiedy zapomniawszy *aequalitatem* urodzenia, nie chciałby się z nikim *aequiparare* w godnościach i fortunie, i kiedy rozu-

nie, że mu sprawiedliwie należy to, ca przymwolność
nie mu nie zabroni pretendować, choćby co najniepra-
wiedliwszego.

Coby to było na szczęście, gdyby oprócz trybuna-
łów do sadzenia drugich, każdy się sędzia nad sobą
samym *constitueret*; nie potrzebowałby prawa *rigorem*
ani sposobów niegodziwych do nasycenia ambicji; sa-
meby go honory szukały, jak tego Rzymianina, o któ-
rym Tacyt mówi: *Adco non principatum appetens, ut
parum effugeret, ne dignus crederetur*. Byłoby to niao-
chybnie; gdybyśmy się sami *rigorose* sadzili, jako nas
inni sadzą, i wtenczas wolność, która nas *stimulat ad
ambitum*, miarkowałaby się prawami sprawiedliwości.

Ale pójdźmy już *ad examen* tej, której *sedem* rzplta
założyła *in respectabili areopago* trybunału naszego, i
obaczmy, jeżeli się w nim trzy *essentialia attributa* znaj-
dują: *authoritas, integritas, et capacitas*.

Quo ad auctoritatem, niemasz co mówić; bo i o-
wszem jego jurysdykcya, sądząc bez apelacyi, jest *nadto
sufficiens*, żeby była *respectabilis in statu*; ale przed to
samo, że jest *excessiva*, rozumiem że: nie jest *conversens
statu nostro*. Przeto, miasto przyczynienia tej władzy,
życzyłbym ją *reducere ad terminum*, któryby *non exce-
dat supra auctoritatem supremam* całej rzpltej; ten któ-
ryby temu chciał przeczyć, nie może mieć po sobie, tylko
zwyczaj, i to nie bardzo dawny, który wszystkie racye
przeciwnie powinny *condemnare*; gdyż to pewna, że ta
władza, która powinna być *subordinata* rzpltej, jest nie-
tylko większa *nad* tę, którą ma sama rzplta; ale owszem
zda się, że rzplta jest *subordinata* trybunałowi, który
sądzi, choć nie całą *in unum corpus* zebrana, ale *divi-
sim membra*, które ją *componunt*. Jeżeli administracya
sprawiedliwości jest *jus supremi domini*, to *supremam
dominium devolutum* do trybunału, kiedy *independentiter*
sądzi od rzpltej, która sobie nie zostawiła mocy apro-
bowania, albo kasowania dekretów trybunałskich.

Wiem ja, coby mi kto mógł *obicere*, że trybunał
będąc formowany z deputatów wszystkich województw,
jako sejm z posłów, *repraesentat* rzeszpospolitą; — prawda,
ale naprzód, że deputaci są wybrani z kapituł katedrał

nych, *et ex equestri ordine*, z senatu zaś tylko *extraordinaris*. *Integritas* rzeczypospolitej nie może *consistere*, tylko *in unione* trzech stanów: króla, senatu, *et equestri ordinis*; a potem, wielka różność obrazu od oryginału który go wyraża, albo posła od pryncypała; ten choć *munitus* charakterem *ministri plenipotentiaris*, *representat* pana swego, traktuje imieniem jego; negocyacya jednak jego, *in tantum* tylko *valida*, *in quantum* od pana jego ratyfikowana. Wielkież to *schisma in statu* dwie uznawać rzeczypospolite, i znosić jej *individuitatem*, która jej *legitimitatem* czyni. A zatem trybunał nie mogąc *usurpare auctoritatem* rzeczypospolitej, nie powinien *exercere jus supremi dominii* sądzenia bez apelacyi; jego jurysdykcyja jest *derivata* od całego narodu, i powierzona mu *per commissionem*, z której powinien *reddere rationem* temu, który go w niej *constituit*.

Proszę uważać, że wszystkie materye które traktuję, zakładam na tym fundamencie, żeby utwierdzić *supremam auctoritatem*, nie należącą tylko jednej szczególnie rzeczypospolitej; i jako żadna partykularna być nie może, któraby *non derivet* od niej, tak żadna nie powinna być, któraby *necessarie* od niej *non dependeat*, jak potok od źródła, albo światło od słońca. Ta zaś jurysdykcyja *subalterna* trybunału, przez to się *manifestabit*, kiedy rzeczpospolita *reservabit* sobie *potestatem ratificandi* albo *annihilandi* dekreta trybunalskie, utwierdzając przez to swoją *independentiam*, przy której nie powinna znać inszej, tylko samego Boga nad sobą *superioritatem*.

Niech mi kto pokaże, jakie *gubernium* może bezpiecznie *subsistere*, jeżeli nie będzie miało *unicam et uniuersalem potestatem*, którego ja nie widzę *in statu nostro*; bo jak może rzeczpospolita królestwem rządzić, wyzuwszy się z najpotrzebniejszej do rządu jurysdykcyi; bo wyzuć się *ex illa submissione*, która jej od każdego należy, przywłaszczyć sobie *jus absolutum* tym, którzy onego są tylko *depositarii*, *decidere* bez niej o fortunie i honorze całego narodu, który tę rzeczpospolitą *componit*, — zaprawdę, jest to żeglować bez steru, wojować bez komendanta, i chcieć żeby ręce pracowały w ciele bez duszy.

Wywiódłem *antecedenter difformitatem status, in potestate seorsive* króla *independentem* od rzeczypospolitej, ministrów *status* od króla, *et equestris ordinis* od dwóch drugich stanów; ale ta *independentia* trybunału powinna być najnieznośniejsza całemu narodowi, który się poddaje pod sąd jego, wyzuwszy się *ex facultate examinandi*, czy jest sprawiedliwie osądzony. W co by się obróciły największe rzeki, gdyby się w drobne rozlewały strumyki; w co się i nasza rzeczpospolita obraca, w tyle jurysdykcji podzielona, nie mając inszej, tylko stanowić prawa, bez sposobu ich exekucyi.

Niechaj kto jako chce tłómaczy wolność, niech ją jak mu się podoba zakłada *in proprio libitu*; ja nie widzę żeby się przez co lepiej wydawała, jako *per supremam auctoritatem* całego narodu; i póki ta nie nadwreżona *subsistet*, wolność każdego partykularnego będzie *intaminata*, to jest: żeby każdy mógł się mieć za wolnego, trzeba żeby cały naród był *in potestate universali absolutus*. Jeżeli tedy przez te wszystkie racye sądzimy potrzebną *dependentiam* trybunałów od rzeczypospolitej, podaję *methodum ad hunc finem salutarem*.

Distinguo naprzód *causas criminales et civiles*. Kryminalne bez wątpienia powinny się sądzić *peremptorie sine appellatione*, i trybunał w takich sprawach powinien być sądem *ultimae instantiae*, *crimina* popełnione nie cierpiąc żadnej dylacyi; *non item in causis civilibus*; w tych powinna iść apelacya do rzeczypospolitej, *sane intelligendo*, że w sprawach, w których strony obiedwie się *submitunt* dekretowi trybunalskiemu, taki dekret *eo ipso validaretur*, i nie powinienby *subesse* apelacyi; w tych zaś w których *pars condemnata* rozumie się być *laesa*, żeby miała *potestatem appellandi*. Żeby zaś dowieść mogła *suam laesionem*, trzeba żeby *producat* racye przed rzeczpospolitą, że dekret ferowany albo przeciwko rzeczywistej niesprawiedliwości, albo przeciwko prawu, albo *contra formalitates juris*; *alias*, nie mogąc się spodziewać kasowania dekretu, darmo by się zawiodła, gdyby lekko bez fundamentu apelować chciała.

Takowe apelacye, powinnyby iść przed sąd izby

ministeryalnej kancelarskiej; kanclerz będąc *reputatus pro ministro* sprawiedliwości, *ad faciendanda negotia*; takowy porządek życzyłbym postanowić, żeby trybunał we wszystkich sprawach któreby poszły przez apelacyę, dał w każdej *seorsive in scripto* kanclerzowi informacyę, i w niej wyraził, co miał za *motiva* takowy dekret ferować, przez który jedna *pars* rozumie się być *laesa*.

Ta *pars laesa, comparendo* przed sądem izby ministeryalnej *ultimas instantias*, żeby nie przez jurystów *inducat* swoją sprawę, ale przez memoryał, który żeby podała marszałkowi poselskiemu, zasiadającemu (jakom to wyraził) w tej izbie; ten żeby, uczyniwszy *synopsim* tego memoryału, *referat* wszystkie racye, które *pars laesa allegat* do utrzymania kasacyi dekretu trybunalskiego; kanclerz zaś żeby *exponat motiva*, które miał trybunał do ferowania dekretu *condemnantem partem laesam*. Te dwojaki i przeciwne sobie informacye byłyby *sufficientes*, że każdy senator i poseł, *tanquam assessores iudicii*, mogliby dawać swoje opinie, których *pluralitas* decydowałaby *ultimarie de sorte* sprawy.

I tu mógłby mi kto zadać *contrariatatem in sensu*, odejmując trybunałowi *definitivam sententiam in causis civilibus*, aby jurysdykcyja *subalterna* nie przeważała *supremam et universalem potestatem*, a przynosząc jednako tę *definitivam sententiam ad subsellium*, w którym cała rzeczpospolita nie zasiada. Prawda, — ale proszę uczynić tę dyferencyę, że trybunał, jakom powiedział, *componunt* deputaci tylko *ex equestri ordine et clero*; tu zaś w izbie ministeryalnej trzy stany zasiadają: król, senat, *et equestris ordo*. I to prawda, że rozdzieliłem materye *status* między czworakie izby ministeryalne, każdej przydawszy *jurisdictionem seorsivam*, ale tylko *quo ad deliberationem*; co zaś do decyzyi, ta czworaka jurysdykcyja do jednej szczególnie *reducitur*, kiedy przez złączenie tych czterech izb ministeryalnych, rzeczpospolita znajdować się będzie powinna cała *et individua*; do decydowania *nullo contradicente* w materyach *seorsive* traktowanych; że zaś natura sądów *requirit necessarie* w decyzjach *pluralitatem votorum*, ta jedna izba, którą zowie kancelarską, mogłaby nie łączyć się z dru-

giemi, ponieważ trzeba *proferre* dekreta *per formam iudicis; liberum veto* nie mogą mieć miejsca, tylko *in congressu*, gdy się odprawuje *per formam consilii*, gdzie materye publiczne *agitantur*; tu zaś sprawy tylko partykularnych; *sufficit*, żeby się pod oczyma całej rzeczy pa. olitej sądziły, *et in praesentia* trzech stanów.

A przytem, jako niepodobna, żeby ta izba ministerjalna kancelerska mogła wystarczyć do sądenia spraw z apelacyi podczas sejmku, mając oprócz tego inne *negotia publica* do traktowania, jako to wszystkie expedyce do kancelaryi należące, tak endzoziemskie, jako i domowe, — dla tego *expediret* by, żeby trybunał sądził się *ordinario cursu* przez sześć miesięcy podczas sejmku, podczas którego izba kancelerska *concurreret* z inszem *ad promovenda negotia publica*; *in interstitio* zaś sześciu miesięcy do nowego sejmku, miałyby czas sądzić sprawy z apelacyi, do sądu jej należące. Z okazji tego postanowienia podają do uwagi, z jaką pilnością i ostrożnością trybunały by sobie postępowały w sentencyach swoich, wiedząc, że przyjdą *ad examen* rzeczypospolitej, i uchodząc wstydu, aby nie były kasowane.

Jeżeli mój ten projekt znajduje aprobacya, nie będzie mógł być do skutku przywiedziony, tylko *in tantum*, *in quantum* rzeczpospolita *resolvat* (jakom życzył) *formam sejmowania*, ponieważ nie możnaby *in tempore* sześciu niedziel *praefixo* sejmów, sprawy z apelacyi sądzić; a zatem nie można się spodziewać ani *exactam administrationem justitiae*, ani *per consequens* nie sprawiedliwego *in statu*, tylko *per consilium perpetuum*, *et per auctoritatem incessabiliter permanentem* rzeczypospolitej. Przyznać bowiem potrzeba, że taki jest *nexus partium cum toto in gubernio*, że ani jedna bez drugiej *subsistere* nie może, ani wszystkie między sobą, bez tej proporeyi, którą jedna drugą wspiera; przeto zawiedzie się najbieglejszy polityk w swoich zamysłach, jeżeli *non combinabit*, tak jako tu czynię, wszystko co może mieć relacya z jego projektem.

Ale *prosequendo* materyą sprawiedliwości, idę do drugiego *attributum* arcypotrzebnego *in administratione* onej, to jest: *integritas et incorruptibilitas* sędziów. Wiemy,

w areopagu atelekim, że nie sędzono tylko w nowy, bez światła, mietylko, żeby przy ciemności nie mieli okazyi do jakiej dystrykcyi w deliberacyach; ale osobliwie, żeby żadnego *objectu* nie widzieli, któreby ich mogło być *scelerata* albo do nienawiści, albo do kompasji, albo do jakiego respektu. Wiem, że prawo postanowiło karę tak na *corruptum*, jako i na *corrumpentem*; ale na co się przydadłoby prawo, nie mogąc snadno dociec *delinquentem*? Takie targi zwyyczajnie się dzieją bez świadków, a *per consequens* takie *crimina* bez kary. Praysięgą obligować deputata, jest to *aggravare crimen* przez *perjurium*, w które wpada i popełnia; skarże się sam nieomylnie summienie zawódzając kryminalny, ale to kryminalu nie znosi. Jest snadniejszy i pewniejszy na to sposób do zabiezenia korrupcyi, żeby ten, któryby chciał skorrumpować sędziego, nie mógł być pewny, że go skorrumpuje, i żeby nie mógł wiedzieć, czyli przez podarunki, czyli przez insze jakiegokolwiek sposoby, że tak go sobie *devincet*, żeby się mógł bezpiecznie i bez żadnego zawodu spodziewać, że sędzia będzie *favorabilis* jego sprawie, coby także wielki wstręt uczyniła pieniączom, którzy dafając, że sędziów skorrumpują, pozywają się choć *convicti* w sobie, że nie mają słusznej pretensyi.

Żeby ta *perplexitas* mogła być skuteczna, nie trzeba tylko odmienić *modum opinandi*; miasto tego co deputat daje sentencyą *viva voce*, żeby ją dał na piśmie, nie znacznym nawet charakterem, żeby jeden drugiego nie wiedział opinii. Te kartki marszałek trybunalski zebrawszy, examinowałby *fideliter* przy obecności wszystkich kolegów, żeby wiedzieć *pluralitatem votorum* do formowania dekretu. Tym sposobem sędzia w sekrecie ubezpieczony, nie formowałby swojej opinii, tylko *ductu* samego summienia i prawa, a przynajmniej nie uwodzając się żadnym respektem, snadnoby się dyspensował od obligacyi, jeżeli ją *contraxit*, nie mogąc być *notatus* czyli ją wypełnił; nie rozumiem bowiem, żeby się tak bezbożny znalazł, któryby nie wolał korrupatora zdradzić, niżeli sprawiedliwość.

To pewna, że przez ten sposób *opinandū* raz *intro ductus*, *integritas* sędziego byłaby zawsze *in securo* so-

licytacyi korruptera, który upoważam, że nie będzie tak nieuczynny, żeby miał *in dubium prodigens* swoje podatkunki, nie mogąc mieć *per suffragium secretum* swego sędziego, żadnego bezpieczeństwa skutecznego przekupienia; i żeby miał *sorti dabias exponens* i sprawę, którą może przegrać, i to, ooby dał na wygranie jej, nadaremnie stracić.

Praevenio reflexya słuszną, którąby kto mógł mieć *in hoc modo opinandi*, przez to naprzykład, kiedy przychodzi do dawania sentencyi, lubo mi się zda, że w tej którą *ex stallo meo preferre* będę powinien, nie znajduję tylko to, *co rigorosum examen* sprawiedliwości *exigit*; *co* rozum *suppeditat* i *co* sumnienie *dictat*; słysząc jednak innego *opinantem*, mogę wziąć *novum lumen*, którem *elucidatus*; uznaję że kolegi mego opinia daleko lepsza i sprawiedliwsza, lubo przeciwna, niżeli moja, i pójsć za jego zdaniem, od swego, które mi się zdało dobre, odstąpiwszy, ooby być nie mogło, gdyby jeden drugiego nie wiedział opinii.

Na tę bardzo potrzebną reflexya *solve questionem*. Wszak kartki zebrane od marszałka trybunalskiego, będą czytane *in gremio* wszystkich opinujących deputatów; jeżeli żaden deputat nie usłyszy we wszystkich opiniach ooby jego mogło *rectificare*, to pierwsze *examen sufficeret* do ferowania dekretu; ale jeżeliby który deputat nową racya oświecony, chciał swoje zdanie odmienić *in melius*, czemużby drugi raz nie miało być wolno dawać wszystkim nowe *in scripto* opinie, któreby były tem doskonalsze po pierwszym przeczytaniu, gdyżby każdy się rektyfikował z opinii swego kolegi, wszyscy nie mogąc mieć jednakowego rozeznania, najlepszeby zaś tym sposobem *praevaleret*. Co zaś daje najpozorniejszą okazyą do korrupcyi, to często potrzeba; nikomu się nie chce fortuna swoją odprawować funkcyj publicznych; indygenca sama często przywodzi do handlu sprawiedliwości; a zatem rzecz słuszną, (jakom tego *antecedenter* życzył,) żeby idąc za zwyczajem generalnym wszystkich królestw, ci, którzy *exercent officia publica*, mieli *stipendia ex aerario publico*.

Trzecie *attributum in administratione justitiae* jest

capacitate, która powinna tak dalece być trójaka, że jedna z nich brakuje, czyli *incapacitatem* sędziego. Pierwsza: trzeba żeby miał *notitiam perfectam* praw ojczytych, i żeby wiedział *formalitates juris*. Druga: żeby miał cnotę, której doskonałość nie innego nie jest, tylko miłość sprawiedliwości i obrona niewinności. Trzecia: żeby był pracowity, aby przez jego lenistwo, ukrzywdzony nie musiał czekać z coraz większą krzywdą swoją, sprawiedliwości. Co te dwa talenta mogą się trafić naturalnie z przyrodzenia, ale co do pierwszej nabycia, trzeba koniecznie aplikacyi i experyencyi.

Prawda, że jako z dysput szkolnych mnożą się heresy, tak i *jurisprudentia* może *generare subtilitates*, które uczą *eludere* prawa, przez te same prawa. I żąd bacząc pieniackie wykręty na zagniechtanie sprawy, na ukrycie prawdy, na dylacyą sądu, i na poparcie niesłusznych pretensyj, zda się być bardziej *congruum* nie znać tej scyencyi, która bardziej oślepia niż oświeca; a na te miejsce, żeby sam *candor, rectitudo et exacta probitas praesideant* na sądach. I choć to *problema* jest trudne *ad resolvendum*, trzeba jednak konkludować, że bez *jurisprudencyi* nikt nie może być dobrym sędzią; nie na to, żeby jej *perverse* zażywał, ale żeby przy cności i poczciwości, nie dał się oszukać tym, którzy czynią *abusum jurisprudentiae*, gdyż to jest sama prawda, że jednakowo może co złego *subsequi* z okazji tego, co *per ignorantiam* grzeszy, jako z tego, co *per malitiam*.

Żąd mogą to *inferre*, że przy największej cności i poczciwości, ta scyencya potrzebna, bez której jedenże progres uczyni, tak ten coby chciał a nie mógł z aplikacyą swoją powinność uczynić, jako ten, który *per imbecillitatem* nie umie ją obserwowac; *multum interest, utrum peccare quis nolit aut nesciat*. Niemasz kraju, gdzieby się zacni ludzie nie uczyli *jus civile*; u nas samych jest *in contemptu*; znajdzie się siła takich, którzy potrafią napisac dekret *secundum formam usitatam*, ale bardzo mało tych, którzyby go umieli ferowac *secundum exactam regulam justitiae*.

Rozumiemy, że *non convenit* tylko jurystom być *interpretes legum*; to *vilipendium* żąd pochodzi, że *con-*

funditus, to i dwie kondyjce z sobą *incomparabilem*, które gładziej się *distinctiones et incompatibiles*, trudno się do obudwóch razem aplikować, aby w każdej spodzić brać się *excellere*! Pytam się, jako ziemianin, bawiący się samą swoją ekonomią, albo żołnierz wojenną ekspedycyą, może *per conscientiam administrare justitiam*! We wszystkich krajach, po wsiach, ci co ich zowią *satrapae*, którzy sprawy *primae instantiae* sądzą, powinni być *graduati in universitate*, gdzie juryspudencyi uczyć, a nasz trybunał, który cały naród *sensu appellatione* sądzi, co go za *subjecta componunt*? Jako to w oczach każdego, tak daj. Boże aby było i w refleksyi.

A przynajmniej gdyby experyencya mogła *supplere ignorantiam*, ale i ten rekurs nie ma miejsca, ponieważ co rok odmieniamy deputatów, którzy tak niewiedusząmi kończą swoje *ministerium*, jako ci, którzy po nich na nie następują, a zatem *conventi*, żeby trybunał nigdy się nie odmieniał, tylko przez śmierć deputata, albo *per abjudicationem*, kiedy na to zasłuży; żeby deputacya na trybunał była *erecta in dignitatem permanentem*, przy intracie proporecyonalnej *ad digne obeundum officium*. Wtenczas każdy się z młodu aplikować będzie, aby się stać godnym tak zacnego urzędu; *exercendo* go zaś *assidue*, nabędzie experyencyi, która go uczyni *capacem sui ministerii*.

Takowych deputatów powinienby być *gradus ad ascensum* do senatu, przez co *successu temporis* cały senat miałby *consumatam legum notitiam*, i nanczywszy się sędzić partykularnych sprawy, mógłby dobrze sędzić w obradach o interesach publicznych.

Jeżeli mi kto *obicit*, że tym sposobem trybunał stałby się *dictatura perpetua*, przyznaję, gdyby został *in hac authoritate illimitata* w której jest, ale tego się obawiać nie będzie potrzeba, jeżeli jako życzę, władza trybunałowi będzie ujęta, przez apelacye do sądu rzeczypospolitej.

Ten zwyczaj był *primitive in praei*, kiedy królowie sami sędzili; że zaś *justitia* była *ambulatoria* z nimi, i że nie mieli dość czasu do inszych ekspedycy, trybunał na to postanowiony, aby uwolnił królów od tej pracy; *non sequitur inde*, żeby miał *supremam* królów

i rzeczypospolitej *authoritatem*, zwłaszcza, gdy izba ministeryalna kancelerska *sub praesidentia* króla, będzie miała dość czasu expedyować sprawy, przez apelacyą do jej sądów przypadające.

Przydaję w tej materyi, żebym życzył *instituere* trzeci trybunał, jako są trzy prowincye w królestwie. Wielkopolska, małopolska, i litewska.

Kończę ten artykuł, nie wchodząc *in correctionem formalitatum* w sądach, przyznając *vicio gentis*, żem się jursprudeneyi nie uczył; zostawuję uczeńszym nade mnie jako *abbreviare processus*, aby nie trzymać na długiej expektatywie tych, którzy *sitiunt justitiam*, i aby niepotrzebnym pieniactwom drogę zagrozić; ale jeżeli we wszystkich częściach zechcemy przyprowadzić *ad perfectionem* to, co uznamy *defectuosum*, *inter curas principales* kładę: zebrać ze wszystkich statutów naszych *codicem legum*, *adinstar bullae aureae in Imperio*, według którego, żeby na zawsze i rzeczpospolita się rządziła; i sprawiedliwość administrowała.

POLITICS.

Żeby szacować *politiam* jak tego godna, nie możemy jej sobie lepiej *appretiare*, jako wystawując sobie pierwsze wieki, o których nie podobna sobie *sine horrors* wspomnieć, kiedy ludzie tyli po polach rozproszani, jedni od drugich oddaleni, nie cierpiąc żadnej zwierzcności, ani znając żadnej cnoty przy grubijańskiej dzikości, nie zażywając inszych sposobów do pożywienia, tylko zdrady, wiolencye, zabójstwa, które zdały im się *indispensabiliter* potrzebne dla subsystencyi i konserwacyi życia. Nie było między nimi ani panów, ani poddanych, ani nagrody, ani kary, ani dobrej woli, ani powinności, ani odwagi, ani bojaźni, ani awersyi naturalnej od złego, ani smaku do dobrego, ani naostatek rozumu do czegokolwiek rozeznania; każdy się miał za cudzego, choć żyjąc w jednymże narodzie, w jednejsze familii, i w jednymże kraju, tak dalece, że się zdało, że się nie rodzili, tylko na wytracenie plemienia ludzkiego.

Tandem sama experyencya takiego nierządu pokazała *enormitatem* nieznośnych zwyczajów; poczęto tamować *cursum tam effrenatae licentiae*, formując pospolitności, przy których nastąpiła subordynacya namiast independencyi, i porządek namiast swej woli; pasye jedne powściągniono przez bojaźń, drugie przez rozumne perswazye; poczęto słabych bronić od opresyi mocniejszych, zgoła *tranquillitas* nastąpiła, pod praw i dobrego

postanowienia protekcya, a pod imieniem tej duszy wszystkich stanów, którą zowiemy *politias*, i która między kondycjami choć rozmaitemi pokój utrzymuje, między interesami lubo przeciwnemi pomiarkowanie czyni i zgodę jednoczy, przez potrzeby zobopólne i wzajemne, jednemu drugiemu dogadzając, tak dalece; że sama *inaequalitas* podziałów służy do utrzymania i ozdoby *in gubernio*.

Rzecz oczywista, że na nicby się było nie przydało światu, wynieść *ex hac primitiva barbarie*, i formować ludziom między sobą pospolitości; w nich bowiem żyjąc, nastaly inwidy, dyssensye, nieznanym przedtem w dzikości, *ambitus dominandi*, interes i inne pasye, do których coraz większe rozmnażanie rzeczy przedtem nieznanomych dawało okazją, gdyby *politias* nie była *principalis regula*, tak, żeby się nic nie znajdowało *extra sphaeram* swojej powinności.

A zatem daremne zamysły i ta moja praca we wszystkich częściach *gubernii* rzeczypospolitej, jeżeli w każdą nie wlejemy tej duszy, jak ją zowiemy: *ordo, anima rerum*; bez tego porządku, nie może być rzeczpospolita, tylko *corpus inanimatum*, której żywego wigoru jest znak najpewniejszy, kiedy każda część swoją funkcją odprawuje, kiedy wszystkie czyniąc *unitatem individuum*, *concurrunt* do konserwacyi swojej, *sub imperio* prawa, dla utrzymania porządku postanowionego.

Tego alegorycznego ciała król jest głową, za którego przezornością i przykładem; wszystkie członki rządzić się powinny; *quidquid faciunt principes, praecipere videntur*. Senat wystawiam sobie, jako piersi, które powinny zastępować ojczyznę od wszystkich na nią bijących razów, i przez które żeby wolność mogła zawsze mieć *dulce respirium*. *Ministri status* są jako fortece, które powinny paść miłością ojczyzny, i do którego powinny wszystkie *negotia publica concentrari*, i przez ich administracyą nie ustawać *in cursu ordinario* tej cyrkulacyi. Stan rycerski konsydertuję jako ręce, gotowe na obronę ojczyzny i do exekucyi tego, co rzeczpospolita postanowi dla dobra pospolitego. Nogi naostatkiem nie inszego nie są *in statu*, tylko pospolstwo zdeptane, które całą machinę trzyma i wszystkie *onera* dźwiga.

Zgoda, jako nie może rzeczpospolita nieczem władnąć, tylko *per concursum mutuum partium*, tak ten *concursum* być nie może, tylko *per manutentionem* porządku; ten zaś porządek żeby *subsistat*, powinien mieć, jeżeli jest duszą ożywiająca *statum*, trzy duszy *facultates*: wola, pamięć i rozeznanie; ta *idea* w komparacyi lubo się zda *extraordinaria*, zawiera w sobie jednak *realiter* prawdę.

Weźmy naprzód wola, która *originaliter* nierząd sprawuje, będąc naturalnie *diffusa*, nietylko z każdego *objectum* czyni sobie *desiderium*, ale i tego co nie widzi pragnie, nie obserwując, czy jej to *conuenit*, czyli to z krzywdą albo publiczną, albo czyją partykularną, a osobliwie czy to nie znosi *totaliter* tego porządku, który w tem *consistit*, żeby kiedy kto nie może mieć tego co chce, żeby nie chciał tego co mieć nie może: *si habere non potest quidquid vult, illud potest nolle, quod non habet*.

Taż wola w każdym będąc partykularna, nie może być we wszystkich jednakowa; cóż ją może *coadunare*? Tam gdzie jeden rządzi, wszyscy się ubiegają, i za honor mają jednemu wyrokowi *subesse*; i lubo przez to nie znosi się *contrarietas sensus*, ale nie wydając się, nie czyni żadnego nieporządku; *non item in libero statu*, gdzie *quod capita tot sensus* gdzie wola bez dyssensyi, bez interesu, bez żadnej zawziętości znaleźć się może, między tymi nawet, którzy zgodnie dobrze ojczyźnie tyczą, a przecie przeciwna czasem *per solam diversitatem humorów*; co jest za *superarbiter* inszy, tylko jeden porządek, dla którego utrzymania, żeby konfuzyi ujść i zamieszania, taka *varietas* powinnyby *combinari et reduci*: do jednegoż *principium*, którem każdego wola będąc *animata*, stosować się będzie jedna do drugiej tak jednostajnie, jako członki ciała *coeunt uno spiritu* do tej woli, która jest pierwsza *facultas* duszy.

Przyznać trzeba, że wola z wolnością złączoną trudno pohamować, która ma za niewolą wszystko, czego dokażać nie może; prawda, że woli nic nie może przyniewolić, gdyż to naturalna każdemu *concupere* wola, lubo nieuważna, jeżeli kto rozumie, że może wykonać to, co chęć zamyśli; ale jakoż *tandem* przyjść *ad hanc uniformitatem* opinii, która sama czyni i szczęście, i po-

rzadek *in statu libera*? Nie rozumiem snadniejszego, gdyby każdy z nas trzy maxymy *pro regula* założył woli swojej.

Pierwsza: pójść *ductu* wewnętrznego sentymentu, który nam/sama natura *imprimi* i uczy, że jest wola *suprema*, która powinna *dirigere* naszą, to jest wola boska, która się *manifestat* we wszystkich zamysłach naszych, byleśmy ją z aplikacją, examinowali, i byleśmy z tego brali miarę, że nie może być większa wolność, jako ta, którą mi Bóg dał *per liberum arbitrium*, gdyż mi wolno albo się zbawić, albo po-
 1. tępić; a przecie czuję, że mnie łaska boska do dobrego ciągnie, i że ją gwałcę, kiedy idę za impetem woli mojej własnej. Tenże instynkt do dobrego, w każdym przedsięwzięciu pasuje się z inklinacją moją do złego, która mnie nigdy tak nie zaślepia, żebym nie widział, jeżeli wola moja funduje się na uporze, na prywacie, albo na interesie przeciwnym dobru pospolitemu. Zgoła, jeżeli każdy o to się starać będzie, żeby wola jego zgadzała się z wola bożą, snadno stanie się powszechna, kiedy się *eodem motivo* miarkować będzie.

Ta pierwsza maxyma *in conceptione* woli naszej, *agit independenter*, bo natura zepsowana może się sprzeciwić woli boskiej, ale jej nigdy odmienić nie może; druga zaś maxyma, którą się wola nasza rządzi *zwy-
 1. czajnie*, jest *independentens*; sam własny rozum ją formuje. Ze ten zaś często się zawodzi, ma prawa przed oczyma, któreśmy sobie sami nadali, i którym wolność *subordinata*, nie traci przez to swojej prerogatywy. Jest przytem *providentia*, która jednym więcej dała rozeznania niż drugim; ten podział *non laedit aequalitatem*, kiedy kto *adoptat* lepszą opinią nad swoją, żeby ją uczynić powszechną. Jest przytem porządek, od którego wola *deviando*, nie może *agere*, tylko przeciwko rozumowi. Trzecia maxyma, która powinna *dirigere* wola naszą, jest miłość naturalna siebie samego; ta się z nami rodzi, interes ją mocni, rozum *authorisat*; jako jest *inseparabilis* od miłości ojczyzny, tak powinna być *sufficiens ad directionem* woli naszej, do przytłumienia uwodzących nas pasyj, i do powściągnięcia wolności, unoszącej się temi pasjami; i jako mamy *facultatem* wola naszą wol-

nością, *dirigere*, tak w mocy także naszej, tę samą wolność miarkować według woli zgadzającej się z sumieniem; z rozumem, i dobrem popolitem.

Ja rozumiem, że to najzaśniejsze *privilegium* wolności, że mi ją wolno, nie czyniąc jej gwałtu, *compescere*. I tak dolegliwości ciała trwają, choćbyśmy nie chcieli; nie mamy nic w sobie, coby je uzdrowić mogło; *externa* także *remedia* nie często zdrowiu pomocne; — nie tak w defektach rozumu, który sama imaginacja alteruje; od nas to samych zawisło, żeby imaginacją wybić sobie z głowy, i tem samym rozum się uleczy; a przy zdrowym rozumie, wola nie może być, tylko dobrym porządkiem dobro popolite utrzymująca. Tę miłość ojczyzny piastujemy w sercu naszym, i z jednegoż źródła, z kąd wszystkie *calamitates* na ojczyznę wypływają, możemy wszystko czerpać, czego tylko potrzebować może na konserwacyą swoją, bo jeżeli przeciwność woli naszej ją gubi, *uniformitas* opinii ją *salvat*.

Żeby wola ślepo się wolnością uwodząca mogła być dla dobra popolitego powszechna, trzeba uważać, że trojako *agit* w człowieku. *Primo*. Kiedy sobie formuje szkodliwą i niegodziwą *ideam*, natenczas wolność która ją *determinat*, nie może być tylko *perniciosa*. *Secundo*. Kiedy pragnie czego nie podobna żeby otrzymała, natenczas wolność *infructuosa*. *Tertio*. Kiedy funduje się *in justo desiderio*, natenczas tylko wolność jest *salutaris*, kiedy popiera skutecznie to, czego kto sobie sprawiedliwie życzy; i ten to *usus* wolności najzbawienniejszy; wtenczas wola z wolnością powinna być złączona i nieprzełamana, kiedy *promovet* dobro popolite, nie wtenczas, kiedy najgorsza wola *sub autoritate* wolności porządek znosi, *dyssensy*e wniesca, i najlepszym zdaniom się sprzeciwia.

Druga część dobrego porządku jest pamięć, która jest druga *facultas* duszy. Jakoż nie tak do dobrego porządku nie przywodzi, jako pamięć fatalnych koniunktur z nierządem pochodzących. Przezorny żeglarz na morzu, nie zapomni omijać miejsca niebezpiecznego, o które się mógł rozbić z okrętem. Pamięć przodków naszych powinna nam być także zawsze przytomna, ich przy-

klady, staropolska jak mówimy cnota, kraje które krwią nabyli, fortuny co nam nabierali, sława którą się zaszczykali. Pamiętając na to wszystko, kto się nierządem brzydzić nie będzie, przy którym nie się zachować nie może? Pamięć na potomstwo, i ta nas do porządku zachowania zachęcać powinna, którego *pretium* powinniśmy za najdroższy skarb legować *posteritati*.

Ten porządek żeby był uniwersalny *in statu*, trzeba żeby go każdy *in particulari* obserwował *in certis gradibus*. Jeżeli mnie kto spyta, w czym go zakładam? odpowiadam, że w tem: żeby urodzenie nie zawsze miało preeminencją przed zasługami, dostatki przed cnotą, intrygi i fakeye przez rzetelnością, i interes przed dobrą reputacją; — żeby nikogo talenta w niepohamowaną nie uwodziły ambicją, fortuna w niepomiarowaną zbytek, emulacja, albo raczej zazdrość, w nieuleczoną nienawiść, i wolność w licencją niepohamowaną. Tem się zaszczykali przodkowie nasi, na to i nam pamiętać trzeba, abyśmy ich cnotę nienaruszoną mogli *transferre* do potomków naszych.

A żebym *finaliter* dowiódł, że pamięć dobry porządek utrzymuje, przekładam wszystkie historie od początku świata wydane, na to, żebyśmy pamiętali co się przed nami działo, i żeby tyle wieków mijających nie czyniło żadnej wariacji w rządach państw, w familiach, i we wszystkich pospolitościach, — historia będąc prawdziwym memoryałem dla każdego pamięci *antecessorum*, aby *futura cum praeteritis* w dobrym porządku *combinare*.

Przebieżmy historią polską, ta nas nauczy i przypomni nam, jako się rzeczpospolita od fundacji swojej rządziła, w jakich się rewolucjach znajdowała, jakie wojny wytrzymała. Rzekłby kto, że to przypisać *bene ordinato gubernio* i siłom naszym, a zatem wniósłby konsekwencją, że trzeba w tymże nierządzie *perseverare*, ani sił większych przyczyniać. Niechże ten, co tak sądzi, przejrzy historią innych królestw, a osobliwie nam sąsiedzkich, obaczy, że wtenczas wszystkie państwa były *sodem errore praecoccupata*, w którym my dotąd zostajemy; obaczy, że się nie znali jako i my na swych si-

lach, i że niemi jako i my nikomu szkodzić nie mogli; obaczy, jako wołne narody wolność przez nierząd straciły, jako jedne państwa przez ruinę drugich powstały; *corruptio uniūs, generatio alterius; ac tandem* obaczy, że konfrontując wieki z wiekami, interesa z interesami; i siły z siłami, większej nam teraz potrzeba potencji do konserwacyi tego co mamy, niż przeszłych wieków do nabycia i przestrzelenia granic, i większej aplikacyi do utrzymania się *in hoc statu*, w którym dotąd jesteśmy.

Bo proszę na to mieć reflexyę, co się *palpabiliter* dzieje, że cudzoziemcy nie zawsze z nami wojują *aperto Marte*, ale zawsze nas chcą trzymać *in turbido*, profitując z naszego nierządu, rządzą, że tak rzekę, jako chcą nami, na co niemasz innego sposobu; tylko porządek, który w tem *consistere* powinien, żeby była *soliditas in consiliis*; rady bowiem przy nierządzie co mogą *inszego effecturare*, tylko *exponere statim* tak do zawojuwania *ab extra*, jako do zamieszania *ab intra*.

Wyznajmy i to, że nietylko do porządku *in gubernio* pamięć potrzebna, aby pamiętać o tem co może być ojczyźnie *proficuum*, ale przytem i to niemniej *desiderabile*, aby zapomnieć wszystko, co jej szkodzić dotąd mogło, tak, aby żadna *vicissitudo* znieść porządku dobrego nie mogła.

Trzecia *facultas* duszy jest rozum, albo raczej rozeznanie. Kto wątpi, że bez niego porządek utrzymać się nie może, zwłascza kiedy ten rozum pasywie zaślepie, interes uwodzi, respekt przeważy i popędliwość odejmie? Dla tego czemu na radach żadnego nie masz porządku? Bo nie zawsze rozum *praesidet*, nie mówię żeby komu na nim schodziło, ale owszem, że często zażywamy go *excessive sub favore* dobra pospolitego, na uludzenie cnotliwej prostoty; dla tego w wojsku żadnej niemasz dyscypliny, bo porządek nigdy być nie może, póki rozeznanie nie będzie między komendą, i posłuszeństwem; co w trybunalach, i inszych sądach, jest to rzecz nierozdzielna, rozeznanie z sprawiedliwością, która nie na co inszego jest postanowiona, tylko na utrzymanie dobrego porządku; i jeżeli ta jest naturalna *operatio* rozumu, sądzić o wszystkim; toć w sądach naj-

potrzebniejszy, aby przez swoją decyzją *reducat in ordinem*, co jeden z kraywdą drugiego chce *usurpare*. W interesach skarbowych pewne zawsze będzie *detrimētum*, jeżeli z porządkiem nie będą administrowane; w czem potrzebne rozumu *attributa*, którego przezorność powinna *invigilare super fidelitatem* skarbu, *industria super quantitatem*, aby go uczynić jako najdosłateczniejszym, *prudētia super economiam*, żeby nim nad potrzebę nie szafować.

Zgoła rzecz to oczywista, że żadna część gubernii nie może bez porządku *subsistere*. Monarchowie najwielowładniejsi, muszą mu *subesse*, którymiby być przestali, gdyby ich władza nie była ograniczona, i gdyby się sam *despotismus non fraenaret*. Ten to porządek przez temperament praw, obyczajów i zwyczajów sprawuje, że poddani z ufnością gotowi zawsze do posłuszeństwa, a monarchowie przez interes i potrzebną ostrożność *non abutuntur sua potestate*.

A tak, jeżeli sami założyli sobie *regulam* do pomiarkowania ambicyi swojej, dla ubezpieczenia *publicae libertatis*, dopieroż nasz *status* powinien mieć w ręku miarę, żeby zamierzał władzę partykularnych, aby ta *non degeneret in exorbitantem licentiam, sine ullo praesudicio* dobrze zordynowanej wolności.

W każdej rzeczy *excessus* jest *damnabilis*; wszystko zaś *tendit ad extremum*, gdzie porządek nie czyni należytego pomiarkowania; największe cnoty stają się nieznośne *vitia*; i tak, niepohamowana i bez reflexyi odwaga, co jest inszego, tylko lekkomyślna *temeritas*? *Generositas* zbyt uczynna nie może się nazwać, tylko niepomiarowana rozrzutnością; sprawiedliwość zbyt surowa, niewiele się różni od okrucieństwa, jako i łaskawość zbyt miękka od nieuczynnej słabości; kandydat bez uwagi uchodzi za prostotę, jako i bystrość rozumu, za wykretną nieszczerość; chęć nawet nabycia sławy obróci się w pychę, i sama pobożność w superstycyę; tak dalece, że człowiek najdoskonalszy przestaje nim być, jeżeli swoją doskonałość w tem nie zakłada, aby rozumem porządek utrzymywał, a porządkiem wszystkie swoje akcye miarkował.

Ale minawszy jako się człowiek *in sensu interno* powinien porządnie rządzić, weźmy go *ab extra*; co za monstrum! jeżeliby w nim natura porządku swego nie zachowała, gdyby naprzykład miał usta miasto oczu. Ale dajmy że i nie ma w sobie *diformitatem* w dyspozycjach członków ciała, co za nieprzyjemne *objectum* staje się *in societate*, kiedy obyczaje *non correspondent* do jego urodzenia, do profesyi, do godności, albo do lat; kiedy się kto nad swoje podle urodzenie wynosi, albo zacnie się urodziwszy, podle siebie postępuje; kiedy kto *exercenda* profesyą *juridicam*, czyni się żołnierzem, albo żołnierz statystą; kiedy się kto według swego urzędu nie uprawuje, a w cudzy co mu nie należy wdaje; kiedy starzec czyni się młokosem, a młody chce więcej wiedzieć, niż lata pozwalają; wszystko to dobry porządek *condemnat*, i brzydzi się temi przeciwnościami.

Jeżeli tedy jest potrzebny i przyjemny we wszystkich procederach, dopieroż powinien być *in statu*, sam mogąc *coadunare* wszystkie *partes gubernii*, aby jednostajnie bez żadnego zamieszania *concurrant ad prosperitatem* ojczyzny, którą jeżeli tak kochamy, jako się tem szcycimy, kochajmy według przysłowia polskiego, że miłość porządna powinna zaczynać od siebie; a gdzież może być *proprius amor* większy, jako ojczyznę kochający?

Ale po co szukać inszych racyj do perswazyi dobrego porządku; a czy możeż co do niego bardziej zachęcić, jako Bóg *autor et creator naturae*; świat wystawując z niczego, mógłby go wszechmocnością swoją konserwować, nie obserwując tego porządku, który widzimy w każdej rzeczy stworzonej; ale znać że mu jest miły, dając nam przykład, abyśmy nim wszystkie nasze postęпки miarkowali. I tak uważmy *cursum ordinatum* słońca i planet; żadne ich burze nie tamują, wszystkie *aëreae tempestates* tego biegu porządnie zordynowanego nie odmienają. Uważmy cztery części roku, potrzebne *ad productionem* natury, jako jedna po drugiej następuje; jako wschodem słońce nocne ciemności oświeca, a zachodem świat ciemnością okrywa; jaka *regularitas in operatione* elementów do ożywienia natury; jakie *tem-*

peramen między suszą i wilgocia; jaka ordynacya *in fertilitate* ziemi, co rok się odnawiającej, dla sustentacyi człowieka; jaki instykt w zwierzętach do konserwacyi swojej; jaka naostatek *exactitudo* w najmniejszym drzewku, wprzód kwitnącem, a potem owoc przynoszącem, tak dalece, że tym porządkiem natura się każdego stworzenia *in perpetuum propagat*.

Jeden tylko człowiek *rebellis* intencyi stwórcy swego, dla którego ten porządek postanowił, inszej *regulam* nie zna, tylko swoją pasyą; w niwczem nienasycony wszystkich dróg się chwyta, po których błędząc, nie może trafić do terminu szczęścia, który sobie zakłada, nie biorąc porządku za najpewniejszego przewodnika, który sam tylko może *stabilitare securam tranquillitatem*, rolnikowi w polu, rzemieślnikowi w mieście, szlachcicowi na jego dziedzinie, magistratom w ich funkcyjach, i królom nawet na tronie. Ten sam może *coadunare*, chociaż *in disparitate* różnych kondycyj, zacnego z podlejszym, bogatego z uboższym, tak, że wszyscy *secundum suas facultates* będą mogli *concurrere* do dobra pospolitego;— przy takiej harmonii nastąpi powszechna zgoda, gdy żadne zamieszanie pochodzące z nierządu miejsca mieć nie będzie, i nie zostanie tylko chwalebna emulacya, pobudzająca każdego do swej powinności, której nie jest rzecz naturalna, żeby kto mógł zadosyć uczynić bez porządku.

Jeżeli mnie kto spyta, jakiegobym życzył, i żebym go *singulariter* specyfikował,—to być nie może, tylko *per institutionem universalem in hac forma gubernii*, której życzę, i którą niech kto jako chce zowie *odioso nomine, reformationem status*, nie jest jednak nic inszego, tylko *reductio* fundamentalnych praw i zwyczajów naszych do porządku, który raz wprowadzony *in forma gubernii*, uściele drogę *ad felices progressus* rzeczypospolitej.

O to się tylko starajmy, żebyśmy nie rozumieli, że porządek tamuje wolność, dla tego, że przy nierządzie jest rozpustniejsza. Uważmy, że jeżeli *per privilegium* wolności jesteśmy prawodawcami, tracimy go tem samem, kiedy prawa nie są *in executione*; być zaś nie

mogą przy panującym nierządzie. Uważny, że nie ma
większej tyranii na naszą wolność, jako ta, kiedy się
sama *opprimendo* gubi, i że jako *summa* jej *potestas*
w tem zawisła, że może jako najlepszy porządek *insti-*
tuere, tak *suprema*, tym się porządkiem konserwować.

ELEKCYA KRÓLÓW.

Jeżeli kiedy rzeczpospolita może się zaszczylić wielowładną władzą swoją i zupełną wolnością, to bez wątpienia podczas *interregnum*. Obracć sobie pana, nadawać mu prawa, czy możeż być większe *privilegium*? Słusznie ktoś dał tę naszego królestwa definicyą, że *tantum est hoc regnum, quod regibus imperat ipsis*.

Chwalebna jest rzecz panować nad swoim panem; ale ja rozumiem, że chwalebniejsza panować nad sobą samym, a najpotrzebniejsza podczas *interregnum*. *Fatalis* bowiem *experientia* nas uczy, że im większa pod ten czas prerogatywa wolności, tem na nią niebezpieczniejsza. Poszliśmy coś podczas *interregnum* na chorego, który będąc *in phrenesi*, większą się zda mieć siłę, niżeli będąc zdrowym, która go potem do śmiertelnej słabości przywodzi; tak i wolność gdy dobywa ostatnich sił swoich, wysiłona tem bardziej słabieje.

Nie mogę lepiej wyrazić có się na elekcyach królów naszych dzieje, jako tą cyrkumstancyą, którą historia polska opisuje, że starodawnych wieków przodkowie nasi nie mogąc się zgodzić na obranie króla, taki przedsięwzięli sposób. Nakazali żeby do pewnej mety założonej biegano, na której zawieszono berło i koronę, aby je ten otrzymał, któryby był najbiegłęjszy goniec. Leszko takiego kunsztu zażył, że powbijał po drodze gołdźcie nieznacznie, aby gońcy po nich szwankując, dali mu czas

ich wyprzedzić przez ścieżkę wolną, którą sobie zostawił, i przez którą ubiegł inszych, i otrzymał koronę.

Lubo nie należało *in saeculo barbaro*, tylko takim podłym sposobem *distinguere merita* kandydatów, to jednak niemal się dzieje do tych czas. Jak prędko *interregnum* proklamowane, tak zaraz rzeczpospolita zawiesza, że tak rzekę, koronę, i *exponit* ją jak na celu ambicyi wszystkich o nią konkurentów, którym wolno wszystkich zażywać sposobów i wykrętów, do nabycia jej; a oraz sama się *exponit* na wszystkie niebezpieczeństwa, bo jeżeli kiedykolwiek, ~~nie~~ *zobowiązaj* Bóg, ~~zgodzą~~ *zgodzą* mogła, to zapewne *per formam* obierania królów, która otwiera drogę *ad omnis generis stratagemata*, przez które kandydaci starają się pozyskać *suffragia*.

Doznajemy tego jawnie, jako nas *seducunt* ministrowie cudzoziemscy; jedni nam zalecają swego kandydata z wielkiego urodzenia, wyliczając *tot generationes* królów w jego familii, czem się uwodzimy, nie reflektując się, że nasza korona przez siebie zacna, nie potrzebuje żadnej ilustracyi; że ten kandydat z urodzenia nieprzyuczony do żadnej praw subyekcyi, *in despotico* się *statu* urodziwszy, nie może tylko być *imbutus* despotycznymi maxymami. Drudzy zalecają swoich kandydatów przez dostatki; i to powab niebezpieczny, który nas ludzi, nie reflektując się, że te dostatki mogą służyć na korrupcyę, na popieranie interesów królewskich, a tamowanie interesów rzeczypospolitej. Są insi, którzy *exaltant* potencyą swego kandydata przez państwa dziedziczne, przez liczne wojska, przez mocne z inszymi potentatami koligacyę; my miasto obawiania się opresyi i zawojowania od takiego kandydata, chwytamy się go, pochlebiamy sobie, że tą potencyą *providet securitati* i obronie naszej. I tak wpadamy w te sidła, które na nas zastawiają, jakbyśmy nie widzieli, że się nam strzedz trzeba kandydata przez urodzenie swoje wynoszącego się *cum contemptu* narodu naszego; ani zbyt bogatego, któryby nas korrumpował; ani w siłach potężnego, który w nie dufając, nie mógłby prawami naszymi *contineri*.

Takiego owszem nam potrzeba, którego by korona

nasza bardziej zdołała, niż urodzenie, — któryby obfitował bardziej w cnoty niż w dostatki, i któryby większą pokładał ufność *in amore populi*, niż w siłach własnych swoich; zgoła: *Res virtutum, ipse est rex gloriae*.

A ponieważ ten wybór od nas zawisł, nie szukajmy Achaba, który niesprawiedliwie zdiera poddanych, ani Salomona niewieściucha, ani Roboama, który wyniosłość swoją według sił swoich miarkuje, ani Jeroboama, który złemi przykładami gorszy cały naród, ani Nabuchodonozora pysznego, który się bożkiem czyni. Starajmy się raczej o takiego, któryby mógł z Jobem oświadczać się: *Si adversum me terra clamat, et sulci ejus deflent, vel si animam agricolarum ejus afflaxi*; — szukajmy takiego, któryby umiał zjednoczyć godność majestatu z pokorą chrześcijańską; któryby panując nad inszemi, był posłuszny Bogu i sumieniu; któryby zachował *compatibilitatem* między maxymami politycznymi, i nauką ewangeliczną; któryby zawsze sądząc się według swojej obligacyi, nie miał żadnego wstrętu mieć władzę wspólną z poddanymi swymi, której od nich nabył; któryby umiał, poznawszy raz charakter wolnego naroda, tak go morderować, żeby mu swoje własne opinie przypisywał, znosząc z dobrocią jego impety, łaskawością niesmaki, czasem dyssymulacją i same dziwactwa; żeby *pro vadio* wierności poddanych założył sławę i reputacją, którąby przez panowanie swoje nabył narodowi; żeby umiał *temperare rigorem* sprawiedliwości *per clementiam*, nie karząc ani folgując, tylko *opportune*; żeby jednakowo z odwagą wojnę sprawiedliwą toczył, jako i z rozsądkiem ją oddalał, kiedyby jej ująć nie mógł *sine praejudicio* rzeczypospolitej i sławy narodu; żeby *per indolentiam* nie polegał na ministrach, uchodząc pracowitego starania o dobro pospolite; owszem, żeby każdy dzień życia jego był znaczny przez aplikacją w interesach ojczyzny, żeby go ani *prosperitas* nie wyniosła, ani *adversitas* nie poniżyła; żeby się stał panem bardziej nad sobą samym, niż panującym nad drugimi. *Maxima Annibalis victoria, de ipso Annibale fuit*: A naostatek, żeby kochał prawdę, brzydził się pochlebstwem, żeby był *terror* nieprzyjaciół, *et amor populi*, i żeby pa-

nował bardziej jeszcze przez swój dobry przykład, jeżeli *per rigorem legum, magis docendo quam iubendo, et magis monendo quam minando.*

Uważajmy, że pan Bóg daje królów jednych zagaiwanych, drugich łaskawy; jednych na karę, drugich na nagrodę. Pierwsi są *instrumenta* pomsty, drudzy dobroci i miłosierdzia. Mamy przed sobą te dwojakie subiekta, nam je obierać należy. Jeżeli w obieraniu nas uwedzi interes, albo pasya, nie ujdziemy pomsty boskiej, która *confregit in die irae suae reges.* Jeżeli *e contra* będziemy mieli innego *motivum*, tylko *emolumentum* wiary świętej i ojezyny, Bóg nam miłosierny da króla, za którego mu dzięki czyniąc, będziemy go chwalili z królem prorokiem: *Domine, in virtute tua laetabitur rex, quoniam praevenisti eum in benedictionibus.*

Żeby się w obraniu tak esencyalnem nie omylić, trzeba się uzbroić przeciwko wszystkim ludzącym pokusom; nie determinować się, ani *per plus offerentiam*, ani przez perswazyę obłudną, któremi się dawszy raz ulowić, albo z uporem zwyczajnie *persistimus*, kandydata sobie obrawszy w opinii swojej, ani go znawszy, ani podobno o nim przedtem nie słyszawszy, — albo puszczamy się na to morze bez żadnej rezolucyi, za lada wiatrem się unosząc, nie mając *firmum terminum, casibus committimus suffragia* nasze *ignoranti quem portum petat, nullus ventus suus est.*

W takowej okazji, gdzie idzie o powszechnę zjednoczenie opinii, te *duo extrema* nie mogą być tylko *praejudiciosa*; ponieważ należałoby *comparere in campo electorali cum intaminato libero sensu*, nikomu go nie obligowawszy, i tam go *determinare*, nabywszy dopiero *perfectam notitiam meritorum* konkurentów. Z takowej w każdym dyspozycyi, mógłby się spodziewać szczęśliwego *successum, tantae importantiae congressus*, który słusznie zowią *pupilla libertatis*, gdyż co może być za większa prerogatywa wolności, kiedy nas nie tylko elektorami czyni królów, ale że może z elektorów uczynić królami.

Przykłady fatalne inszych narodów, które wolną elekcyę straciły, mogą nas nauczyć, jak ostrożnie powin-

niamy piastować ten tak drogi wolności przywilej, żebyśmy kiedykolwiek, uchwaj Boże, obierając nowego króla, starego królestwa nie stracili. Starajmy się, żeby nasze przysłowie zawsze się prawdziło, że królowie śmiertelni, ale Rzeczpospolita nieśmiertelna; co się ziści, jeżeli zabieźmy największemu na nią niebezpieczeństwu, którego się obawiać powinna *ex forma* elekcyi królów.

Co żebym jaśniej pokazał, przystępuję *particulariter ad actus interregni*. Na pierwszy zaraz ogłoszącego tronu, niemasz tego monarchy w Europie, żeby nie promował *subjectum* swego, i niemasz żadnego, żeby partya sobie nie uformował, każdy pod pozorem przyjaźni i dla dobra Rzeczypospolitej; przez co miasto jedności, dzielimy się na tyle fakcyj, ile konkurentów, których przeciwne między sobą interesa, fundują *contrarietatem invincibilem sensuum* między nami, tak dalece, że *naturaliter* mówiąc, przestajemy być Polakami, każda fakcja ojczystych interesów zapomniawszy, same tylko promowuje cudzoziemskie.

In tali conflictu sentymentów, nie można się czego innego spodziewać, tylko tego, że *campus electoralis* staje się *campus Martis*, gdzie się wszystkich monarchów interesa zbijają, do czego *dolendo fato*, stajemy się sami przeciwko sobie *instrumenta*.

W takiej sytuacji, żeby się na jednego króla *unanimitèr* zgodzić, trzeba by wprzód, żeby wszyscy monarchowie *convenient* na takiego konkurenta, któryby wszystkim tak przeciwnym ich interesom dogodził; co jeżeli się stać nigdy nie może, toć *per consequens* nie podobną, żeby elekcyja króla naszego mogła *subsequi nemine contradicente*: i ztądci się *generant monstra* o dwóch głowach, przez obranie dwóch królów miasto jednego; ztąd potem *semina* wojen domowych; ztąd zawziętości w familiach, kiedy *patrem nati perimunt, natosque parentes*. O to się jednak starać koniecznie potrzeba, żeby *unanimitèr* król był obrany.

Przyznam się, że po ludzku, bez cudu osobliwego, trudno się tego spodziewać; weźmy w konsyderacyą naturę ludzką, jak sprzeciwianiu się podległa, albo raczej weźmy każdego człowieka z osobna; tak jeden od dru-

giego się różni, iż rzekłby kto, że każdego jest *species differens*; a zatem jako się spodziewać *conformitatem* opinii w liczbie wielkiej ludzi, kiedy rzadko, żeby się dwóch na jedno zgodziło, a czasem nawet w rzeczy takowej, która jest sama przez się *decisa*, i nie podlega żadnej kontrowersyi.

Naprzykład, kto wątpi, że śmierć każdemu powinna być straszna, a przecie nie wszyscy ją jednakowo konyderują. Cycero się jej z wielkim strachem lękał, Kato jej szukał, i sam ją sobie wesoło zadał, Sokrates *com indifferentia* jej czekał.

Zwyczajnie estymujemy rzeczy według naszego własnego gustu, którego *varietas* czyni, że każda rzecz jest *plus vel minus aestimabilis*; wydaje się to najlepiej, kiedy jedni się cieszą, z czego drudzy smucą, i to samoż, co jednym jest pożytkiem i korzyścią, drugim staje się stratą i ruiną. Ale czy trzebaż się dziwować, że tyle różnych temperamentów w ludziach, ponieważ w jednymże temperamencie jednegoż człowieka, trafia się często *diversitas*, tak dalece, że się sam z sobą nie zgadza, w czem instykt zwierząt zda się być mocniejszy niż rozum, będąc zawsze *invariabilis*; człowiek zaś, *quod petit spernit, repetit quod nuper amisit*.

I tak, kto by był rozumiał, że Neron miałby się być stać tyranem, matki własnej zabójcą, *flagellum Imperii, et horror humanitatis*, bywszy wychowany od Seneki tak sławnego *in severitate morum*, i bywszy z młodą tak łaskawy, że gdy musiał dekret podpisać śmiercią karzący kryminalnego, z żalem narzekał: *Utinam non nossem literas*. Zgoła, tyle przykładów i codzienna experyencya, pokazują nam jawnie *variatiohem* u nas *idearum et contrarietatem* w opiniach naszych, że nie trzeba więcej dowodzić, jak trudną *uniformitas* całego narodu w elekeyi króla.

Nie rozumiem jednak ją niepodobną *per formam et methodum*, którem sobie założył *subsequenter exponere*. Ten com podał zwyczajnym naszym sejmowym kongresom, aby ujęć *periculum* zerwania sejmów *illaesa libertate*, i żeby się dekreta sejmowe stanowiły *nemine contradicente*, to jest: żeby *in materia controversa*, tak re-

spaktować *liberum veto*, żeby o tem więcej i nie mówić, na co zajdzie kontradykcyja. Ten mówiący sposób na kongresie elekcyi królów miejsca mieć nie może, bo gdyby kontradykcyja zasła na każdego kandydata, żadenby nie mógł być królem obrany.

Non agitur tedy tylko o to, żeby obrać króla *ad vota et desideria nostra*: ale *principaliter*, żeby *libera electio* tak jak powinna być, *nemine contradicente*, nie była *obstaculum* nieprzełamane do obrania któregokolwiek; a przytem jeżeli za pomocą boską przyjdziemy do tego, że ubezpieczymy wolną elekcyą, tak, że się będziemy mogli spodziewać, że wolno *et nemine contradicente* króla obierzemy, trzeba się i nie mniej na to reflektować, żeby nie tylko wolno, ale na wybór był obrany.

Co *meo vili iudicio* być *naturaliter* nigdy nie może, jeżeli *in perpetuum non praeccludemus viam* do tronu naszego cudzoziemcom. Nie mówię uchwaj Boże na to, żebym im miał ujmować *capacitatem regnandi*; ale owszem, że im są do rządzenia bieglejsi, tem mniej mogą dać się sobą rządzić. Nauczywszy się prawa dawać, jakże mogą prawom być podlegli? A przytem co go może przy wieść do przywiązania się do interesów ojezyny? Nie miłość naturalna, w niej się nie urodziwszy; nie nabycie sławy, która, pryncypiony *ad despotismum, in suprema autoritate dominandi* zakłada; nie interes, bo go nasza korona nie zbogaci; nie *dulcedo* życia, bo z przykrością musi się do naszych zwyczajów przynuczać; zgola, jako może być przychylny wolności naszej, dla której sam musi być zawsze woli swojej niewolnikiem? Jak może interesa ojezyny *promovere*, jeżeli znajdują się przeciwne interesom państw jego dziedzicznych, albo familii jego w tych państwach panującej? Jako naostatek sądzić sam może o kim, nie rozumiejąc języka, i referując się na tłómaczów, których często *infidelitas* opaczna może o każdym uczynić impresyą?

A do tego, co za dyshonór narodowi naszemu, jakoby nie mógł *producere subjectum* godne do korony? Rzecz dziwna, że będąc tak *tenaces* zwyczajów naszych, lubo w siłę rzeczach potrzebują odmiany, wzdrygamy się cudzoziemskich, a nie konsyderujemy, że pod cu-

dzioziemskiem panowaniem *insensibiliter* stajemy się sami u siebie cudzoziemcami. Egipcyanie taki mieli *cultum* swoich ojczystych bożków, że wojnę toczyli z sąsiadami o to, żeby ich adorowali: *inde furor vulgi, cum solos credat habendos esse Deos, quos ipse colit.*

Ten przykład nas uczy, żeśmy nie powinni *colere idola extranea* i dać im preferencyą nad nasze *dómesticos Lares et Penates*, ani się spuszczać na zalecania cudzoziemskich ministrów, nie znawszy ich pryncypałów. Jako możemy sądzić o ich cnotach, jeżeli nam lepiej *conveniunt* niż te, które rozeznąć snadno między nami możemy?

Ale co najbardziej powinniśmy konsyderować w królu cudzoziemcu, to, co jest naturalna: że zawsze *sacrificabit* interesa ojczyzny, interesom familii swojej, jeżeli nie będzie mógł *transferre* korony *ad suam posteritatem*. Bo nie zaślepiajmy się tem, co jest rzecz widoma, że to zawsze jest *principale objectum* króla cudzoziemca, i że *in tantum* tylko będzie miał respekt na wolności nasze, *in quantum* będzie się mógł spodziewać, że syn po nim panować będzie; że z naszego królestwa uczyni *patrimonium successivum et haereditarium* familii swojej, do czego siła dopomaga, co z wstydem przyznać musimy, że cudzoziemcy pospolicie zakupując sobie nasze *suffragia*, rozumieją, że wstępując na tron nabyli *jus proprietatis perpetuae* królestwa.

Wiem ja, co za racya nas przywodzi, aby Piasta nią obierać; boimy się, żeby ambicya nie uczyniła tyle kandydatów, ile elektorów, każdemu wolna będąc konkurencyą, a ztąd żeby nie powstały *in immensum* seys-sye, fakeye, dla których nie podobnaby się nigdy spodziewać *unitatem suffragiorum*.

Przyznaję, żeby się było nad czem reflektować, gdy-bym sobie nie założył, (jako *subsequenter* pokażę), porządku *in forma electionis*, przez który *praecludo viam*, że niktby nie mógł być królem obrany, ani przez korupcyę, ani intrygi, a dopieroż ani *per violentiam*, i o-wszem, ta emulacya *civium* byłaby *proficua*; bo nie mogąc ufać inszym niegodziwym sposobom w konkurencyi, przez sameby się tylko zalecał cnoty; z jaką by się

aplikacyą starał *impendere* te cnoty na usługę ojczyzny, żeby się mógł spodziewać w samym tronie nagrody; *de caetero* nie trzeba wątpić, że król Polak da się snadniej opisać *per pacta conventa*, i bezpieczniej utrzymać w obserwowaniu ich, nie szukając ani sławy, ani fortuny *extra patriam*, nie mogąc jej mieć tylko *communem* z rzeszypospolita.

Nie dosyć jednak na tem, *demonstrare*, co wybór szczęśliwy króla może ojczyźnie *producere*; *sequitur*: jako przyjąć do tego szczęścia, *salva per omnia in integro libertate suffragiorum*?

Naprzód śmieje to mówię, i do rozsądku każdego *appello*, że żadnej niemasz wolności *in forma usitata* elekcyi naszych królów; w samej to *subsistit* imaginacyi, która nas ludzi; w samej zaś rzeczy *falsa voluptas et mentis gravissimus error*; — dowodzę tego.

Primo. Natara wolności w tem *consistit*, żeby nie się nie stało przeciwko mojej woli; a czy można się spodziewać po ludzku, żeby *in tam numero concursu suffragiorum*, każdego wola była *adimpleta*? A przecie tyle elekcyj minęło, ile liczymy królów; czy byłaż która bez kontrydkeyi, i czy która kontrydkeya była kiedy przelamana *sine oppressione liberi veto*? Co gdy tak jest, która elekcyja może się nazwać wolna, a *per consequens legitima*? To zaś *liberum veto* gwałt cierpiąc *per necessitatem indispensabilem* obrania króla, tak *vilescit*, że *sensim* żadnego respektu mieć nie będzie i na sejmach; bez którego, co za prerogatywa wolności?

Secundo. Kto z nas jest taki, żeby nie był *firmissime persuasus*, że ten kandydat, którego się chwycił, stanie królem, wzięwszy przed się rezolucyą na inszego nie pozwalając; a kiedy tego nie dokáže, musi ustąpić mocniejszej fakcyi, przez co i wolność, i *aequalitatem* traci, znajdując się słabszym niż ten, który *in suo suffragio praedominatur*.

Tertio. Jeżeli siła jest takich, którzy sobie imaginują, że nigdy ten kandydat królem nie stanie, przeciwko któremu zaniesą kontrydkeya, coby powinno być *sacrosancte observatum*; ale pytam się, jako podobna takową uczynić kombinacyą, żeby protestacya *conciuis*

przeciwko memu kandydatowi, miała *eundem valorem*, co moja przeciwko jego? *Sequitur* za tem, że nie podobna przyjąć do elekcyi, bez zgwałcenia najdelikatniejszego prawa, które zgwałcone, czy może *efficere liberam et legitimam electionem*, kiedy ten kandydat nie stanie, którego *promovebam*, tylko ten, przeciwko któremu zaniósłem protestacyą, i którego muszę przyznać za pana, którego mi mój równy w urodzeniu, tylko że mocięjszy, *imponat*.

Jeden tylko *casus* może *producere* wolną i sprawiedliwą elekcyą, ten, kiedy wszyscy na jednego *nominis contradicente* się zgodzą; który jako jest *extraordinarius et praeternaturalis*, pytam się, czy *expedit exponere statum ad parem eventum*, który *ab incerta sorte* szczególnie zawisł, i któremu ludzkie sposoby poradzić nie mogą?

Conveniendum tedy, że wolność nasza na elekcyach królów *non subsistit*, tylko wola, aby ją konserwować; ale to nieszczęście, że wola nie jest *efficax*, którą mamy, chcieć utrzymać wolność *contra invicibilia obstacula*, które ją tamują i gubią. W tej tedy nieszczęśliwej alternatywie, w której się znajdujemy, że albo nie możemy obrać króla *secundum rigorem legis*, albo że obrawszy go, nie możemy tylko przelamać prawo *cum laesione* wolności, trzeba koniecznie sposobu szukać, aby tym dwom *extremitatibus* zabieżeć.

Uszlibyśmy ich pewnie, gdyby każdy z nas chciał *cum plena libertate sua suffragio disponere*; to jest: teby się sam tak nie przyniewolił *per partialitatem*, żeby nie mógł i nie chciał *benevole* odstąpić *a suo proposito*, *vim* czyniąc wolności tego, który *contrarie sentit*; a przytem, gdyby w każdym zdanie było wolne od interesu i wszelkiego respektu, gdyby wszystkich jednakowo jedyną *spiritus animaret* dobra pospolitego; ale że to *moraliter* nie podobna *secundum formam usitatam* elekcyi naszych królów, obaczmy jeżeli ta, którą tu podaję, może być do tak pożądanego końca skuteczniejsza, i do zjednoczenia *suffragiorum* przy zupełnej wolności.

Interregnum będąc *proclamatum*, pytam się: na co się przyda *protrahere* czas do elekcyi? Tylko na to,

żeby go mieli ci, co się ją gotują, mięsząc przez fakeya, intryki i scyssye zwyczajne; — jeżeli na to, żeby examinaować subiekta sposobne do wyniesienia na tron, — każdego reputacya zła albo dobra, może *dispensare* *sub hoc examine*, a zwłaszcza jeżeli *ex concivibus* będziemy królów obierać; znamy się dobrze, nie trzeba na to siła czasu, aby się *determinare* na tego, który może być tronu najgodniejszy. Akcyje jego i cnoty będąc znaczne, większą i prędzą uczynią impresyą, niż perswazyje i rekomendacyje obcych ministrów.

Przeto miasto konwokacyi, która *praecedit* elekcyi, na której się wszczynają *semina* dyffidencyi i fakeyji, życzyłbym, żeby prymas wydał zaraz uniwersały na sejmiki, *sub eodem actu* aby *interregnum* promulgował, które żeby się jednegoż dnia po wszystkich województwach odprawowały; racya, żeby *aspirantes* do korony nie mieli czasu objeżdżać sejmiki jednego po drugim, i województwa żeby się nie mogły znosić między sobą; co się na nic inszego nie przyda, tylko na wywiedzenie się, jako *sentit* jedno województwo, żeby jedno drugiemu mogło się tem lepiej *opponere*, kiedy *contrarietas sensus* znajdzie się pomiędzy niemi.

Na tych zaś sejmikach, miasto przypuszczania *faraginis* materyi, których najwięcej podczas *interregnum*, życzyłbym, żeby insza nie miała miejsca, tylko elekcyi kandydatów do korony.

Zwyczajnie podczas *interregnum* sądzimy *exorbitantias*; ja rozumiem, że niemasz większych jak te, które się dzieją podczas elekcyi, na których zniesienie, sejmiki by usłały drogę do szczęśliwej elekcyi, gdzie aby wolno było każdemu szlachecowi mianować *pro libitu* kandydata, który mu się podoba; to jest, żeby na elekcyi inszy nie mógł być liczony między kandydatami, tylko ci, którzy mieli *suffragia* na sejmikach całego stanu rycerskiego, jako się to *subsequenter* pokaże.

Te sejmiki nie powinnyby być, tylko *unius diei actus*, który wystarczy *ad colligenda suffragia*, żadnej inszej materyi nie przypuszczając. Te zaś *suffragia*, trzeba żeby były dane *in scripto*; ten jeden sposób będąc pewny *libere opinandi*, nikt nie będąc świadkiem

mego zdania, tylko jedno sumnienie i miłość ojczyzny; żadna konsyderaacya respektu, albo jakiego interesu, nie mogąc mnie obligować do zdania dobru pospolitemu przeciwnego. Te *suffragia* niechby były *publice* depopowane *in manus* marszałka sejmikowego, *in praesentia* pierwszego senatora *et assistentia* czterech na to deputatów *ex equestri ordine*; które tym sposobem zebrane, niechby marszałek sejmikowy *publice* czytał jedne po drugich, tak, żeby każdy *calcutum* czyniąc, mógł *fideliter* sądzić, którzy są mianowani kandydaci, i wiele każdy z nich miał *suffragia*.

Nazajutrz należałoby obrać zwyczajnym sposobem posłów na sejm *electionis, et per respectum* tak *solennis actus*, należałoby *duplicare* ich *numerum*; to jest do ośmiu, którzyby już byli tego roku *in functione*, przydać drugich ośmiu, którym województwo dałoby instrukcyę według zwyczaju *secundum opportunitatem* cyrkumstancyj. A jakom proponował *sub articulo: Forma consiliorum*, — żeby każde województwo miało dwóch wojewodów *ad perpetuandum regimen* rzeczypospolitej, z których aby jeden zawsze się znajdował przy królu, a drugi w swem województwie, — *expedit*, żeby obadwa byli *praesentes* tak na sejmiku przedelekcyonalnym, jako i na sejmie elekcyi, ażeby król był *pleno* senatu obrany.

Ten sejmik szczęśliwie zakończony, niechby marszałek z posłami i senatorami województwa *compareat in loco destinato* do elekcyi, i tam w ręce prymasa *regni* oddał podpisany ręką swoją, senatora i asystentów deputowanych *ex ordine equestri, cathalogum* imion kandydatów mianowanych, *et suffragiorum*, wiele który miał na sejmiku.

Prymas *pleno senatu* ministrów *status* i posłów, zagaiwszy sejm *electionis*, odbierałby od marszałków sejmikowych wszystkich województw *in scripto* zapisane imiona kandydatów, i wiele każdy z nich miał *suffragia*.

Te zebrawszy *in unum scopum, in praesentia* ministrów *status* i deputatów z senatu *et equestri ordine, publice* by czytał *in ordine* wprzód do obrania kandydatów, nim przyjdzie do obrania króla; tak, żeby każdy wiedział wiele obranych znajduje się kandydatów, i wiele

każdy miał *suffragia*; i dopiero bez żadnej kontrowersyi czterechby tylko promulgował kandydatów, *ex numero* wszystkich tych, którzyby najwięcej mieli *suffragia*, tak, żeby tylko z tych szczególnie czterech jeden był obrany królem.

Którzy czterech kandydaci, żeby *ut moris est*, oddalili się *a campo electorali*; przez co niezliczona liczba konkurentów *reducta* do czterech absentujących się, *facilitaret modum* następującej elekcji, którą gdyby można, życzyłbym przenieść na miejsce zwyczajne sejmów i obrad publicznych; gdyż to rzecz nieznośna, słyszeć w polu głosy szlacheckie, *confusim* mieszanane z głosami pospolitego ludu.

Dnia tedy naznaczonego, prymas *in facie* zgromadzonej rzeczypospolitej, mianowałby najpierwej kandydata tego, który ze czterech miał najwięcej *suffragia*, na którego jeżeliby zaszła powszechna zgoda *nullo contradicente, eo ipso sine dubio* powinienby być królem proklamowany.

Jeżeliby zaś najmniejsza na niego zaszła kontrowersya, *ob reverentiam liberi veto*, powinienby *procedere* do mianowania drugiego, *secundum calculum suffragiorum, et consequenter* trzeciego i czwartego.

Jeżeliby na każdego ze czterech zaszła *contradycya*, tu *cardo rei*, co czynić, jeżeli ani prośby, ani perswazye nie pomogą. Nie obrać króla, *absurdum*; obrać *stante protestatione, illicitum et illegitimum*.

Zostawuję to najbieglejszym statystom, aby rozwiążali *hunc nodum gordium*. Co ja, to nie widzę innego sposobu *ad resolvendam quaestionem*, tylko aby *per pluralitatem votorum decidere*, komuby ze czterech tylko tych kandydatów korona należeć powinna. Te zaś *vota* żeby dawać *secundum praxim usitatam* w rzeczypospolitej weneckiej, przez kalkuły, aby białe znaczył *affirmativum*, a czarne *negativum*. W tych kalkułach niechby dał poseł, że tak rzekę, jedną kreskę, senator dwie, a prymas trzy, które chciałbym żeby *pro ultimario casu* zachował, to jest, jeżeliby się trafiła *paritas votorum*, żeby jego kreski *decidant finaliter in favorem* tego, któryby mu się zdał korony godniejszy. Przez ten sposób

niealibyśmy przynajmniej zapewne scyssy i obrania dwóch królów.

De caetero, niech proszę nikogo nie trwoży *pluralitas votorum*, którą *propono in solum casum* niemożności przyprowadzić *diversitatem* opinij do powszechnej zgody; bo i owszem, przez ten sposób *pluralitatis votorum* rozumiem *infallibiliter* tak *coadunare sensus*, żeby mogła stanąć elekcyja (nad co *nil desiderabilius*) *nomine contradicente*.

Dowodzę tego, i *suppono*, że prymas mianując, jako się rzekło, czterech kandydatów jednego po drugim, i że na żadnego ze czterech nie było powszechnej zgody, to jest, że za każdym będzie partya, jedna go *promovens*, a druga mu *contradicens*, — bez wątpienia jedna nad drugą będzie *in numero* liczniejsza. Ta tedy partya, któraby się widziała słabszą, wiedząc, że kiedy przyjdzie *ad pluralitatem votorum*, mocniejsza ją przekreśli, i że zapewne ten stanie kandydat królem, któremu się słabsza oponowała, — pytam się, czy byłaby tak zapamiętała, że nie regulując się *ad potiorum partem*, chciałaby opierając się *recurrere ad pluralitatem*, mogąc być pewna, że ten kandydat stanie królem, któremu się oponowała, a tego minie korona, którego *promovebat*? Chciałaby *novum electum exacerbare*; nie mógłby mu zaszkodzić, zarobić sobie tylko na jego indygnacyą i niełaske? A zatem trzeba przyznać, że sama instytucya *hujus casualis remedi*, będąc powodem do powszechnej zgody, toby sprawiła, żeby nie trzeba nigdy *recurrere ad hanc pluralitatem votorum*, i tenby skutek zbawienny powszechnej zgody uczyniła, *etiam* nie będąc *in praxi*; gdyż *contradicentes*, miasto persewerancyi w uporze, uczyniliby sobie *meritum* i u rzeczypospolitej, zgadzając się *cum sensu communi*, i u nowego króla, nie tamując jego elekcyi. Wolność by nie była *exposita ad oppressionem et violentiam*, nikby zaś nie mógł ją sądzić *laesam* w tem, że ten kandydat nie stanie królem, którego kto sobie życzy. Bo gdyby jej *potestas* w tem zawisła, ja rozumiem że każdy *per suum proprium suffragium*, chciałby się uczynić królem; zgola, wszystkie *emolumenta* rzeczpospolita mogłaby się spodziewać z elekcyi kandydatów na sej-

mikach, a króla na sejmie *electionis, per mantentionem* takowym porządkiem *securitatis et tranquillitatis publicae*.

Racye które mam życzyć obrania kandydatów po województwach, są:

Primo. Że *privilegium* obierania królów będąc naj-
zacniejsze wolności, za cóż ma *privari* szlachcie ten,
który nie będzie obrany posłem na sejm *electionis*? Cze-
mu tego *solatium* nie dać ziemianinowi, którego jeżeli
suffragium minie na obranie króla, przynajmniej żeby
je dał na kandydata, który może stać królem?

Secundo. Że przez ten sposób *reducetur immensus*
numerus konkurentów do czterech tylko; a *per consequens*
ubędzie fakeyj i trudności do powszechnej zgody.

Tertio. Co może być *salubrius*, jako kiedy rzecz po-
spolita *in campo electorali* zgromadzona, *uno ictu oculi* oba-
czywszy *per suffragia* województw *vota populorum*, i po-
znawszy który kandydat jest najpożądany, będzie mogła
ad universale beneplacitum dirigere swoje *suffragia*?

Rzecz kto na to, że obierając króla pospolitem ru-
szeniem, każdy szlachcie *gaudet suo privilegio*, mogąc
mieć *partem* w elekcyi, i pospolitą wolność ze wszystkiemi.

Ta obiekeya *suppedidat* mi czwartą racyą, którą
przekładam nad inne: że gdyby ztąd nie było inszego
emolumentum, tylko to, żeby ująć pospolitego ruszenia,
siłabyśmy zyskali, mogąc się nie obawiać wszystkich
inkonweniencyj, które za sobą ten *tumultuosus congressus*
pociąga, i z którego nie można się czego inszego spo-
dziewać, tylko tego, że *cogitaverunt consilia quae non*
potuerunt stabilire.

Z tej okazyi nie ponawiam tu tego com powiedział
antecedenter o pospolitem ruszeniu. *Sufficit* przypomnieć,
co się działo na elekcyi najjaśniejszego króla j. mei
Augusta wtórego, jako *cognatae acies* w szyku stały, *vi*
armorum każda partya chcąc *imponere* swego kandyda-
data, i krwi szlacheckiej rozlaniem chcąc mu usłać drogę
do tronu, gdyby osobliwa opatrzność boska nie była
odwróciła *fatalem cladem* całego narodu.

Rozumiem, że ten sam przykład, nie cytując inszyeh,
sufficit, żeby się rzeczpospolita *in ullo casu non exponat*
na zgubę swoje; na obranie zaś króla, bezpieczniejszy

daleko sposób zgromadzić się na sejm zwyczajnym trybem; a że nie byłaby rzecz słuszna, żeby tylko sami posłowie na sejm *delegati*, *gaudeant jure* obierania króla, dla tego każdy szlachcic miałby *potestatem* obracać na sejmiku kandydatów.

Jeżeli zaś kto rzecze, że nierównaby była *in aequalitate* prerogatywa, ponieważ posełby obierał króla, a partykularny szlachcic tylko kandydata, odpowiadam, że *per moderamen* tych dwóch *facultatum*, jednaby nie miała nic nad drugą; bo prawda, że szlachcic w domu pozostały nie miałby *partem* w elekcyi króla na sejmie, ale i to prawda, że poseł nie miałby prawa obierać innego króla, tylko tego, którego mu szlachcic wprzód poda za kandydata.

Owszem, przez to *facultas* posła zda się być bardziej *limitata*, nie mogąc króla obracać, tylko z pomiędzy kandydatów obranych; szlachcicowi zaś byłoby wolno bez żadnej subiekcyi wybrać sobie kandydata, jakiego sam według swojej woli zechce.

Co mnie zaś jak najbardziej utwierdza *in meo proposito*, to: że jest *secundum formam usitatam* obrad naszych. Wszak nie godzi się mieć sejmu bez sejmików przedsejmowych, na których *antecedenter* traktują się materye, i z których instrukcyje województw formowane, idą do decyzji rzeczypospolitej na sejmie zgromadzonej. Jeżeli ta *praxis* w materyach potocznych, czy może być *majoris momenti*, jako obieranie króla? A zatem nie słusniejszego, żeby się *usitato modo et forma* agitowała, według którego *equestris ordo originaliter* pierwaj prawa *concepit*, nim je cała rzeczpospolita *deceidit*.

Wracam się jeszcze *ad remedium*, którem podałem *liberas electionis per pluralitatem votorum*; reflektując się, i sam się po sobie miarkując, lubo ją tylko *suppono in defectu* powszechnej zgody, jako każdy może mieć słuszną *aprehensyą* w tem, co *laedit liberum veto*, najdelikatniejsze wolności naszej prawo; — lubo *pluralitas votorum* jest *in usu* w elekcyach posłów i deputatów, w dekretach nawet trybunalskich, — w elekcyi jednak króla przyznając, że nie pożądanego, jako żeby się mogła odprawić *ne mine contradicente*.

Ale *solvo sobis hunc scrupulum*, kiedy się reflektuję, że *a condita republica* nie stanęła żadna elekcyja, tylko *per pluralitatem votorum*, tyle zwyczajnie znajdując się partyzantów, ile konkurentów; między tedy tyle partyjami, jedna drugą *superat*, i ta *constituit* króla: a co jest mocniejsza, albo liczniejsza partya nad słabszą, jeżeli nie *pluralitas votorum*, a zwłaszcza *armata*, której słabsza nie może *resistere*, lubo przy równej wolności z mocniejszą *ad resistendum*?

Jeżeli tedy prawda, że ta *pluralitas tam praejudicialis toleratur sine ullo respectu*, ani na wolne głosy, ani na *validitatem* elekcyi, — i jeżeli ją cierpimy *false praecoccupati*, że *non laedit* naszych prerogatyw; a za cóż jej *non authorisare*, aby to, co się dzieje *abusiva*, działo się *cum approbatione* prawa, *cum regula et ordine*; i aby ta *pluralitas*, dotąd *abusiva*, znosząca *liberum veto*, wszystkie niezgody i scyssye fomentująca, stała się owszem najwarowniejszym, jakom pokazał, sposobem do powszechnej zgody, i żeby *in impossibilitate invincibili legitimaie electionis, suppleat sine gravamine libertatis*, w tem wszystkim, co braknąć może do jej *validitatem*?

Mówię: *sine gravamine*; bo natenczas nikogoby nie było, któryby przez głos wolny nie miał *partem* w elekcyi króla, i któregoby mogła jaka wiołencya przyniewolić, jaka potencya przekonać, jakie zamięszanie zatłumić, jaka perswazyja uwieść, i jaka nawet korrupcyja przekupić, osobliwie przez skryte na piśmie *suffragia*, dla których żadenby konkurent nie chciał *prostituere* swoich danin, nie mogąc być pewny niczyjego *suffragium*, któreby samo sumnienie i miłość ojczyzny każdemu *inspiraret*; tak, żeby każdego zdanie było *impartiale*, i każda elekcyja *legitima*, boby jej *validitatem* żadna kontradykcyja nie naruszyła. *Contradicens* miałby tę satysfakcyja, że jego kontradykcyja jest *in omni vigore*, nie mając *pro ulla laesione*, choćby ten kandydat nie stanął królem, któregoby chciał *per suum suffragium* na tronie osadzić.

Więcej rzekę, że takowa elekcyja nietylkoby była wolna i *legitima*, ale przytem i spokojna, boby nie

byłe tych faksyj, które z fundamentów *pervertunt statum*, tych zawziętości, których *scemula* uśmierzyć nie mogą, i które nowemu królowi taką przeszkodą są do szczęśliwego panowania, że przy największych talentach niczego nie dekaże *in rem boni publici*.

Jak zaś wielkich cnót i talentów spodziewałby się można w królach *hac methodo* obieranych, gdyby ich sama nasza *rectitudo*, estyma i miłość ojczyzny, na tronie osadzała! Najpotężniejszy nie mógłby *extendere* sił swoich na opresyą naszą, najbogatszy swych dostatków na skorumpowanie nas, i najbieglejszy polityk swych wykretów na oszukanie.

Co wszystko wywiódłszy, mógłbym się spodziewać i ja po sobie *pluralitatem votorum*, że siła na moje zdanie przystanie; ale że takowa dobrego porządku instytucya nie może się stać, tylko *nemine contradicente*, radbym żeby każdy, wprzód nim przyjdzie do obrania króla, obrał bez pasyi, co znajdzie najzbawienniejszego ojczyźnie.

Jeżeli nas zwyczaj odwraca od dobrych rezolucyj, uznajmy że ten *usus* obrócił się we wszystkim *in abusum intolerabilem*.

Wiem, że i cudze potencye wszystkiemi siłami nie dadzą nam się wydobyć z naszego nierządu, w którym *securitatem* zakładają, granic swoich; pobudzą *perturbatores pacis*, aby mogli zawsze *piscari in turbido*. I którzy jako chorzy przy sadzawce Silhoe szukają zdrowia w zakłóceniu, znajdują partyzantów, których ambicya *sub favore* nierządu, *supra aequalitatem* wynosi; chciwych, którzy przez rewolucye fortuny nabywają; samych nawet o dobro pospolite zelantów, którzy się *novitates* lękają.

Wszystko mnie to nie odraża, abym *pro libertate sensus* nie podał *ad examen et censuram* zdania mojego, którym nie jestem tak *praesoccupatus*, żebym lepszego nie miał *adoptare*.

Nauczyłem się respektować kontradykcyę; wolno ją zanieść każdemu *in judicio suo* przeciwko moim opiniom, które przynajmniej na to się przydać będą mogły, że mogą *excitare* godniejsze, skuteczniejsze i snadniej-

sze do wykonania; kontentując się tem, co każdy *author* na końcu swojej księgi kładzie, i w czem po bratersku każdego upominam: *corrige errata*.

Zebrałem jako sumaryusz i *synopsis* tej pracy mojej, aby każdy je uznawszy, widział *uno ictu oculi invaliditatem* praw naszych, *incertitudinem* maxym i zwyczajów, *instabilitatem* rzeczypospolitej, *et periculum inevitabile* wolności.

1.

Abasus dóbr kościelnych destynowanych na chwałę bożą, i *suffragium* ubogich.

2.

Potestas królów *limitata* do dobrego panowania, *difusa* do złego.

3.

Obarczona *authoritas* rzeczypospolitej, w siłę jurysdykcyj podzielona.

4.

Jurysdykcyja ministrów *status* nie będąc jak należy *circumscripta*, nie wiele pomoena, a często szkodliwa.

5.

Prerogatywa senatu nie dosyć zupełna dla dobra pospolitego.

6.

Wolność gubiąca się przez sposoby, któremi się utrzymywać rozumie.

7.

Talenta naturalne narodu *sine progressu*, nie mając *viam possibilem bene merendi*.

8.

Crimina status impune tolerantur.

9.

Compatibilitas dwojakich stanów, *militaris et civilis*.

10.

Instabilitas kongresów i obrad publicznych.

11.

Abusus facultatis rwania sejmów.

12.

Creatio magistratum independens od rzeczypospolitej.

13.

Żaden skutek z obrad, tak *in forma confusa*, jak w krótkim czasie odprawujących się.

14.

Bellum offensivum, każdej wolnej rzeczypospolitej *praejudiciosum*.

15.

Insufficiencia sił *ad proportionem* kraju i sąsiadów.

16.

Odmiana coroczna trybunału, zkaż zła administracya sprawiedliwości.

17.

Indygencya skarbu.

18.

Raritas pieniędzy *ob defectum commercii*.

19.

Opresya pospolitego ludu.

20.

Żadna *polities*; wszędzie generalny nierząd w każdej części gubernii.

21.

Forma impracticabilis w elekcyach królów.

Nie mnie tak nie utwierdza w przełożeniu tych *errorum in statu nostro*, jako generalna ich rekognicya od wszystkich dobrze życzących ojczyźnie. Nasłuchałem się tego na sejmach i publicznych obradach, *in familiari* nawet *colloquio*, jako każdy je widzi, każdy czuje, każdy na nie narzeka, a wszyscy jednakowo w nich *perseverant*.

Jeżeli z doświadczenia, że choć przy nierządzie naszym byliśmy dotąd *invulnerabiles*, nie możemy w to dufać przy cyrkumstancjach terażniejszych interesów całej Europy, nad któremi się reflektując, i nad polityką tego wieku, czas *prospicere* ostatniej zgubie naszej; — czas aby miła ojczyzna ustawicznie *agitata per luctam inter majestatem et libertatem*, znalazła spokojne bezpieczeństwo w protekcyi panujących nad nią, a konserwacją *in zelo unanimit civium* przez harmonią stanów, która sama może uczynić *invariabilem* jej *prosperitatem*; — czas żeby widziała to *justum aequilibrium* w jurysdykcyach *magistratum*, które powinny utwierdzić jej władzę; — czas żeby przestała być *meta ad sagittam* swoich nieprzyjaciół; — czas żeby ją domowe dyssensye rozdzierać przestały, żeby interesa prywatne nie szkodziły publicznym, i żeby wszyscy *concurrant* do jej szczęścia, z emulacją bez zazdrości, z żywością bez zamieszania, z subordynacją bez przykrości, z posłuszeństwem prawom bez dyssolucyi, z rozeznaniem sprawiedliwym bez pasyi, *et regula tam bene ordinata*, żeby ją nie przewrócić, ani poruszyć nie mogło.

Zgola, żebyśmy *analisisim* uczynił wszystkiego co *exposui*, niech mi się godzi zakończyć trzema temi ostatniami reflexyami.

Pierwsza: że jeżeli wszystkie pospolitości nie stanowią się tylko przez cnotę i męztwo, i nie utrzymywały potem, tylko przez jedność, sprawiedliwość i dobry porządek, — toć ginąć *necessarie* muszą *per luxum*, przez nierząd *et depravationem morum*. Ta prawda nas ostrzega, że *fato dolendo*, nasza rzeczpospolita już się do nieszczęśliwego peryodu upadku swego zbliża. Bo albo naród nasz ma *speciale privilegium*, nie nie mieć w sobie ludzkiego, żadnych pasyj, którym *humanitas subjecta*, *per consequens*, że nie potrzebuje żadnych praw

ani sposobów aby je *continere*, mając naturalne *donum* być *supra omnes casus*; — albo jeżeli uzna, jako uznać musi, że *quam contempta res est homo, nisi se supra humanam erexerit*; jeżeli uzna, że nie ma nic nad inne narody, — toć sprzeciżyć nie może, że nasze *regimen* nietylko złych naprawić nie może, ale owszem najlepszych zepsować; toć *per consequens* trzeba *obviando* temu przez rozsądne postanowienia, *vitia extirpare*, a cnotom uślać drogę *ad bene merendum* i do nagrody, żeby *nobilis* ambicya nie miała rekursu do faworów albo wioleneyi; toć trzeba zatamować *insatiabilem cupiditatem*, żeby każdy, który tego godzien, mógł nabyć fortuny *sine praesudicio proximi et boni publici*, a zwłaszcza, żeby każdy honor i fortunę swoją prywatną zakładał *praecipue in prosperitate* rzeczypospolitej.

Drugą reflexyą mi *suppeditat dulcedo libertatis*; reflektujmy się, przez co insze narody, którą wszystkie *primitive* miały, straciły, jeżeli nie *per abusum excessivum*? Dobry polityk nie powinien naśladować odważnego żołnierza, który widząc swego towarzysza obok zabitego, tak *animatur*, że jeden na drugim polega. Takowa śmiałość *in gubernio* zuchwała; przykłady inszych narodów wyzutych z ich prerogatyw, powinny nam zalecać konserwacyą naszych, ich nieszczęście powinno nas trwożyć, *et inspirare* potrzebną ostrożność i cyrkumspekyę; żeby wolność *fructum salutiferum producat*, nie trzeba żeby się w gałęzie *superflue* rozkrzewiła, *alias degenerabit* w dzikość, jako drzewo w dozorze zaniedbane. Jeżeli koń wyuzdany jest *symbolum* wolności, czy traci co mocy i wigoru przez to, kiedy na niego włożą wędzidła, żeby się nie błakał, i szwanku nie poniósł? A że ją dotąd przez cud opatrności boskiej konserwujemy, żeby ją obwarować, uznajmy, że *in aequo est dolor amissae rei, quam timor continuus amittendae*.

Co mi daje okazya do trzeciej reflexyi. Przebieżmy państwa, które się jeszcze przy wolności utrzymują; czemu? Bo im więcej mają wolności, tem większy zachowują porządek; nie dufają, że ich *immunitas* wolności obroni; mają siły i wojska liczące na obronę; nie mają *pro ulla suggestione* płacić z ochotą podatki na zbogacenie

skarbu publicznego; nie usłyszy między niemi o żadnej scyssyi i dyssensyi; dobro pospolite wszystkie zdania jednoczy; nie mają sobie naostatek *pro ulla subjectione* subordynacyi, *magistratibus* i prawu być posłuszni, wielowładnie przy wolności sami się sobą rządząc. U nas *dolendum e contra*; wolność porządkiem nie pomiarkowana *producit* nierząd, który *viceversa* wolność ustawicznie *in periculum* podaje. Żyzność i rozległość naszego państwa, ostrzy coraz apetyt nieprzyjaciółom naszym, a słabość sił naszych, *instabilitas* obrad, indigencya skarbu, dodają im serca. Proste przysłowie mówi, że złem położeniem najlepszy się zepsuje, tak i nasza nieostrożna sytuacya sama się w zgubę podaje, która póki trwać będzie, nie trzeba się spodziewać ani *securitate* *ab extra*, ani *tranquillitate* *ab intra*.

A ztąd *finalis conclusio*, że przy jednym tylko dobrym porządku możemy utrzymać wolność, a przy pomiarkowanej i zgadzającej się wolności z sumnieniem, z rozsądkiem i z dobrem pospolitem, za łaską bożą stanie się naród nasz najślawniejszy, królestwo najpotężniejsze, i życie nasze w swobodach najszczęśliwsze.

A jakom zaczął tę pracę moję *sub allegoria* struktury, tak *eodem stylo* ją kończę, nie miawszy już co do niej przydać tylko tę inskrypcyą, którąm widział w pewnem mieście naszym na domie nowo zbudowanym, *in ipso aestu* przeszłej wojny szwedzkiej: *In spem melioris aevi*. Azaliż kiedykolwiek ten wiek szczęśliwy nastąpi, i że Bóg sam będzie wszechmocnym architektem tego budynku, *alias: Nisi Dominus aedificaverit domum, in vanum laborant qui aedificant eam*.

DODATEK.

KROTKA WIADOMOSĆ
O PISMACH
KRÓLA STANISŁAWA LESZCZYŃSKIEGO.

Szczegóły życia tego króla filozofa za nadto są znane z historyi, jak niemniej z dawniejszych i nowych biografij, ażebyśmy je tutaj mieli powtarzać Czytelnikom naszym. Ograniczamy się więc na wyliczeniu tylko dzieł jego, tych, które znane są z druku:

1) *Historja starego i nowego testamentu, z tłumaczeniem do zbudowania wydana, wziętem z Ojców ŚŚ. dla nauki obyczajów każdego stanu ludzi, z francuzkiego przetłómaczona, w Nancy, w druk. Piotra Antoine 1761.* fol. max. — Jest to tłumaczenie wierszem.

2) *Głos wolny wolność ubezpieczający, drukowany w Nancy 1733, — 4to. — Pismo to przełożył na język francuzki Solignac i wydał pod tytułem: Voix libre, w Amsterdamie 1745, 8vo. — Przedrukowane zostało powtórnie przez M. S. K. Bukara 1790, — 4to, bez miejsca druku.*

3) *Niedowiarstwo pokonane zdrowym rozumem, przez króla filozofa, w Krakowie 1824.*

4) *Opis podróży z Gdańska do Kwidzyna, króla*

Stanisława Leszczyńskiego w r. 1734, — w Warszawie, nakład i druk Józefa Pukszy — 1824 — 8vo. — Jest to list króla pisany do córki Maryi, królowej francuzkiej. Tego listu są cztery dawniejsze edycye z różnemi tytułami w języku francuzkim, a jedna w niemieckim bez miejsca i roku.

5) *Oeuvres du Philosophe bienfaisant, — à Leipsic, chez J. F. Junius 1764 — 8vo, — 4 tomy. — Pod tym napisem wyszedł po francuzku najkompletniejszy zbiór pism króla Stanisława, przedrukowany jeszcze potem wspaniale powtórnie w Lipsku, a nareszcie w Paryżu w 4ch tomikach 12mo.*

6) Książka pod napisem: *Pensées philosophiques, ouvrage de main de Maître — à Nancy, Berlin et Lyon — 1768 — 8vo, jest zbiorem myśli i zdań urywkowych Stanisława Leszczyńskiego i Fryderyka Wielkiego.*

7) Wyjątki z dzieł tego koronowanego pisarza znajdują się także w książce pod tytułem: *Histoire de la pretendue revolution de Pologne, p. M. Méhée — Paris chez Buisson 1792 — między którymi są także myśli jego o polityce, i uwagi nad wymiarem sprawiedliwości.*

8) Drugi tom dzieła: *Histoire de Stanislas I. Roi de Pologne, par l'abbé Proyart, — à Lyon 1784 — 12mo, składają cały pisma króla Stanisława.*

9) Ostatni zbiór francuzki dzieł jego wyszedł pod tytułem: *Oeuvres choisies de Stanislas Roi de Pologne etc. précédées d'une notice historique, par Mme de St. Ouen. Paris 1825. — 8vo maj. st. 448.*

10) Według tego francuzkiego wydania, uczyniony też jest polski zbiór pism naszego autora, noszący napis: *Rys życia, i wybór pism Stanisława Leszczyńskiego króla polskiego, księcia Lotaryngii i Baru, zwanego filozofem dobroczyńcą, podług edycji francuzkiej przez panią Saint-Ouën, ogłoszony w języku polskim przez Kajetana Lubicz Niezabitowskiego — w Warszawie — nakładem Brzeziny 1828 — 8vo.*

07.12.12

Psychol. ^{some notes from} 45, 100 & 146

~~809~~

80, -

vetu 75

JN 6750 .A5 1858

C.1

Glos wolny

Stanford University Libraries

3 6105 036 698 285

DATE DUE

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA
94305

